

AKADEEMIA

29. AASTAKÄIK

2017

NUMBER 1

Reformatsiooni mõjust hariduskäsitusele Eestis . . .	Marju Lepajõe
Mõtisklusi taevasse vaadates	Tõnu Viik
Nende suud on mulda täis	Toomas Kiho
Kirjanduse kummalisus	Marina Grišakova
Eelretsenseerimisprotsess	Mati Rahu, Talis Bachmann
Luulet	Ingeborg Bachmann
Identsus ja diferents	Martin Heidegger
Süüria kodusõjani viinud sündmustest	Üllar Peterson
Arutlusi ja matemaatilisi tõestuskäike	Galileo Galilei
Arvustus	Indrek Peedu

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Alar Karis, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Piret Kuusk, Ülo Matjus, Eero Medijainen, Peeter Olesk, Jaan Ross, Hando Runnel, Tarmo Soomere, Jaan Sootak, Peeter Tulviste, Richard Villems

Toimetus:

peatoimetaja . . . Toomas Kiho – toomas.kiho@akad.ee
tegevtoimetaja . . . Indrek Ude – indrek.ude@akad.ee
universalia Jaan Kangilaski – jaan.kangilaski@akad.ee
humaniora } . . . Mart Orav – mart.orav@akad.ee
socialia }
naturalia . . . . Kalle Hein – kalle.hein@akad.ee
keeletimetaja . . . Triin Kaalep – triin.kaalep@akad.ee
korrektor . . . Kristin Sarv – kristin.sarv@akad.ee

Toimetuse aadress:

Ülikooli 21, 51007 Tartu, Eesti

Telefonid: 7423146, 7423050

E-post: akadeemia@akad.ee

Ilmavõrgus: www.akad.ee

www.facebook.com/AjakiriAkadeemia/

© AKADEEMIA 2017

Trükk: AS Pakett.

Trükiarv: 1570.

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

---

29. AASTAKÄIK 2017 NUMBER 1 (334)

Tarkus ja õiglus kaitsevad kõiki: Reformatsiooni mõjust hariduskäsitusele Eestis	<i>Marju Lepajõe</i> 3
Mõtisklusi taevasse vaadates	<i>Tõnu Viik</i> 20
Nende suud on mulda täis	<i>Toomas Kiho</i> 26
Kirjanduse kummalisus	<i>Marina Grišakova</i> 28
Teadusartikkel: eelretsenseerimisprotsess	<i>Mati Rahu, Talis Bachmann</i> . 38
Luulet	<i>Ingeborg Bachmann</i> ..... 72 <i>Tõlkinud Aare Pilv</i>
Identsus ja diferents	<i>Martin Heidegger</i> ..... 83 <i>Tõlkinud Janar Mihkelsaar</i>
Süüria kodusõjani viinud sündmustest islamimaailmas ja eriti Süürias. II	<i>Üllar Peterson</i> 116

Arvustus: Kultuuriteooriat piiritledes. Rein Raud. Mis on kultuur?: Sissejuhatus kultuuriteooriatesse. (Gigantum humeris.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, Eesti Keele Sihtasutus, 2013. 456 lk.

Indrek Peedu 149

Abstracts

..... 159

Arutlusi ja matemaatilisi tõestuskäike kahe uue teadusharu vallast, mehaanika ja väiksemate liikumiste alalt. XIV

Galileo Galilei 165

Tõlkinud Mailis Põld

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine

TASUTA: www.kultuurileht.ee

Joonistused lk 19, 27, 37, 82, 115, 192:

ANDREI KEDRIN MA (sünd. 1982 Peterburis) on lõpetanud Eesti Kunstiakadeemia 2006. aastal, praegu vabakutseline illustraator.

TARKUS JA ÕIGLUS KAITSEVAD KÕIKI

Reformatsiooni mõjust hariduskäsitusele Eestis

Marju Lepajõe

On täiesti eriline privileeg sattuda elama aega, mil Eestis tähistatakse reformatsiooni 500. aastapäeva ja on võimalik tagasi vaadata pidevale vaimsele protsessile, mis on kestnud juba viis sajandit ning toimib üha edasi, tajuda praegust elu otseselt seotuna sellega, mis toimus 16. sajandi algul, kõnelda sellest eesti keeles, olla selle üle väga õnnelik, tajuda, milline vabadus selles on.

Võimalik, et see õnnetunne oma keelest ja riigist ei olekski nii suur, kui ei loeks ikka ja jälle (vabal tahtel) Gaius Julius Caesari *Märkmeid Gallia sõjast* (1. saj eKr) või Publius Cornelius Tacituse *Germaaniat* (1. saj pKr): kui tohutult palju rahvaid, hõime ja keeli nad nimetavad, mis kõik on maa pealt jäljetult kadunud. Kui rikas on erinevatelt rahvastelt olnud kunagi see maailm. Kui näha, kuidas praegu soome-ugri kultuurid võitlevad ellujäämise eest.

Väga selgeks saab siis, kui oluline on emakeelne haridus. Just sellest sõltub püsijäämine, see rahva *enesekindlus*, millest on

---

Arutluse aluseks on ettekanne kongressil “Reformatsioon 500 — vaimsus, kultuurimõjud, perspektiivid” 25. oktoobril 2016. aastal Tallinnas.

korduvalt kõnelnud ka meie uus president Kersti Kaljulaid.¹ Kui kunagi piisas enesekindluseks algkoolist, siis tänapäeva maailmas peab see olema ülikool. Ükskõik kui suur on sündimus või kui harsartne on majandus, otsustav rahva püsijäämisel on ikka see, mis keeles antakse haridust, millises mõõtkavas elab tunnetuskeel, emakeel. Seepärast ei ole emakeelsele ülikoolile alternatiivi, kui mitte just ihaleda võimalikult kiiret hääbumist.

Süstemaatiline, kriitiline mõtlemine ei ole kaasa sündinud.² Suutlikkus süstemaatiliselt mõtelda kujuneb välja alles kolmekümnendateks eluaastateks, nii nagu ka vastutustunne — ja paljudel ei kujunegi, kui seda järjekindlalt ei arendata. Aga just avara mõtlemisega inimesed on see, mida rahvas ülikoolidelt ootab (muu hulgas ka sellistel puhkudel, nagu on Rail Balticu probleem), ja ootab õigustatult, kui ta ülikoole üleval peab. Küsimus on ikka selles, kas säilitada maailma vaimne liigirikkus ja pälvida tulevik või sumbuda monokultuuri, mis iseennast peagi hävitab.

Need on nii enesestmõistetavad tõed, et neid on isegi piinlik korrata. Samas näitab ümbritsev elu, kui kerge on ununema, et see, mis praeguses elus innustab, virgutab ja annab jõudu, on paljude põlvkondade pingutuste vili, ja ei ole täiesti ükskõik, mille nimel me pingutame nüüd. Seepärast tuleb ikka ja jälle tänumeelles mõelda kõigile neile kunagistele luteri pastoritele, olgu 17. sajandil või hiljem, olgu oma või võõrast verd, kes on aidanud eesti kirjakeelt luua, kujundada nii, et see on saanud enesestmõistetavuseks. Ent samamoodi Tartu Ülikooli usuteaduskonnale, kes neid liikumisi ülikooli asutamisest peale 1632. aastal on toetanud, seda ka laiemas mõttes, sest esimesi kohalemääratud professoreid oli mäletatavasti Georg Mancelius, kellest sai läti kirjakeele rajaja. Usuteaduskonnas õppinud Johannes Gutsloff, hilisem Urvaste pastor, avaldas ülikooli kirjastuses 1648. aastal esimese lõunaeesti keele grammatika ja tõlkis lõunaeesti keelde nii Vana kui Uut Testamenti. Kauaaegse professori Andreas Virginiuse hõimlased

---

¹Vt nt Kaljulaid 2016.

²Põhjalikumalt käsitleb seda Karl Ernst von Baer oma autobiograafias, mis on inspireerinud ka siinset arutlust (Baer 2015 [1866]: 91–94).

Adrian ja Andreas Virginius tõlkisid Uue Testamendi tervikuna lõunaeesti keelde (ilmus 1686).³ Kui vaadata ringi praeguses Tartus, torkab kiiresti silma, kui palju ausambaid on pühendatud usuteaduskonna *alumnus*'tele, kes igäiks omal moel on seda enesestmõistetavust süvendanud: Jakob Hurt, Villem Reiman, Hugo Treffner, Kristian Jaak Peterson, Peeter Põld, ja ka Karl Menning, kes õppis usuteaduskonnas kaheksa aastat ja viis siis läbi teatriuuduse. Selle sammaste hulgaga suudab võistelda ainult arstiteaduskond eesotsas Faehlmanni, Kreutzwaldi ja Oskar Lutsuga.

Et aga ees ootab peaaegu terve aasta reformatsiooni aastapäeva pühitsemist, siis on just nüüd õige aeg küsida ka seda: millest õieti tuleb, et seosed Eesti hariduse ajaloo, hoiakute ja saavutuste ning teiselt poolt luterluse vahel paistavad hägustuvat? Kuni selleni välja, et luterluse mõju kirjakultuurile on peetud luterlaste "omamüüdiks".⁴ Järgnevalt võetakse (I) see märkimisväärne seoste hägustumine vaatluse alla; (II) püütakse määratleda õhtumaise hariduskäsituse olulisemaid alusprintsippe; (III) osutatakse Lutheri mõnele tähtsamale mõttearendusele hariduse teemal.

SEOSTE HÄGUSTUMISEST

Näiteid sellest, kuidas mõtteliinid hägustuvad, kui neid pidevalt ei uuri ja ei õpeta, võiks tuua palju. Ei piisa ainult sellest, et mingi seos on kunagi trükisõnas üles tähendatud. On vaja pidevalt jätkata uurimistööd, et ühiskonna teaduslik eneserefleksioon, enesekirjeldus oleks püsivalt võimalikult täielik. Kui see tervik on kirjeldatud üksnes osaliselt, siis järeldused, mida tehakse segmentide põhjal, laienevad ometi tervikule. Seetõttu kannatab järelduste tõeväärtus ning teadus tervikuna.⁵

Torkab silma, et Eestis peaaegu ei tehta luterliku teoloogia ajaloo alast uurimistööd, mis aitaks neid seoseid paremini nä-

---

³Süstemaatilist ülevaadet eesti kirjakeele kujundajatest vt Kasik 2011.

⁴Vt nt Hasselblatt 2006: 105.

⁵Seda protsessi koos tagajärgedega on põhjalikult kirjeldanud Peeter Torop (2015).

ha — kui midagi akadeemilist ilmub, on see erandlik haruldus. Otseselt Martin Lutheri mõttepärandi puhul saab nimetada üksikuid uurijaid: varalahkunud Urmas Petti (1965–2016), Thomas-Andreas Pöder (sünd. 1976), Arne Hiob (sünd. 1961), Alar Laats (sünd. 1954) — kuigivõrd rohkem nimesid lisada ei ole.

Ent probleem on palju laiem. Teaduspoliitika on viimased kümme aastat Eesti humanitaariat, mille hulka tinglikult võiks ka teoloogia paigutada, nii rängalt ja vastutustundetult laastanud, et praegu on õigustatud isegi lihtsameelne küsimus: kas noor ja sügavamate huvidega inimene saab üldse mõnes Eesti ülikoolis süstemaatilist ülevaadet aluste alusest, s.t Euroopa mõtteloost alates antiigist kuni tänapäevani, mida õpetatakse kõik viis aastat (tavaline kõrgharidus tähendab praegu magistrikraadi), mis põhineks allikatundmisel ega oleks ainult väike sissejuhatus koos üksikute kõrghetkedega ühe-kahe semestri jooksul — ja mida toetaks ka õppejõu uurimistöö? Mõtteloo-alane teadustöö on Eestis peaaegu välistatud ja nii ongi see pikkamööda ja sujuvalt langenud alla kriitilise piiri. Ent ilma sellise ettevalmistuseta ei ole kultuuriloos peaaegu midagi võimalik arukalt uurida. Kust võiks tulla järelkasv? Selline järelkasv, kes suudaks uurida näiteks 17. sajandi nn ortodoksset luterlust, mis on Eesti puhul väga oluline teema? Kus see järelkasv võiks töötada, uurijaks kasvada, kui puuduvad teadusinstituudid, teadusraamatukogudel ei lasta teha teadustööd ja ülikoolides on kohti ainult paarile õppejõule (*sic!*), kelle põhiülesanne on mõistagi õppetööd teha, mis tõsist uurimistööd ei võimalda?

Küllap tekivad need küsimused just seetõttu, et ollakse sündinud luterlikku kultuuri — see on üks näide reformatsiooni mõjust hariduskäsitusele Eestis. Kui oleks sündinud mingisse teise kultuuri, ei küsiks ehk midagi.

Praegusel akadeemilisel olukorral, kus pool ühiskonnast ja inimesest jäetakse uurimata ja õpetamata, sest see on liiga raske ja aeganõudev (mis on põhiargumente, miks õppekavadest alusained kaotatakse), on omad metodoloogilised tagajärjed: siit järgmine samm on mitte eeldada, et inimtegevus lähtuks mõtetegevusest, et füüsilised ehitised lähtuksid vaimsetest ehitistest. On

ju näha, kuidas nn dissertaablite teemade ring tõmbub kokku ja välispidiseks, kuidas ühiskonna puhul eelistatakse uurida näiteks võimu, poliitikat — seda, mis armastab end nähtavaks teha, ent selle tagajärg on, et isegi Sokratese dialektilistes vestlustes otsitakse võimu ning mitte mõtlemise süvendamist, kirikuloos uuritakse teataval moel võimkondi, haridusloos võib see taanduda küsimusele, millal kadus õpetaja atribuutide hulgast vitsakimp või piits (mis on tõesti õpetaja püsivaimad atribuudid kunstis antiikajast 20. sajandini, nii et nimekaardi puhul piisaks vitsa pildist, et oleks selge — tegemist on õpetajaga). Ja kui piits on kadunud, siis milleks ta muundus?

Küsimuste esitamine sõltub ettevalmistusest. See, milliseid küsimusi haridusloole esitatakse, sõltub sellest, kas tuntakse mõtetelugu. Ka haridusloo uurimise puhul võib nimetada ainult üksikuid teadlasi, nagu teoloogia ajaloo puhul. Viimasest veerandsajandist on üksikuid rõõmustavaid näiteid: 17. sajandi haridusloo puhul Aivar Põldvee uurimused ja eelnevalt Arvo Teringu põhjapanevad käsitlused, Eesti võõrkeelse akadeemilise kultuuri puhul noorema põlvkonna klassikaliste filoloogide tööd (Kristi Viiding, Janika Päll, Katre Kaju jt). Keskaja puhul tuleb esile tõsta Tiina Kala uurimusi Tallinna dominiiklastest. Ent kui tekib küsimus, millisele institutsioonile võiks usaldada uue akadeemilise *Eesti kooli ajaloo* koostamise, milles peaks olema peatükk Lutheri hariduslikest vaadetest, siis on seda raske nimetada. Milline institutsioon üldse pakub pikaajalise ja püsikindla uurimistöö võimalust, mis on üks põhitingimusi peale vajaliku ettevalmistusega uurijate? Ülikoolid seda ei paku. Aga ilma pidevalt ilmuvate monograafiliste üldkäsitlusteta ei ole teaduses arvestatavat edasiminekut.

Eelnevad küsimused olid kantud soovist selgusele jõuda, miks Eestile nii olulise teema puhul nagu Martin Lutheri hariduskäsitlus ja selle edasine mõju ei ole edasiminekut. Küsimused on praegu veel õhus, aga ei ole monograafiaid, mis püüaksid neile vastata. Varsti neid küsimusi enam ei esitata. Küsimus puudutab viitsadat aastat, aga arvestatavaid käsitlusi võib nimetada ainult paar. Enne Teist maailmasõda süvenes teemasse Peeter Põld, kellel on koguteoses *Usupuhastus eestlaste maal 1524–1924* artikkel “Usupuhastus ja eesti rahvakool” (Põld 1924). Pärast Teist

maailmasõda on teemasse süvenenud ajaloolane Jaak Naber, kes on akadeemilise *Eesti kooli ajaloo* I köite põhiautor ja käsitleb haridust 13. sajandist kuni 19. sajandi alguseni, tehes seda silmapaistva põhjalikkuse ja süstemaatilisusega, nii et see on seni kõige usaldusväärsem käsitlus (Naber 1989). Teised autorid peamiselt kordavad kas Põldu või Naberit. Ainus probleem on, et *Eesti kooli ajaloo* I köide ilmus 1989. aastal ja vajaks teatavat täiendamist nii faktide poolest, ideeajalooliselt kui ka viidetega uuematele uurimustele. Asjatundjaid, keda sel puhul saaks kasutada, aga peaaegu ei ole. Uurimistöö peaks praegu algama sealt, kus Naber on sunnitud proportsioonide säilitamiseks lõpetama.

Naber näitab väga ülevaatlilikult, kuidas võrdlemisi vähestest linna- ja toomkoolidest katoliku aja lõpul, mis võimaldasid saada haridust piiratud hulgal ja üsna kindlatel eesmärkidel, kasvas luterlike haridusideede ja koolikorralduste järgi 17. sajandi lõpuks välja lai talurahvakoolide võrk, mis tähendas ka üsna kõrget lugemisoskuse taset enne Põhjasõda. Hariduse mõõtkava andis Piibel, kuigi see teostus pigem katekismuse ja lauluraamatute lugemises. Midagi müütilist selles protsessis ei ole, ehkki see jõuab loogilise lahenduseni alles 20. sajandil eestikeelse kesk- ja kõrghariduse kujul. Seda hoovust võib käsitada järjekindla individuatsiooni-protsessina, mis algab emakeelest kui esimesest eristusest, lugemaõppimisest kui järgmisest abstraherimisastmest, mis viib kirjutamiseni, seejärel sõna loomingulise, loova kasutamiseni, eneseteadvuse ja lõpuks ehk ka vastutustunde kujunemiseni (loodetavasti). Ent sellest viimasest sõltub inimese elu kodanikuna ja riiklus. Nii on indiviidi kujunemine suurel määral keeleline nähtus, aga ka rahva kujunemine on keeleline nähtus, sest rahvas kasvab koos keelega ja teistpidi, keel kasvab koos rahvaga.

Seda viimast Naber ei kirjuta, aga just Euroopa haridusfilosoofiline taust on see, mida ehk põhjalikumalt võiks avada, ja mitte ainult selleks, et hinnata Lutheri panust, vaid ka selleks, et mõtestada tänase päeva heitlikkust haridusküsimustes.

ÕHTUMAISE HARIDUSKÄSITUSE MÕNEST PRINTSIIBIST

Ei ole vale öelda (kuigi see on üsna suur üldistus), et kuni 20. sajandini, Teise maailmasõjani, on euroopalik arusaam üldharidusest, s.t sellest, mis eelneb ametiõppimisele ja kestab umbes 18. eluaastani, püsinud samade põhimõtete juures, mis ilmnevad Periklese-aegses Ateenas, s.o 5. sajandil eKr, seega järjepidevalt umbes kaks tuhat aastat — ilmekalt näitab seda Josef Dolch oma väga põhjalikus käsitluses *Õhtumaa õppeplaan* (Dolch 1965).⁶ See on sama üldharidus, millele kinnistus nimetus *enkyklios paideia* või lihtsalt *paideia* — see, mida eeldatakse igalt kodanikult, kuid mõistagi mitte orjadelt. Eelkoolieas tähendab see mängu ja füüsilist liikumist. Koolis järgneb sellele igat tüüpi sõnaline areng koos arvutamise, muusika ja kehalise kasvatusesega. Kreekas rõhutati just **kujutlusvõime** kasvatamist, mis on olulisem kui teadmised. Kujutlusvõimet saab arendada läbi mängides ajaloolisi sündmusi, inimlikke olukordi, luulega, kõnekunstiga, muusikaga, joonistamisega. Platoni arvates tuleb inimese kujutlusvõime arendamisega tegelda 17.–18. eluaastani, muidu on pääsmatult hilja. Noorest ei saa asja, sest kujutlusvõimet on vaja eluprobleemide lahendamiseks ja eriti riigimehel olukordades, mida pole võimalik ette näha. On sama oluline, et kujutlusvõime areng on otseselt seotud **otsustusvõime** arenguga, aga otsustusvõime arengut — mis on hea ja mis on halb, mille poole püüelda ja mida vältida — võib pidada hariduse tuumaks. Järk-järgult lisanduvad teadmised ümbritsevast maailmast. Muusika ja kehaline kasvatus ei katke hariduse lõpuni.

Selline *paideia* pidi andma mõõtkava, milles elada, ja teadmise, et **kogu teadmine või kõik teadmised on seesmiselt seotud, on üks**. Ent mis sama oluline: selliste õpingute siht ei tohi olla aineeline kasu, raha teenimine. Kuigi kahtlemata saab pärast teadmisi kasutada ka teenimiseks. Aristoteles rõhutab: “Õpingute siht ei tohi olla tasuv töö, sest see võtab vaimult tema vaba puhke-

---

⁶Alljärgnevalt tsiteeritakse antiikmõttelejaid Dolchi uurimuse vahendusel.

elu ja alandab teda.” Mõte palgatööst muudab kasvueas inimese orjaks.

Ent Periklese ajal tekib ka esimene konflikt, mis jääbki hariduse ajalugu saatma — konflikt sofistidega, mida võib jälgida Platoni dialoogides ja mille põhiküsimuse võiks esitada nii: kas olulisem on teadmiste hulk või mõõdusuhe? Sofistidele oli see võimalikult suur hulk, sest üksikasjadega lõputult vassides, suunates tähelepanu välisele, on võimalik vastane uimastada ja alistada. Sofistidele ei ole teadmine üks, vaid seda on palju ja vastavalt vajadusele: inimene peab eluga kaasas käima! Platonile on aga teadmine üks ja õpetamisel on oluline **proportsionaalsus teadmise sees**. Mõõdusuhe hariduses kasvatab juba oma olemasoluga. On vaja kasvatada **mõõdutunnet**, mis seisab üksikteadmistest kõrgemal ja aitab otsustada teadmiste hulga sees. See on ka põhjusi, miks Platonile geomeetria nii oluline on.

Kogu hilisemat hariduslugu on võimalik vaadelda lainetusena Platoni proportsionaalse sisuhariduse ja sofistide kõigeteadmise vahel, mis tekitab formalismi. Platoonilistel ajajärkudel tõuseb esile õpetajakuju, kes seda mõõdutunnet suudab teataval moel elus näidata, sofistlikel perioodidel on tähtis pigem see, kuidas õpetaja välja näeb ja millistele välistele tunnustele vastab. Seda lainetamist on tõenäoliselt ka tulevikus raske vältida ja vaevalt on õpetajat, kes suudaks sellest hoiduda iseendagi sees, k.a siinkirjutaja. Ent on head lootust, et praegu, mil ühiskonnas võib näha ülimalt sofistlikku ajajärku, võib oodata, et varsti saabub platonism.⁷

Renessansihumanism oli kahtlemata sügavalt platooniline. Milleni aga saksa vanemad humanistid ei jõudnud, kuid Luther jõudis, ja seda teoloogilistel põhjustel, on see, et haridus, s.t saksa keelne haridus, peab olema ligipääsetav igale inimesele. Lutheri seisukohalt, kes selgelt eristas ilmaliku ja vaimuliku sfääri, on aga tähtis ka pidevalt tõsta kogukonna nn üldintelligentsi. Ilmalikku elu aitab edendada just humanistlik haridus.

---

⁷Vastavaid märke võib näha nt waldorfkoolide järjest laiemas levikus, kus peetakse oluliseks teadmiste proportsionaalsust.

LUTHERI HARIDUSKÄSITUSE ÜLDJOONI

Haridusteemat ei ole Luther käsitlenud palju, ent on teinud seda see-eest väga mõjuvalt kolmes kirjutises: 1) “An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung” (Saksa rahva kristlikule aadlile kristliku seisuse parandamisest; 1520), mis on üks kolmest “usupuhastuse suhtes põhjaneva tähendusega raamatust” (Lohse 1996: 36) ja on tänu Anne Burghardtile jõudnud ka eesti keelde (Luther 2012: 82–176); 2) “An die Ratherren aller Städte deutsches Lands, daß sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen” (Saksamaa kõigi linnade raehärradele, et nad peaksid kristlikke koole asutama ja ülal pidama; 1524. — WA 15; (9) 27–53); 3) “Eine Predigt, daß man Kinder zur Schulen halten solle” (Jutlus, et lapsi tuleks koolis pidada; 1530. — WA 30,2; (508) 517–588).⁸

Kõik kolm läkitust on kantud sügavast murest Saksamaa koolihariduse pärast. Usupuhastusliikumine on viinud kloostri- ja toomkoolide kiratsemise ja sulgemiseni, ent uusi koole ei avata, sest valitsejad, kelle kohus see on, ei mõista koolihariduse tähtsust, arvates, et piisab sellest, kui inimene õpib ära mõne leiuaemeti, oskab arvutada ja saksa keeles lugeda. Olukorra tegelik põhjus on aga hullem: ükskõiksus laste hingeõnnistuse ja Saksamaa tuleviku suhtes. Haridusest ei sõltu ainult jumalasõna kuulutamine, vaid samavõrd ka ilmalik elu, ühiskonna hüve, elu edene mine. Neis arutlustes näitab Luther end sotsiaalselt väga (vastustus)tundliku mõtlejana.

Kolmest traktaadist esimeses, “Saksa rahva kristlikule aadlile. . .”, on leida ennekõike printsipiid, miks haridust peaks andma võrdsele kõigile, sõltumata seisusest, soost, majanduslikest võimalustest jm — sest kõik kristlased on ühest seisusest ja kõik kristlased saavad ristimise kaudu preestriteks:

Kõik kristlased on tõeliselt vaimulikust seisusest ja nende vahel pole muud erinevust kui üksnes amet, nagu Paulus 1Kr 12:12 üt-

---

⁸Lutheri hariduskäsitust on püütud süstemaatilisel esitada artiklis Lepajõe 2013. Allpool esitatud tsitaadid ja viited, samuti mõned pikemad lõigud, pärinevad sellest artiklist.

leb, et me kõik oleme üks ihu, ja ometi on igal liikmel oma ülesanne, millega ta teisi teenib. See on nii, kuna meil kõigil on üks ristimine, üks evangeelium, üks usk ja kuna me kõik oleme samad kristlased, sest ristimine, evangeelium ja usk — need üksi teevad vaimulikuks ja ristirahvaks.

Ja nii saame me kõik ristimise kaudu preestriteks. [---] Sellest tulebki see, et hädaolukorras võib igäiks ristida ja patte andeks anda, mis ei oleks võimalik, kui me kõik poleks preestrid.

Samuti ütleb Kristus Johannese evangeeliumi [salmis] 6:45, et kõik kristlased peavad olema Jumala poolt õpetatud.

Põhiharidusest ei kõnele Luther selles läkituses palju. Ta rõhutab eelkõige õpingute vaimulikku sisu, laste võrdsust, hoolimata kodu majanduslikust olukorrast, igapäevast koolitööd ja vajadust hoolikalt valida ülikooli astujaid: Piibli lugemine peaks olema “olulisim ja tavalisim lugemisvara” nii poistele kui ka tüdrukutele, olgu saksa või ladina keeles. Haridust peaks saama soost sõltumata ja vähemalt tunni päevas.

Kas ei peaks iga kristlane üheksa- või kümneaastaselt tundma kogu püha evangeeliumi, kuna ta nimi ja elu selles kirjas seisab? Õpetavad ju kuduja ja õmbleja oma tütardele enda käsitööd samuti noores eas.

Kuna iga kristlane peaks suutma jutlustada, peab kõnekunsti õpetamine asetuma õpingute keskmesse, ent temast üksi kindlasti ei piisa:

Selle kõrval peaks õpetatama keeli, ladina, kreeka ja heebrea keelt, matemaatilisi distsipliine, ajalugu, mida ma soovitan asjatundjatele ja ka iseendale, kui reformi tõsiselt võetakse; ja tõesti, see on väga oluline! Sest siin õpetatakse ja valmistatakse ette meie kristlikku noorust ja õilsaimat rahvast kristlaskonna seas.

Teoloogiastuudiumis tuleks uuesti mõelda õppekirjanduse maht ja valik:

Vähendada tuleks teoloogilise kirjanduse hulka ja neist tuleks parimad välja valida. Sest mitte raamatute suur hulk ega ka palju lugemine ei tee õpetatuks, vaid Pühakirjas õpetatuks ja lisaks veel vagaks teeb see, kui loetakse häid asju, isegi kui neid on vähe,

ja tehakse seda sageli. Kõigi pühade isade kirjutisi tuleks mõnda aega lugeda selleks, et seeläbi paremini Pühakirjani jõuda; praegu aga loeme neid nii, et jääme vaid nende juurde pidama ega jõuagi Pühakirjani, mislääbi sarnaneme neile, kes näevad teetähiseid, kuid ometi kunagi nende näidatud teed mööda ei randa. Armsad isad tahtsid meid oma kirjutistega Pühakirja juurde juhatada, kuid meie juhime end nendega sellest eemale, kuigi Pühakiri üksi on ju meie viinamägi, kus me kõik peaks end harjutama ja tööd tegema.

Kes peaks ümberkorralduste eest hoolt kandma? Pole kahtlust, et ilmalik võim, sest maistes asjades peaks ilmalik võim valitsema vaimuliku võimu üle. Humanistina ja sotsiaalse mõtlejana, kelle jaoks on ühiskonna hüve (*bonum commune*) kõrgemaid väärtusi, on Luther veendunud: “Ülemate kohus on oma alamatele parimat tahta.”

Teist läkitust “Saksamaa kõigi linnade raehärradele. . .” võib pidada Lutheri haridusprogrammiks. Kirjutis on valminud kirgliku poleemikana utilitaristliku ja spiritualistliku hariduskäsituse vastu.

Lutheri jaoks ei saa hariduse siht seisneda kõhu orjamises, mida kasulikkuse nõue ju sisuliselt tähendab, vaid laste hinge eest hoolitsemises, päästes ja õndsuses. Haridus on kõige mõjukam relv kasukuradi vastu. Mitte harida lapsi ongi kuradi sisendus! Rikkunud varem noorsoo kloostri, läheb kurat nüüd teise äärmusse ega lase üldse midagi õppida, sest otsitakse kasu. Kes aga jumalasõna ei tunne ega oska teisi õpetada, on kerge saak ja kurat saab rahulisti maailma enda valdusse, sest ta toimib nii vaikselt, et keegi ei märka ega oska abinõusid enne tarvitusele võtta, kui kahju on juba sündinud. Inimesed kardavad türklasi, sõdu ja uputusi, sest seal on selge, mis on kahju, aga mitte kuradit, sest tema kavatsused ei ole läbinähtavad.

Õpetada on vaja selleks, et maailm oleks meie läbi parem. Haridus ei ole ainult vaimulikuseisuse jaoks. Haridust vajavad kõik ametid ja seisused, et riik üldse püsiks.

Mida hõlmab Lutheri jaoks mõiste *haridus*, mida on vaja selleks, et iga inimene teeks kõike võimalikult targasti ja hästi, ja järjest paremini? Läkitus näitab, et *haridus* võiks üldjoontes kattudagi humanistliku üldharidusega, nn seitsme vaba kunstiga, ent

eelkõige tähendab see keeli (ladina, kreeka, heebrea), ajalugu ja luulet. Ta rõhutab ka muusika ja matemaatika tähtsust.

Keeled on esmalt väärtus iseeneses, sest nad on Jumala kingitus. “Keeled on noatuped, millesse on torgatud vaimu noad.” “Seal, kus osatakse keeli, toovad nad endaga kaasa sellise valguse ja teevad nii suuri asju, et kogu ilm imestab.” Kui jutlustaja oskab keeli, *da gehet es frisch vnd starck [---] vnd findet sich der glaube ymer new,*⁹ kui aga keeli ei osata, on jutlus “väsitav, tüütav ja kukutakse maha”. Kui Jumal on valinud oma sõnade jaoks heebrea ja kreeka keele, on ta need keeled ka pühitsenud — ja neid tuleb õppida.

Ajaloo õppimise mõte on otsustusvõime arendamine ja kogemuste saamine.

Luule tähtsuse suhtes Luther nii selgelt ei väljendu, aga ta järgib humanistlikku ideed, et luule on tõhusamaid vahendeid kõnekunsti õppimiseks.

Kolmas läkitus “Jutlus, et lapsi tuleks koolis pidada” on üks kõige mõjuvamaid Lutheri kirjutisi ja Eesti kultuuriloos küllalt sageli tsiteeritud (kuigi ilma Lutheri nimeta). Luther on selles sunnitud tõdema, et kui varem tuli põhjendada, miks on vaja haridust ja asutada koolet, siis nüüd on vaja põhjendada, miks lapsi ei tohi koolist varakult ära võtta, vaid tuleb lasta neil rahun õppida ning andekamatel ka ülikooli minna.

Luther on sunnitud taas alustama, et kool on Jumala tegu (*Göttlich werck*) ja hea kool ei rõõmusta kuradit. Kurat härmardab lihtinimest sedavõrd, et see võtab lapse koolist ära, et too tegeleks ainult toiduhankimise ja mammonaga. “Mis jääb Saksa maale, kui Pühakiri ja vabad kunstid alla käivad? Hunnik tatarlasi või türklasi, sealaut ja tühjad metsatõprad.”

Jutlus on jaotatud kaheks, millest esimene pool käsitleb kooli kasu vaimulikule elule, teine pool kasu ilmalikule elule.

Esimeses osas püüab Luther ümber veenda mõttelist saksa pe-reisa, kes ei taha, et tema poeg õpiks jutlustajaks või koolmeist-

---

⁹Sks k “siis on [tema kõnel] värskus ja jõud [---] ja usk on alati uus”.

riks põhjendusega, et koolituskulud on suured, sest neid ameteid peab kõige kauem õppima, aga sisse nad midagi ei too ega hakagi tõenäoliselt tooma.

Luther on seisukohal, et lapsed ei kuulu täielikult vanematele. Midagi peab neist Jumalale andma. Mis hoiab maailma, kui lapsi ei panda kooli?

Lutheri jaoks kuuluvad kokku nii pastor, jutlustaja, köster kui ka koolmeister, kes kõik on Jumala majahoidjad ja sulased. Sõna ja jutlustajaamet on kõige kõrgemad.

Ilmalikud ametid ei ole küll vaimulikuametiga võrreldavad, aga nad on hädavajalikud. Ilmalikus ametis ei saa teha imesid, sest maises elus on kõik ajutine ja mööduv: toit, keha, naine, lapsed, vara, maja, au. Ometi on vaimulik ja ilmalik amet siiski võrreldavad, sest üks toob igavese õigluse, rahu ja elu, teine aga ajaliku, olles “Kristuse valitsuse vari”.

Ilmaliku valitsuse asi on teha metsloomadest inimesed ja kanda hoolt, et neist jälle metsloomi ei saaks. Omand ahvatleb vägi-vallale, ent seal, kus valitseb rusikas, muutuvad inimesed loomadeks. Inimeste seas peab valitsema tarkus, mitte vägivald. Õiguse peavad tagama pead ja raamatud — neid peab õppima ja teadma. “Tarkus ja õiglus kaitsevad kõiki” ning “rahu on kõneldamatu hüve”, võtab Luther kokku, pöördudes saksa isa poole: “Sinu poeg saab kõike seda teha, kui sa lased tal õppida.” Kui me seda ei tee ja jätame lapsed seana mudas songima, siis me ei armasta oma lapsi ja solvame Jumalat. Inimestest saavad loomad ja nad söövad lõpuks üksteist ära.

Kui pilgatakse lihtsat kirjutajat, peab ta vastama: “Ma teen oma tööd Jumalale ja maailmale.” Kirjutamine vajab ju parimat — nagu seda on pea —, see vajab õilsaimat kehaliiget — nagu seda on keel —, ja kõrgeimat tegu — nagu seda on kõne. Kirjutavad üksnes kolm sõrme, aga seejuures töötab kogu keha ja hing.

See tõttu on koolmeistriamet jutlustajaameti kõrval kõige kausutoovam, suurim ja parim. Ja seepärast ei ole usinale vagale koolmeistrile ehk magistrile või kellele iganes, kes lapsi ustavalt

kasvatab ja õpetab, ükski tasu liiga suur ega ükski palk piisavalt kõrge.

Kui aga koole ei rajata, on Issanda ristisurm mõttetu.

KOKKUVÕTTEKS

Martin Lutherile on ette heidetud, et ta ei ole originaalne, et kõiki neid mõtteid on varem mingil moel öeldud, või kogunisti, et ta ei ole huvitav. Sellega võiks siiski vaielda. Tarkus ja mõju ei pea seisnema tingimata originaalsuses, vaid sama oluline on mõistmine kui selline, otsustusvõime ja siis julge tegu. Kui haridus on suunatud kogu rahvale, siis vallandub selles tohutu potentsiaal, nagu ajalugu on näidanud. Eesti puhul ei ole see potentsiaal absoluutselt ammendunud, vaid pigem alles avanemas ning seepärast peab haridusega praegu eriti vastutustundlikult ümber käima, et mitte seda haaramatut tunnetuslikku potentsiaali ja vabadust läbi lõigata, mis on emakeelses hariduses, kui haridusametnikud oma ühapäevahuvides survestavad keelevahetusele ülikoolides.¹⁰ Praegu on esmase tähtsusega, et Eesti noored ei pööraks Eesti ülikoolidele selga, sest neid ei lasta lihtsalt õppida oma emakeeles. See oht on väga suur ja see soov on sügavalt luterlik.

Kirjandus

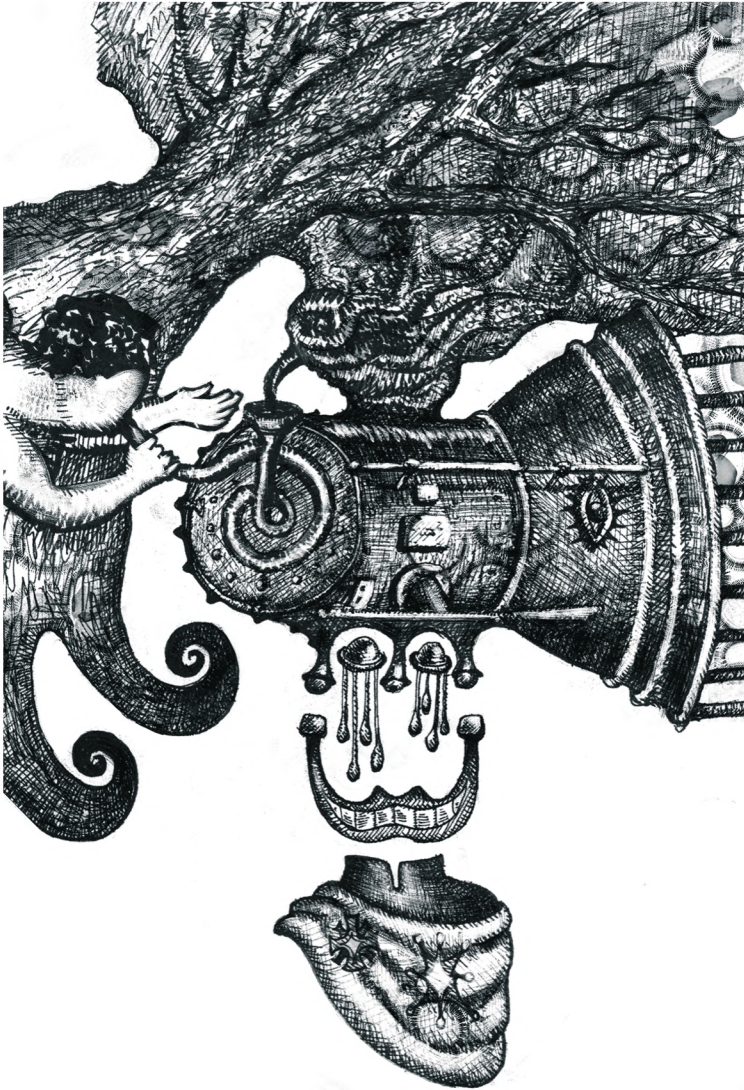
A a v i k, Marti 2016. Edulugu [: intervjuu Birute Klaas-Langi, Helle Metslangi ja Karl Pajusaluga]. — *Arvamus / Kultuur*, [Postimehe liisa], 3. dets

---

¹⁰Vastutustundetuse äärmusliku näitena võis äsja (3. detsembril 2016) ajakirjandusest lugeda sõnumit, et Tartu Ülikoolis muudeti ingliskeelseks õppekava, kus valmistatakse ette slaviste, skandinaviste, prantsuse ja klassikalisi filolooge jne. Isegi rahvusprofessuuride auväärse ameti kandjate arvamust ei ole selle sammu juures kuulda võetud (täpsemalt vt Aavik 2016). Tekib küsimus, kelle arvamus siis akadeemilises riigis üldse maksab. Ainus aupärane võimalus olukorrast väljuda oleks tunnistada sammu läbimõtlematust ja muuta õppekava tagasi eestikeelseks, mis ei tohiks nõuda suurt pingutust.

- B a e r, Karl Ernst von 2015 [1866]. *Teateid herra salanõuniku dr. Karl Ernst von Baeri elu ja kirjatööde kohta edastatud tema enda poolt*. Tlk ja järelsõna Anti Lääts. Tartu: Ilmamaa
- D o l c h, Josef 1965. *Lehrplan des Abendlandes: Zweieinhalb Jahrtausende seiner Geschichte*. 2. Aufl. Ratingen: Aloys Henn Verlag
- H a s s e l b l a t t, Cornelius 2006. *Geschichte der estnischen Literatur: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Berlin—New York: Walter de Gruyter
- K a l j u l a i d, Kersti 2016. Minu kiri kõigile Eestimaa inimestele. — *Postimees*, 29. sept
- K a s i k, Reet 2011. *Stahli mantlipärijad: Eesti keele uurimise lugu*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- L e p a j õ e, Marju 2013. *Wotzu ist die tzung?: Martin Lutheri keele- ja hariduskäsitusest*. — *Kroonikast kantaadini: Muusade kunstid keskja varauusaegsel Eesti- ja Liivimaal*. Koost. Katre Kaju. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised = Acta et commentationes archivi historici Estoniae 20 (27)). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 69–92
- L o h s e, Bernhard 1996. *Martin Luther: Sissejuhatus tema elu ja töö uurimise probleemidesse*. Tlk ja täiend. Elmar Salumaa. (Teoloogiline raamatukogu). Tartu: Greif
- L u t h e r, Martin 2012. *Valitud tööd*. Koost. Urmas Petti, tlk Anne Burghardt, Meelis Friedenthal, Marju Lepajõe, Urmas Petti. (Avalatud Eesti raamat.) Tartu: Ilmamaa
- N a b e r, Jaak 1989. Feodalismi ajajärk (13. sajand – 19. sajandi algus). — *Eesti kooli ajalugu*. I: 13. sajandist 1860. aastateni. Toim. Endel Laul, peatoim. Ferdinand Eisen. Tallinn: Valgus, lk 45–291
- P õ l d, Peeter 1924. Usupuhastus ja eesti rahvakool. — *Usupuhastus eestlaste maal 1524–1924: Usupuhastuse juubeli kirjanduslise komisjoni väljaanne usupuhastuse tuleku 400 a. mälestuspäevaks*. Tartu: Usupuhastuse juubeli kirjandusline komisjon, lk 189–210
- T o r o p, Peeter 2015. Kultuuriteooria kui kultuuri eneseteadvus. — *Akadeemia*, nr 4, lk 626–649
- W A = Martin Luther. *Werke*. Kritische Gesamtausgabe (Weimarer Ausgabe). Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1883–

MARJU LEPAJÕE (sünd. 1962) on lõpetanud Tartu Ülikooli filoloogia-teaduskonna eesti filoloogina 1985, läbinud klassikalise filoloogia doktorantuuri Peterburi Ülikooli juures 1988–1991, klassikalise filoloogia magister 1996, läbinud teoloogia doktorantuuri TÜ juures 1997–2005, täiendanud ennast Fribourg'i (Šveits), Göttingeni, Freiburgi (Breisgau) ja Oslo ülikoolis ning Warburgi Instituudis (London). TÜ Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonna vanemraamatukoguhoidja 1985–1988; TÜ klassikalise filoloogia õppetooli assistent 1992–1993; usuteaduskonna ladina ja kreeka keele lektor 1993–1998, ajaloolise usuteaduse ja ladina keele õppetooli hoidja 1998–2001, kirikuloo teadur (1998–2013), a-st 2013 usuteaduskonna patristika ja klassikaliste keelte lektor. *Akadeemias* avaldanud artiklid “Selget, lihtsat, puhast: Plotinosest ja tema tõlkimisest” (1993, nr 5, lk 949–958); “*Techne* mõiste Platonil” (2000, nr 3, lk 552–561); “*Techne* mõiste Plotinosel” (2000, nr 4, lk 849–861), “Kalle Kasemaa keeled ja kirjandused” (2013, nr 8, lk 1368–1388), “Sümposiooni mõistest” (2014, nr 4, lk 571–572), “Millega rahvuslikkusele tõlkimine?” (2014, nr 9, lk 1539–1549) ja “Miks haridus on püha?” (2015, nr 9, lk 1539–1559) ning saatesõna Ada Neschke-Hentschke artiklile Carl Morgensternist (1993, nr 1, lk 123–124), arvustuse “Domiiniklased mõtisklemas” (teosele *Tallinna Domiiniklased: Kloostri mõtisklusi*. Koost. Tiina Kala. Tallinn, 1993) (1994, nr 4, lk 848–855) ning järgmised tõlked: Canterbury Anselmi “*Prosligion* ehk *Kõnelus*” (1991, nr 9, lk 1876–1913); Carl Morgensterni “Platoni *Politeia*” ks nimetatud raamatu eesmärgist ja teemast” (1993, nr 1, lk 97–106); Plotinose “Ilust: (*Enneaadid* I. 6)”, “Vaimsest ilust: (*Enneaadid* V. 8)” (1993, nr 5, lk 923–948); A. Hilary Armstrongi “Plotinose õpetus” (1993, nr 5, lk 959–970); Werner Beierwaltese “Ilumarmastus ja jumala-armastus” (1993, nr 6, lk 1190–1209); Christoph Wrembeki “Petlemma täht: 13. novembril 1993 — 2000 aastat tagasi” (koos Mari Tarvasega; 1993, nr 11, lk 2389–2404); Heinrich von Kleisti “Marionetteatrast” (1993, nr 12, lk 2551–2557); Hans Urs von Balthasari “Kristliku müstika piiritlelu” (1994, nr 9, lk 1890–1913); Endre von Ivánka “Nimede juurest nimetamatu juurde” (1994, nr 10, lk 2065–2084); Pseudo-Dionysios Areopagita “Müstilisest teoloogiast Timotheosele” (1994, nr 10, lk 2085–2094); René Descartes’i “Meditatsioonid esimesest filosoofiast: Katkendid” (1996, nr 8, lk 1642–1665); Platoni *Politeia* (VII raamat 514a–521b) (1997, nr 9, lk 1819–1828); Jan Szaifi “Platoni koopa-võrdpilt” (1997, nr 9, lk 1829–1842); Kurt Rudolphi “Gnoosise olemus ja struktuur” (2001, nr 10, lk 2125–2140) ja Johannes Scotus Eriugena “Jumala olemusest: Periphyseon, II, 28” (2012, nr 12, lk 2115–2130).

ANDREI KEDRIN. Ingel räägib Paulusega (2016)

MÕTISKLUSI TAEVASSE VAADATES

Tõnu Viik

Sissejuhatuses räägin teile ühe lookese oma nüüdseks juba kaugelge jäänud noorusajast. See oli ühel 1959. aasta märtsiõhtul, kui kolm füüsikatudengit Tiigi intrist otsustasid kõndima minna Luunja sillani. Nii me tegimegi, 13 km sinna ja teist sama palju tagasi. Taevas oli selge, ilm läks aina pimedamaks ning taevasse ilmus aina rohkem tähti. Ja kui me siis sillale jõudsime ja oma pilgud üles tõstsime, nägime erakordselt kaunist vaatepilti: tumemust taevas oli üle külvatud tähtedega kuni silmapiirini välja. Seisime seal lummatult, kuid mitte ka ülemäära, sest sputnikuvaatlustel saadud praktika sundis meid üles otsima tuttavaid tähti ja tähtkujusid (teadus kipub emotsioonidest jagu saama). Veider küll, kuid sellist pilti pole ma enam oma elus mitte kusagil näinud, kus tahes ma siis olen viibinud.

Võib-olla on sellisel muinasjutuliselt kaunil taeval oma osa eestlaste astronoomiahuvis, isegi hoolimata sellest, et niisugust taevast saab võrdlemisi harva näha — erinevalt Kreekast või Araabiast, kus paljude tähtede ja tähtkujude praegugi kasutusel olevad nimed põhiliselt pandud said. Mõni ime, sest peaaegu igal õhtul luitele pikali visates sai ju selget taevast näha ja kord pandud nimed ei jõudnud meelest ära minna nagu meil siin, kus järgmist selget taevast tuleb teinekord kuu või kauemgi oodata.

Inimesel paistab olevat kaasasündinud vajadus kõigele ümbritsevale nimesid panna ja neid asju ühel või teisel moel klassifit-

---

Tekst põhineb Jüri Arraku sünnipäevakonverentsil “Võrse” 11. oktoobril 2016 Tallinnas peetud ettekandel.

seerida. Kõneldakse, et üks maailma suurimaid klassifitseerijaid Carl Linné olevat peale loendamatute taime- ja loomaliikide klassifitseerinud ka enda ja oma abikaasa Sara Elisabethi pesu. Loomulikult sai see toimuda vaid siis, kui naist kodus polnud. Klassifitseerimine olevat käinud põhimõttel, et Sara särgid ja Carli särgid on üks liik ja peavad kummutis koos olema, muudest pesu-esemetest rääkimata. See tõsiteaduslik üritus kukkus joonelt läbi, sest niipea, kui Sara koju jõudis, taastati pärast mõningat ägedat mõttevahetust Sara klassifikatsioon.

Vanad eestlased ei jäänud üldises klassifitseerimise ja nimede panemise tuhinas teistest sugugi maha ja nii on nad nime andnud taimedele ja loomadele, ilmastikunähtustele, maastikuvormidele jne. Samamoodi pole nad tähelepanuta jätnud tähistaevast.

Siinkohal ilmneb aga suur probleem, sest taevast on vähe selliseid tähtede moodustatud kujundeid — tähtkujusid —, millele kõik vaatlejad oleksid andnud sama tõlgenduse ja ühtlasi sama nime. Erandiks on kaks tähtkuju: Kaksikud ja Põhjamadu ehk Draakon, kus eestlaste pandud nimi ja rahvusvaheliselt omaks võetud nimi (nimetagem seda standardiks) on samad. Ja mine võta kinni, kas need on tõesti sõltumatult pandud nimed või on siin juba mingi koolihariduse mõju mängus! Teiste tähtkujude nimed ei lange sugugi kokku. Ja mis me räägime eri rahvastest, kui isegi Eesti eri kihelkondades tähtkujude nimed lahku lähevad. Põhjus on ju lihtne, sest kui palju ikka vanal ajal teise kihelkonna inimestega suheldi, et oleks olnud aega tähtkujude nimesid ühesugusteks lihvida. Enamasti saadi ju kokku kodukihelkonna kirikus ja loomulikult ka kõrtsis. Võib kahtlustada, et kummaski tähtkujude teema üles ei kerkinud.

Asi oleks aga olnud hoopis teine, kui see probleem oleks tänapäeva eestlaste ette seatud. Meil oleks asi läinud riigikogu kultuurikomisjoni kätte. Muide, on suurepärane, et selles komisjonis on teadus ka kultuuri hulka loetud; täitevvõim seda ei tee, sest neil pole aega ülipeente poliitmängude kõrval kultuuridefinitsioonidega tutvuda. Komisjon oleks otsekohe, võib-olla juba poole aasta pärast moodustanud ekspertide rühma, kes kõigepealt oleks probleemi “kaardistanud” ning jõudnud rabavale järeldusele, et tegemist on “väljakutsega”. Olgu vahemärkusena öeldud,

et minu jaoks on väljakutse näkku visatud kinnas. Edasi oleks taotletud Euroopa ühtekuuluvusfondist suurem ports raha. Sellele oleks järgnenud maakondlike komisjonide kokkupanemine nimede väljamõtlemiseks. Kindlasti oleks maakondade piiriäärsetel kohtadel järgnenud nimede üle tõsised vaidlused ja kohtusse kaebamisedki. Kui siis kõik kohtuastmed, Euroopa kohus kaasa arvatud, oleks olnud läbitud ja üks või teine kihelkond oma õiguse saanud, oleks alanud nimede kooskõlastamine ministerrüüminimelistes vürstiriikides. Ning võib-olla oleks riigikogu üleülejärgmine koosseis jõudnud seaduseelnõuni “Taevaste objektide nimetused (TON)”.

Aga kuna vanad eestlased seda teha ei taibanud, siis juhtuski nii, et taevased nimetused jäid kooskõlastamata. Seetõttu tuleb nii Jakob Hurda kui ka Paul-Egon Prülleri rahvaastronomiaalastesse töödessa suhtuda teatud ettevaatusega, mis on väga selgesti välja toodud Andres Kuperjanovi raamatus *Eesti taevas*. Ometi on eesti rahval aegade jooksul taeva ja selle objektide klassifikatsioon ning nimetused välja kujunenud, seda suuresti astronomia populariseerijate töö tulemusena. Lõppkokkuvõttes pole see sugugi paha.

Kui sellele standardile toetuda, siis torkab silma eestlaste ja standardikohaste taevaste objektide nimede suur lahknemine: kui tähtkujude standardnimed on seotud uhkete Kreeka müütidega kuningatest ja jumalatestki, siis eestlaste taevas on lihtsalt igapäevaelu peegeldus. Pole ju meil oma kuningaid õieti olnudki, sest need neli, kes Saksa krooniku arvates seda nime oleksid võinud kanda, tapeti reeturlikult Paides. Ning need vähesed kanged jumaladki tunduvad pigem Skandinaavia maiku olevat, Taara ehk Thor igatahes kohe kindlasti. Siiski on suureks erinevuseks see, et Taaral vasarat pole. Sirpi muide ka mitte. Nii on eestlaste taevas Koot ja Reha — ametlikult kurva saatusega kuulus jahimees Orion, kelle tappis jahijumalanna Diana. Kuhjalava on Põhjakroon. Look on Heraklese vägitegudest tuntud Lerna Hydra. Sandisau on uhke Kotkas, kes Zeusi välgunooli kandis. Väike Look on kuulus Etioopia kuninganna Kassiopeia, kelle nime kannab ka koolivend Andres Tarandi raamat oma isa kirjadest. Suur ja Väike Vanker on vastavalt Suur ja Väike Karu, kes olid seotud neitsi Kallisto ja tema võrgutamisega Zeusi enda poolt.

Sellest hoolimata on eesti rahvas üles näidanud erakordset läbinägemisvõimet. Nimelt olen alati ekskursiooniderühmadele Tõraveres rääkinud, et Euroopa rahvaid võib astronoomia seisukohast jagada tsiviliseerituteks ja metslasteks. Kõigil tsiviliseeritud rahvastel on meie kodune, paarisajast miljardist tähest koosnev kogum tuntud Galaktika ehk Piimateena — sakslastel Milchstrasse, venelastel Млечный Путь, inglased Milky Way, prantslastel Voie lactée jne. Sest kõik tsiviliseeritud rahvad olid kuulnud Kreeka legendi Alkmene pojast Heraklesest, kelle isa Zeus oli asetanud oma tukkuva abikaasa paljale rinnale, et Herakles jumalanna piima imedes surematuks saaks, kuid Hera ärkas ja tõukas võõra poisikese eemale. Piim aga jäi Hera kaunist rinnast voolama, tekitades nii Piimatee. Metslased seevastu polnud sellest legendist midagi kuulnud ja seetõttu olid sunnitud ise nime välja mõtlema. Nii juhtuski, et eestlased, jälgides rändlindude teed sügisel lõunasse ja kevadel taas koju, arvasid, et ju need linnud tähtede järgi rändavad. Nii veider, kui see ka tundub, on suur hulk professionaalseid ornitolooge laias maailmas katselisel teel seda lindude astronavigatsiooni tõepoolest ka kinnitanud, samas lisades, et sellest jääb väheseks ja Maa magnetväli peab ka mängus olema.

Viimati kinnitasid seda kaks taanlast Odense ülikoolist, Henrik Mouritsen ja Ole N. Larsen, 2001. aastal. Aga oleksid nad siis ausalt tunnistanud, et eestlased neid selle kinnitamisega aastatuhandeid edestasid. Kus sa sellega!

Soomlased panid Linnuteele sama nime — Linturata; eks me ole enam-vähem sama rahvas ja üksiti on soomlased sama suured metslased kui meiegi! Rootslased märkasid, et varatalvise lumesaju aegu muutuvad kohe valgeks teed, sest põllul ja heinamaal kõrte vahel jääb lumi esialgu märkamatuks, ja nimetasid Linnutee Talveteeks. Seda nime rõhutab veel see, et talve pimedatel öödel on Linnutee eriti hästi näha. Ukrainlased nimetasid Linnutee Soolateeks, sest kui nad Krimmi tatarlastelt soola käisid toomas — Krimm oli siis veel tatarlaste käes ja teised kosilased polnud kohale jõudnud —, olid mööda mõõtmatud lagedat steppi sõites Päike ja tähed ainsad teejuhatajad.

Tähenimede hulgas väärrib tähelepanu Põhjanael. See nimi pole mitte juhuslikult pandud, sest enamasti on eestlased üks väga praktiline rahvas. Nime esimene pool on muidugi selge, sest see täht näitab alati põhjasuunda ja nael teatavasti jääb sinna, kuhu ta sisse lüüakse. Nii ka Põhjanael: kui teised tähed teevad maakera pöörlemise tõttu ööpäevas täiesti ümber Põhjanaela, siis Põhjanael ise näib paigal püsivat. Astronoomid teavad, et ega ta ju päris paigal ei püsi, kuid seda väikest ringikest, mida Põhjanael taevas teeb, palja silmaga juba ära ei taba.

Agalendele välja mõtlema olid ka vanad eestlased kanged. Üks neist on eriti kena, see, mis on seotud Suure Vankriga. See on tähtkuju, mis selgel ööl on alati taevas nähtav ja mida eksimatult tunneb iga eestlane. Legend ise kõlab nii: talumees Peedu olevat läinud metsa puid tooma, kaks härja vankri ees. Aeg pidi olema siis varatalv, kui lund veel polnud — muidu oleks Peedu ju reega läinud —, kuid hundid olid juba näljased. Ja kui nüüd ülev-pidulikku ajakirjanduslikku stiili kasutada, siis see “sarimõrvarhant ei tolereerinud oma nälga ja tõurastas õõvastaval kombel teise suure sarvloomu”. Ent kuna Taara oli keelanud metsloomadel koduloomi murda, kui nad tööd teevad, siis rakendati Taara seadust rikkunud hunt ellujäänud härja kõrvale ja kogu seltskond tõsteti taevasele teadetetahvile, ju siis huntidele hoiatuseks.

Kogu see kaunis legend põhineb tõsiasjal, et vankri aisa tähtede moodustatud nürinurga tipus on heledama tähe — Härjatähe ehk Mizari kõrvale veidi nõrgem täht Hunditähk ehk Alcor, mõlemad umbes 80 valgusaasta kaugusel. Kui keegi Hunditähke näeb, siis üsna suure tõenäosusega on tema silmanägemine korras. Räägitakse veel, et Julius Caesar olevat valinud noori mehi Rooma sõjaväkke selle järgi, kui täpselt oskasid nad Suurt Vankrit kirjeldada. Ja kui nad Hunditähke ei näinud — ükskõik kuidas nad seda ka nimetasid —, siis Caesari armeesse nad ei saanud. Sest mida sa teed meestega, kes lähenevat vaenlast ei tarvitse silmata! Jäägu see jutt igapähele endale tõeseks või vääraks arvata.

Olen Tõraveres ekskursantidele ikka rääkinud, et väga kahju on sellest, et nõukogude ajal armeesse kutsumisel sellist silmade kontrolli ei tehtud. Oleks tehtud, poleks ma võidukates Nõukogude sõjaõhujõududes ligi kaht aastat teenima pidanud. Mis üksi

mina — mitte ainuski eesti poiss poleks mitte ainult Hunditähte, vaid üleüldse mitte ainsatki tähte taevas näinud!

Rääkimata ei saa jätta ka põhjataeva heledaima tähe Orjätähe ehk Siiriusega seotud legendi. Vanade eestlaste arvates tähistas selle tähe tõus silmapiiri tagant orjaneitsi tööpäeva lõppu. Ja ongi nii, et see täht tõuseb sügisel alles hommikul, sest rehepeks uudseleiva saamiseks kestis öö läbi. Mida edasi talve poole, seda varem Orjätäht tõuseb: rehi on pekstud ja orja tööpäev enam nii pikk ei ole.

Eespool tõestasime, et me oleme metslased, kuid sellest hoolimata on ka meil olemas kosmoloogiline hüpotees maailma loomisest. Kui toetuda mitmele legendile ja Lennart Mere töödele, siis me oleme Veelinna rahvas, kes usub, et sukeldunud lind — ju siis tuttpütt või teiste autentsete andmete põhjal sõtkas — toob ürgmere põhjast oma nokas mulda, millest luuakse maa ja taevas. Seega siis ei mingit Suurt Pauku ega sellele järgnenud universumi hirmkiiret paisumist, ei mingit tumeainet ega -energiat, vaid lõpmatu ürgmeri, ajatu ja rannatu. Aga ega vanadele eestlastele ei meeldinud, et miski suur ja sinine pea kohal ripub. Vaat et prantsatab veel alla, ja selle vältimiseks toodi mängu taevast toetav ilmapuu ehk ilmasammas, peaaegu nagu skandinaavlaste saarepuu Yggdrasil.

Kui nüüd veel end naabritega võrrelda, siis võiks ju öelda, et kui Taara on Thor, siis Uku on ehk Odin. Kahjuks aga Uku ei ohverdanud Odini kombel oma teist silma, et saada võimet näha minevikku, olevikku ja tulevikku.

TÕNU VIIK (sünd. 1939) on lõpetanud Tartu Ülikooli astronoomina (1963), kaitsnud samas doktoriväitekirja (füüsika ja matemaatika alal 1970, astronoomia alal 1991) ning töötanud põhiliselt Tartu Observaatoriumis, muu hulgas selle direktorina (1985–1999). Ta on Eesti Astronoomia Seltsi ja Eesti Rahvusliku Astronoomia Komitee esimees ning Eesti Looduseuurijate Seltsi asepresident. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud Suzanne Hérali artiklite tõlked: “Vana Schmidt kool Viljandis ja noored Knorred” (2011, nr 8, lk 1507–1523), “Neli avaldamata Karl Knorre kirja Vladimir Dalile” (2012, nr 4, lk 708–731), “Balti saatuse. Esimene osa: 1912–1920” (2015, nr 9, lk 1593–1621).

NENDE SUUD ON MULDA TÄIS

Toomas Kiho

*peame elavdama majandust ja
looma uusi töökohti*

ajalehest

nad müüsid oma metsa
nende suud topiti kulda täis

nad müüsid oma mulla
nende kõrvad karrast tulvil

nad müüsid oma liiva
nende ninast niriseb nüüd hõbe

nad müüsid oma valge pae
neil kupüürid pisteti varba vahele

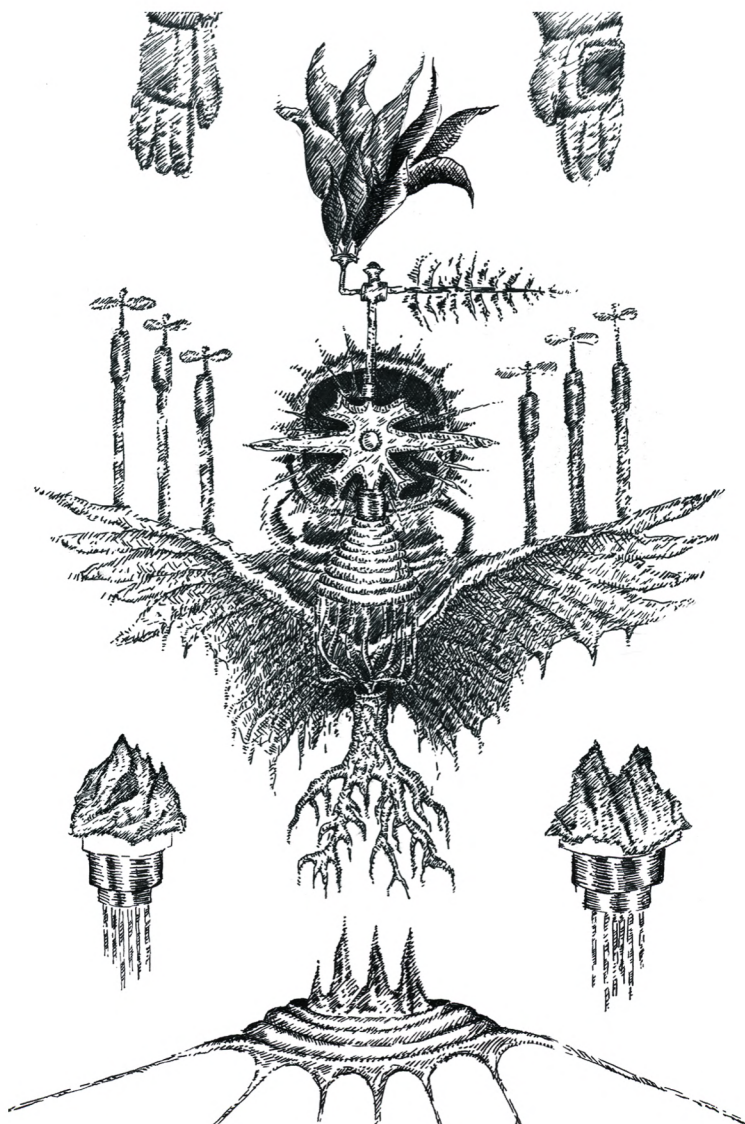
nad müüsid kivid müüsid kruusa
neil püksis punane rubiin

nad müüsid oma põlevkivi
nende sooled valati täis kalliskive

nad müüsid oma fosfori
nende aju sileda siidina läigib

lamavad suure augu põhjas
taevas on kaugel

lamavad käed risti rinnal
põrgu väraval

ANDREI KEDRIN. Kosmos sinu kätēs (2016)

KIRJANDUSE KUMMALISUS

Marina Grišakova

Kirjandusteaduse kui tõlgendusliku teadusharu eraldumine keeleteadusest, filoloogia, poeetika ja retoorika tsüklist on üsna hiljutine nähtus: alles 19. sajandi lõpul saavutas kirjandusteadus institutsionaalse iseseisvuse. Samas on kirjandusteadus tõlgendus-, kommenteerimis- ja analüüsikunstina alati olnud selle tsükli märgatavaks osaks, sulades kokku kord filosoofia, kord kultuuri- teadustega ning muutudes lõpuks 20. sajandil modernismi, uute tehnoloogiate ja meediate ning avangardikunsti õitsengu ajastul moodsaks teadmiseks — eraldiseisvaks kirjandusteooriaks. “Teooria” kirjandusteooria koosseisus osutab kreekakeelse sõna *teoria* etümoloogiale — see on laias mõttes “vaatlus”, “kaemus”, mis eristub käsitööst ja praktilisest oskusest.

Tänapäeva Ameerika filosoofi ja esteetiku Arthur Danto väitel on igasugune kaemus teoreetiline — ei ole olemas puhtalt empiirilist või “praktilist” kaemust, on üksnes struktureeritud taju, mis määratleb meie ootusi vaadeldava objekti suhtes ehk sellele objektile vaikimisi esitatavaid “küsimusi”. Asjadele, tekstidele, materjalile lähenedes esitame neid küsimusi juba kaemuses. Kirjandusteooria tegelebki nende küsimuste ja vastustega, mille ringis tekstid eksisteerivad — küsimustega, mida tekstidele esitame, ning vastustega, mida neilt ootame. Kõige olulisem ja algsem küsimus kirjandusteoreetilises kontekstis on: mis on kirjandus? Milleks me seda vajame? Milline eesmärk ja tähendus on sel kogu mitmetuhandaastase tsivilisatsioonilooga põimuval,

---

Text põhineb 10. mail 2016. aastal Tartu Ülikooli muuseumis peetud inauguratsiooniloengul kirjandusteooria professori avamise puhul.

kuid ilma otsese praktilise rakendusega institutsioonil? Kesken-
dungi nüüd mõnele kirjanduse funktsioonile ning püüan näidata,
kuidas nad on seotud meie erialategevusega.

Üheks oluliseks kirjanduse funktsiooniks peetakse tema sidu-
vat rolli — nii diskursiivset kui sotsiaalset sidusust toetavat. Aru-
saam kunstide siduvast rollist ühiskonnas kujunes välja 18. sajandi
esteetikute, nt Friedrich Schilleri töödes. Tänapäeva termino-
loogias määratletakse kirjandust kui erilist “interdiskursust”. In-
terdiskursus on mõiste, mis tõstab esile kirjanduse võimet teisi
diskursusevorme jäljendades ja taasluues neid ühes tekstiruumis
põimida ning dialoogi panna — selliseid diskursusevorme nagu
ajalooline või folk-narratiiv, argikõne, kiri, päevaraamat, pih-
timus, dokument, leping, juriidiline, meditsiini või psühholoo-
gia keel (nt tänapäeva neurokirjanduses). Mihhail Bahtin nimetas
neid diskursusevorme häälteks romaani mitmehäälsuses, omista-
des neile erilise, isikustatud kvaliteedi. Kirjanduslikus ruumis toi-
mub häälte dialoog, kaalumine, vaidlus, vastandumine ja äralep-
pimine, mis osutub võimalikuks tänu kirjanduse avatusele ning
vabadusele piiravatest, väljastpoolt ette antud mõõdupuudest ja
kriteeriumidest, nagu objektiivsus täppisteadustes, õigus õigus-
teaduses, tõe filosoofias. See omadus teeb kirjandusteosest just-
kui ideaalse ühiskonna mudeli, mis eeldab eri perspektiivide kaa-
lumise võimalust ning soodustab “kommunikatiivse ratsionaalsu-
se” (Jürgen Habermasi terminoloogias) teket ja arengut.

20. sajandi intellektuaalid ja kriitikud tunnetasid ja tundsid
teravalt ajaloo ja mälu koorma pärssivat mõju mõtlemisele ja te-
gevusele. Paul Valéry, Prantsuse luuletaja, filosoof ja esseist, kir-
jutas essees “Ajaloost” 1931. aastal ilmunud kogumikus *Vaateid
tänapäeva maailmale* (milles on märgata keemiakeelest laenatud
kujundlikkust, mis ei ole nähtavasti juhus: on teada, et Esimese
maailmasõja ajal kasutati esimest korda ja ulatuslikult keemiarel-
va; Valéry essee on möödunud sõja jõhkrate järelkaja ning tule-
vase sõja jõhkrate eelaimus): ajalugu “on intellektuaalse keemia
ohtlikem produkt”, mis mürgitab terveid rahvaid, äratub võlts-

mälestusi, kisub lahti vanad haavad, toidab alaväärsuskomplekse ning suurushullustust.¹

Kirjanduse sõnum on võrreldes ajaloo sõnumiga lepitav, siduv. Kirjanduse interdiskursiivne ja sotsiaalne sidusus ei pruugi olla üksnes ideeline, rahvuslik, ratsionaalne või kogukondlik. Tänapäeva hübriidistunud individualistlikus ühiskonnas on see sageli pigem kogemuslik, tajumuslik, lokaalne, Clifford Geertzi “kodukandi tarkuse” ehk konkreetses argikogemuses ning kehasutumuse kogemuses juurduv sidusus. Kui näiteks Tõnu Õnnepalu / Anton Nigov kirjeldab oma *Harjutustes* (2002) Tartu õhule iseloomulikku suitsulõhna, kotletileiba ülikooli keemiahoone puhvetis või seda, kuidas tema *alter ego* — jutustaja — istub Pariisis sändvitšibaaris ning tellib alati talle Kärkla sööklat meenutatavat munakooki, siis tunnen selle maailma ära ka mina, need on ka minu mälestused — episoodilise mälu ehk kogemusliku maailma osised. Lokaalse mälu pinnalt tõuseb Õnnepalu tekst põlvkondliku või koguni inimkondliku mäluni, reaaside (detailide) äratundmisest — salvestamise, dokumenteerimise ja mäletamiseni, mainides Concorde’i lennuõnnetust Pariisis, 11. septembri terrorirünnakut, poetades Eesti, Vene, Prantsuse kultuuritegelaste nimesid. Aga kerkib ka küsimus: kuivõrd on need funktsioonid kirjandusele eriomased või erilised? Kas kirjandus täidab neid paremini kui teised diskursused, teised meediavormid? Kas ei ole kirjanduse mäluvõime nõrgem ning mälumaht väiksem võrreldes salvestuse, arhiivi, dokumendiga? Mille poolest on kirjandus eriline?

Heites nüüd pilgu teisele poolusele — ühiskondlik-kasulikelt omadustelt näiliselt “kasututele”, nagu esteetilisus, ilu, kunstilisus —, paigutame kirjandusteose artefaktina teiste artefaktide hulka. Tänapäeva kunstievolutsiooniteooriad omistavad küll ka näiliselt kasututele kunstilistele ja esteetilistele omadustele kasuliku, evolutsioonilise otstarbe, käsitades ka fiktsionaalseid (verbaalseid, visuaalseid, graafilisi) lugusid muude kaunistavate tegevuste analoogina (selliste nagu pottide ja sööginõude dekoreerimine, keha ja näo värvimine, hammaste poleerimine), kunsti

---

¹Paul Valéry. *Regards sur le monde actuel*. Paris: Librairie Stock, Delamain et Boutelleau, 1931, lk 19.

arengu tööriistadena. Need toimingud võivad olla töömahukad, aeganõudvad, koguni häirivad (näiteks kehahoonutamisega seotud), kuid samas puudub neil otsene praktiline väljund. USA antropoloog Ellen Dissanayake väidab, et olles algselt usuriituste ja talitustega seotud, jäävad nad hiljem eraldi seisvate argiuskumuste ja kommete valdkonda ning kaotavad seose laiema taustsüsteemiga. Kaunistamise vorme, mille keerukus ja ilu ületab ellujäämise vajaduse, leidub väidetavalt ka looduses. Näiteks neuroesteetikute töödes sageli mainitavad lehtlalinde pesad. Lehtlalindeid on mitu liiki, nad elunevad Austraalias ja Uus-Guineas ning kuuluvad ühte bioloogilisse perekonda. Isased ehitavad paaritumise ajal hiigelsuuri, kuni 2 m kõrgusi, sümmeetria, arhitektuuri, värvivaliku poolest imeväärseid pesasid, kaunistavad neid lillede, kivikeste, müntide, klaasikildude, sambla, marjade ja muna-koortega. On leitud, et pesaehituse individuaalsed ja geograafilised variatsioonid (näiteks see, kas kasutatakse pesa ehitamisel ka värvilisi puuvilju, tammeterusid või tigusi) ei sõltu nende koostisosade lokaalsest kättesaadavusest. Ehituskunst esineb sel juhul “kultuuriliselt” (epigeneetiliselt) ülekantava, mitte päriliku oskusena. Darwinlikud kunsti- ja kirjandusevolutSIONISTID, näiteks 19. sajandi Prantsuse kirjandusteadlane Ferdinand Brunetièrre, kes käsitas ka kirjanduslikku evolutsiooni bioloogilise “olelusvõitluse” analoogina, väidavad, et keerulise kunstilise vormi ja lopsaka kaunistusvormi taga on üsnagi lihtsad bioloogilised vajadused: looduslik valik, parimate ellujäämine, umbisikuline geneetiline triiv, kohastumine jne. Kui palju on maailmakirjanduses kõike korda saadetud armastuse nimel? KirjandusevolutSIONISTIDELE on see esmane bioloogiline impulss ning takistused, ebaõnnestumised, raskused väidetavalt üksnes suurendavad evolutsioonisüžeede külgetõmmet.

Kunstile projitseeritud darvinlik evolutsioonikäsitus lihtsustab suurel määral kultuuridünaamika keerulist pilti. Oma raamatus *Maailmakirjanduse vastu* (Against World Literature, 2013) on Ameerika kirjandusteadlane Emily Apter nimetanud darvinliku kirjandusevolutSIONIKÄSITUST Franco Moretti raamatutes “ühemõõtmeliseks maailmaks” — maailmaks, kus valitseb anonüümne geneetiline triiv, looduslik valik ja kohastumine. Kultuurimaa-

ilmad kulgevad hoopis avatud tuleviku mõõtmes, imaginaarne mõõde annab kultuurile ajalise vektori ning inimtegevus vabastab selle nii täielikust determineeritusest kui ka absoluutsest juhuslikkusest.²

Kuidas avaldub imaginaarse ja fiktsionaalse edasiviiv, tsiviilseeriv jõud? Teisisõnu: kas keegi veel usub, et kirjanduse lugemine teeb meid paremaks? Üllataval kombel leiab kognitiivpsühholoog Steven Pinker, et jah, nähtavasti küll. Raamatus *Meie loomuse paremad inglid* (The Better Angels of Our Nature, 2011) väidab Pinker, et inimkonna ajaloo 50 sajandi jooksul on mõnedki julmuse ja vägivalda vormid kadunud või leevenenud. Eriti olulised muutused toimusid 17. ja 18. sajandi vahetusel, mil brutaalsus (nõiajaht, võlgnike vangistamine, loomade piinamine, inimeste orjastamine) järsult taandub — osalt vastava seadusloome tagajärjena, kuid seadusloome ja üldise valgustuse mõjutajana näeb Pinker raamatutoodangu jõulist kasvu, kirjaoskuse ja lugemise levikut ning selle kaudu ka kindlate mentaalsete ja tajumuslike harjumuste teket.

Imaginaarsete lugude mõju ühiskonna tundlikkusele, “tajutavale” (Jacques Rancière’i *sensible*) on kindlasti kaudne, aeglane — mitte jätkuvalt püsiv, pigem nõuab lisapingutusi. Fiktsioonid, imaginaarsed stsenaariumid ehk mõtteeksperimentid täidavad kultuuriruumis taju, nägemise, tähelepanu tehnoloogiate, “masinate” funktsiooni, mõjutades seda, kuidas asju tajutakse ja millist tähendust neile omistatakse. Iga kirjandusteos on oma moodi mõtteeksperiment, mis küll oluliselt erineb filosoofia formaalse loogika reeglite järgi arendatavast mõtteeksperimentist. Kirjanduslik mõtteeksperiment paigutab tegelase imaginaarsesse stsenaariumi ning küsib: mis tunne on olla fiktsionaalses stsenaariumis? Kuidas on võimalik selles olla ning mis on selles stsenaariumis olemise tagajärjed? Lisades üha uusi detaile, süžeekeike, ajalise keerulisi vorme, esitab kirjandusteos filosoofilise küsi-

---

²Kultuurievolutiooni ja imaginaarsete narratiivsete stsenaariumide kohta vt Marina Grishakova, Siim Sorokin, “Notes on narrative, cognition, and cultural evolution”. — *Sign Systems Studies* 2016, Vol. 44, No. 4 (ilmumas).

muse imaginaarse stsenaariumi põhjal tuletatud tagajärgede kohta.

Nii on kogutud terve hulk dokumente ja pihtimuslikku materjali USAs 11. septembri 2001 toimunud terrorirünnakutest. Kolleeg Jens Brockmeier, sotsioloog ja psühholoog, kes töötas Manhattanil vahetult pärast terrorirünnakuid, meenutas, et küsimustike ja ankeetide sõnastused, mida uuringutes kasutati, olid formaalsed ja bürokraatlikud — vastuolus painajaliku kogemusega, mille ohvriks ameeriklased langesid. Samas on esile kerkinud mõned fiktsionaalsed teosed, mis paradoksaalsel kombel kirjeldavad traumaatilist kogemust võib-olla paremini kui dokumentaalsed asitõendid.

Üks neist on Don DeLillo romaan *Kukkuv mees* (Falling Man, 2007), mis käsitleb 11. septembri 2001 terrorirünnakute järelkaja. Selle keskmes on New Yorgi tänavatel, sildadel ja kaartel sooritatav kukkumistrikk. Seda tegev mees heidab end kõrghoonetelt või ehitistelt alla ning jääb rippuma turvaköie otsa. Trikk kordab ja taasloob uudisteagentuuri Associated Press ajakirjaniku Richard Drew' 2001. aasta 11. septembril tehtud fotot põlevast maailmakaubanduskeskuse hoonest alla hüppavast mehest. Imaginaarses ruumis ja sümbolises vormis vahendab see traagiline mäng linnas toimuvat. Rünnakutes ellu jäänud püüavad lootusest 11. septembri 2001 sündmusi unustada, Alzheimeri haiged, keda ühe terrorirünnakus kannatanu abikaasa hooldab, püüavad oma elu sündmusi mäletada, klammerdudes kramplikult mäluksilude külge. Langemisakt on otsekui hirmuhetke läbimängimise või mängulise kordamise võimalus. Terroriakt kerkib esile ohvrite mälus üha eredamal ja materiaalsemal kujul. Trauma puhul sageda amneesia asemel esineb terroriakti ohvritel hüpermneesia — võimatus unustada. Terroriakti on kirjeldatud eelkõige mäletamise ja unustamise problemaatika kaudu. Don DeLillo raamat on üks näide “fiktsioonide” ja “tegelikkuse” segunemisest.

Fiktsioonid ei ole üksnes kirjanduse pärusmaa, nad ei ole raamatus luku taga ega vangistatud, vaid moodustavad ka muude, sotsiaalsete, kultuuriliste ja teoreetiliste diskursuste lahutamatu osa. Peale ennustava, futuroloogilise, on neil ka aktuaalsete diskursuste täiendamise, ümbermõtestamise, ümberstruktureeri-

mise, kommunikatiivse “õlitamise” funktsioon — eriti seal, kus teadmine on piiratud või võimatu ning algab oletuste ja hüpoteeside valdkond. Fiktsioon annab faktile hüpoteetilise mõõtme ning täidab seletuselüngad, võimaldab omistada faktidele võimalikke tähendusi veel enne, kui nad faktideks muutuvad. Argielu on täis potentsiaalseid “fakte”, mis jõuavad meieni ajaleheveer-gudelt, internetist, teleekraanilt, reklaamist (“inimene suri südamerabandusse, gaasimürgitusse, liiklusõnnetuse tagajärjel”). Kui tegemist on potentsiaalse faktiga, võib selle koht ühiskondlikus sensoriumis olla ebaselge või olematu. Aktuaalne teadmine tähendab eelkõige ärasetamist, informatsiooni edastamist, fakti paigutamist teiste, tuttavate faktide raamistikku. Selle kõrval on teine võimalus — kirjanike ja kunstnike praktiseeritav fakti kogemuslik, vaistlik äratundmine, subjektiivsesse elumaailma paigutamine. Sel juhul kõnetab sündmus või fakt meid esimese isiku vormis, kõnetab meie “minasust” (*mineness*). Sellest lähtub ka trauma- või haigusnarratiivide koguja: ametlikus meditsiinis, mis tugineb diagnoosile, puudub haiguse “isikuline”, esimese isiku hääl. Fakt võib olla resistentne, osutada seletusele vastupanu — seletamisüritus põrkab kokku seletusliku lüngaga (millele on osutanud fenomenoloogid, nt Thomas Metzinger ja Michel Henry): see on lünk vahetu kogemuse/kogemise ning selle äratundmise/teadvustamise/sõnastamise vahel. Äratundmine saabub alati hiljem — teadvus ei jõua äkilist, üllatuslikku sündmust sünkroonselt hoomata. Tekib lõhe, mida tavateadmine pidevalt varjab, katab — see on lõhe, kuhu asetub kunst, fiktsioon, pidevalt kogemuslikku lõhet taasluues ja taaskehtestades. Fiktsioon nõuab isiklikku otsustust seal, kus lõpeb tavateadmine ehk üldaktsepteeritud faktide kogum,³ kus lõpeb “reaalsuse kokkulepe”, kollektiivne tarkus — kus on nõutav isiklik vastutus. Seda alateadvuslikult tajutavat isikliku vastutuse vajadust saadab hirm ja äng, mida tavateadmine tõrjub kui ehmatavat.

Sellele seletuselüngale keskenduvad mitmed modernistlikud ja postmodernistlikud “ebamugavad” fiktsioonid (Kafka romaa-

---

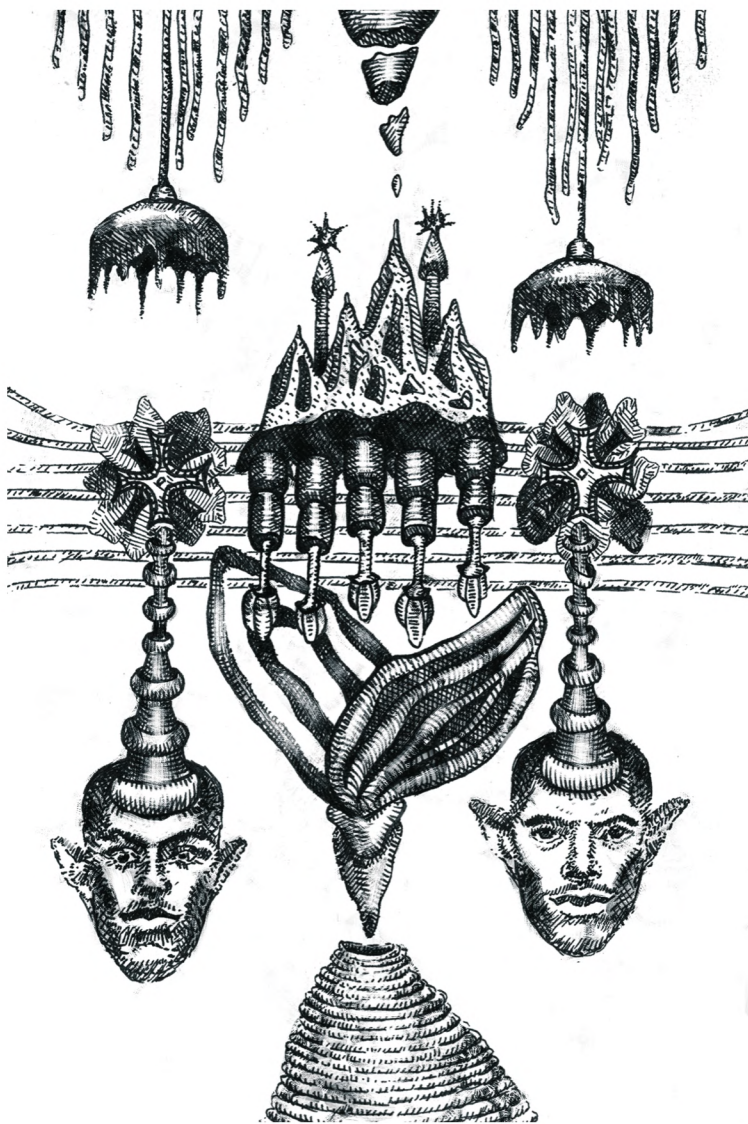
³Vt Marina Grišakova, “Kirjanduslikkus, fiktsionaalsus ja “võimalikkude maailmade teooria””. — *Akadeemia* 2008, nr 5, lk 967–988.

nid ja jutud, Jonathan Littelli *Eumeniidid* (Les Bienveillantes, 2006), lapsterroristide teema Michael Cunninghami romaanides, eesti kirjanduses Ervin Õunapuu *Eesti gootika* või Mehis Heinsaare jutud ja novellid), mida nimetatakse “transgressiivseks” — väidetavalt ulatuvad nad kaugemale kirjandusest, ületavad kirjanduse piirid, jõuavad sinna, kus lõpeb kirjandus ning avaneb midagi enam — elu ise. Arvan, et see on lihtsustatud vaade transgressiivsusele kirjanduses. Just nimelt fiktsionaalse maailma imaginaarsus, reaalsuse kokkuleppe puudumine teeb kirjandusliku kogemuse isiklikuks ning ei luba meil (lugejal) teadmatuse, “infopuuduse”, faktide puudumise tõttu otsustusest ja äratundmisest loobuda. Näiteks Kafka “Metamorfoosile” on leitud mitmeid “loomulikke” seletusi, enamasti biograafilisi ja psühholoogilisi (haiguse kogemus, Kafka sotsiaalne marginaalsus, domineeriv isa, võimuvõitlus peres jne), mis ei ammenda teksti mitmetähenduslikkust ega seleta selle kummastavat mõju lugejale. Nii Kafka kui Heinsaare tekstide keskmes on see eksistentsiaalselt ängistav, “ebamugav” hetk, mis ei allu tavateadmise reeglitele või mida tavateadmine ei ammenda. Littelli *Eumeniidid* (peakiri osutab endiste kättemaksujumalannade erinüste nimele Aischylosel) on endise SS-ohvitseri Maximilien Aue memuaristlik-autobiograafiline jutustus Teise maailmasõja ajal sooritatud koletislikest piinamistest ja mõrvadest, mida saadavad äärmiselt naturalistlikud kirjeldused. Kui Prantsusmaal pälvis raamat üldiselt positiivse vastuvõtu nii kirjanduskriitikutelt kui ka ajaloolastelt, siis ingliskeelses tõlkes saatsid seda vastakad arvamused, mille keskseks küsimuseks oli representatsiooni eetika ning kirjanduslike tehnikate (eba)täiuslikkus ja (eba)õnnestumine ajaloolise materjali töötlusel.

Kõik need ebamugavad fiktsioonid jäävad siiski fiktsiooni piiridesse — just nimelt see, et reaalsuse “pakt” lugejat ei seo, et “leping” lugeja ja teksti vahel on vabatahtlik, võtab lugeja “transgressiivse” kogemuse eest vastutuse. Transgressiivne sündmus mõjub katkestava, ängistust tekitava sündmusena — see on kogemus, mille muutmine faktiks on raskendatud või võimatu, vastav referentsiaalne raamistik puudub. Fiktsioonid kätkevad endas nii võimalikke kui ka võimatuid osi ning sellisena sisenevad

nad ühiskonna tajutavasse tundeilma ning kehtestavad ennast oletatavate, hüpoteetiliste faktide kuvanditena, hajutades olemasoleva aktuaalse teadmise kogumit. Tunneme, kui raske võib olla isiklikku, kogemuslikku tähendust faktina kehtestada — olukorras, kus kogemusel puudub legitiimsus, asitõend või tunnistaja, kus kogemust ei ole jagatud või on tegemist teisitimõtleemisega, kus isiklik pilk näeb ühiskonna reaalsuse “vandenõust” kaugemale ning fakt on veel olematu. Veel tundmatu teadmise äratundmine, sissetoomine avalikku ruumi ongi kirjanduse missioon.

MARINA GRIŠAKOVA (sünd. 1961) on lõpetanud Tartu Ülikooli vene ja slaavi filoloogia alal 1985, filoloogiamagister 1993, kaitses 2006. a Tampere Ülikoolis doktorikraadi võrdleva kirjandusteaduse alal, valiti 2016. a Euroopa Akadeemia liikmeks. Töötanud TÜ ajaloo- ja semiootikalaboris, lektorina semiootika õppetoolis ning lektori ja dotsendina maailmakirjanduse õppetoolis, a-st 2015 kirjandusteooria professor. Tema peamised uurimissuunad on võrdlev ja üldine kirjandusteadus, kognitiivne kirjandus- ja kunstiteadus, narratiiviuringud, intermediaalsed uuringud, kultuurisemiootika. Põhjamaade Narratiiviurijate Koostöövõrgustiku koordinaator 2007–2011, Euroopa Võrdleva Kirjanduse Võrgustiku peakoordinaator 2011–2013; ajakirjade *Interlitteraria*, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* (USA), *Image & Narrative* (Belgia), *Southern Semiotic Review* (USA), *Acta Structuristica* (Šveits) ning raamatusarja “*Studia Litteraria Estonica*” rahvusvaheliste toimetuskolleegiumide liige, Oxfordi Ülikooli *Legenda* kirjastuse raamatusarja “*Transcript*” rahvusvahelise nõuandekogu liige. *Akadeemias* on temalt ilmunud artiklid “Varane ja hiline Lotman: Dell Hymes Tartu-Moskva koolkonna töödest” (2004, nr 1, lk 21–32) ja “Kirjanduslikkus, fiktsionaalsus ja “võimalikkude maailmade” teooria” (2008, nr 5, lk 967–988).

ANDREI KEDRIN. Bardo valvurid (2016)

TEADUSARTIKKEL: EELRETSENSEERIMISPROTSESS

*Mati Rahu,
Talis Bachmann*

*What is the matter with Mary Jane?
Revise, resubmit, and revise once again.
Conflicting reviewers will drive her insane.
What is the matter with Mary Jane?¹*

Meredith G. Warshaw (2001)

Uurimistulemuste üllitamisest, sealhulgas eelretsenseerimise keerukusest, on meile varemgi pajatatud (Allik 2014). Jätkame seda teekonda ja vaatame lähemalt mitut tahku, mis on seotud teadusartikli eelretsenseerimisega. Artikli moto tunnistab, et ilmne esiautor Mary Jane kuulub nende hulka, kes käsikirja korduval ümbertegemisel *liigselt* erutuvad retsensentide vastakatest arvamustest.

Eelretsenseerimine asjatundjatest kolleegide poolt (ingl *peer pre-review*²), keda palub käsikirja hindamisel appi teadusajakirja toimetaja, vormus 18. sajandi algupoolel (Kronick 1990). Teadaolevalt oli alusepanija ajakiri *Medical Essays and Observations*. Hoolimata igikestvast rahulolematusest eelretsenseerimisega (Csiszar 2016; Smith 2006), selle paljudest tõsistest puudustest (Kumar 2009; Smith 2006) ja üleskutsetest teha revolutsiooni

---

¹Mis on lahti Mary Jane'iga? / Paranda, esita uuesti ja paranda veel kord. / Vastakate nõudmistega retsensendid ajavad ta hulluks. / Mis on lahti Mary Jane'iga?

²Edaspidi on sulgudes esitatud ingliskeelse termini, väljendi jms eest lühend "ingl k" ära jäetud.

teadusartiklite hindamisel (Birukou jt 2011) on eelretsenseerimine jäänud senini peamiseks käsikirja kvaliteedi kontrollimise vahendiks. Selle tegevuse peaaegu et universaalse seisundi kiuste täheldame ometi teadusmaailmas endas ikka veel teadmatust, väärarvamusi ja ebaotstarbekat askeldamist kõiges, mis puudutab eelretsenseerimist. Ka üksikasjad ja varjundid on siin tähtsad, sest autorite teaduskarjäär ja ühiskonnale pakutavate teadmiste usaldusväärsus sõltub suurel määral käsikirjade retsensentidest.

Niisiis, mil viisil me omandame retsensendi staatuse, kui eriilmelised on retsensendid, mis on nende ülesanded ning kuidas tulla toime retsensentide märkustega? Kirjutise lõpetame korduma kippuvate küsimustega.

KUIDAS SAADAKSE RETSENSENDIKS

Leidub teadusetegijaid, kes retsensendi *iga* kriitilise märkuse või koguni heatahtliku soovitusena peale nina kirtsutavad ja teda kolleegide seltskonnas valjuhäälselt sarjavad. Osal autoritest läheb avaliku kirumise komme mööda, kui nad on ise sattunud retsensendi rolli. Teinekord aga juhtub see ootamatult. Ehkki teoorias on retsensent oma ala tõsine tegija, võib ajakirja, isegi võrdlemisi tugeva ajakirja palve mõnd käsikirja retsenseerida jõuda inimeseni, kes on teinud ettekande rahvusvahelisel konverentsil või avaldanud ühe artikli. Oleme niisugusel korral soovitanud oma erialas pädeval, nõu küsinud kõhklejal retsenseerimisettepanek ikkagi vastu võtta, sest kunagi tuleb ju alustada. Endastmõistetavalt peab hoomama, et avatud ligipääsuga ajakirjade buumilaine komertslabüridis (Bohannon 2013) ei tarvitse igasuguse ajakirja retsensendiks olemine olla auväärne amet.³

Kuidas ajakirja toimetaja leiab retsensente? Mitmeti (vt ka Allik 2014). Esiteks, ta valib välja isiku, keda varasema koge-

---

³Ei maksa loota, et nn röövajakirjade (*predatory journal*) loetelu piirdub **Bealli nimistuga** (<https://scholarlyoa.com/individual-journals>), neid ajakirju leidub hulga rohkem. Oma töötulemuste avaldamisest kahtlasevõitu ajakirjades ei ole kõrvale jäänud Eestigi teadusetegijad (Pärnapuu 2016).

muse põhjal tuntakse hea mainega retsensendina; tänapäeval võime eeldada, et ajakirjatoimetajate käsutuses on selliste inimeste andmebaas. Hõlbustamaks retsensentide kindlakstegemist on ajakirjad (kirjastajad) võtnud kasutusele asjakohased otsiplatvormid. Näiteks kirjastuse Taylor & Francis otsimootor söötab Web of Science'isse käsikirja märksõnad ja sisukokkuvõtte ning avastab niiviisi võimalikud retsensendid (Doffegnies 2016). Elsevieri Reviewer Finder⁴ lubab retsensentide nimed kätte saada minutite jooksul. Sama tagavat Erasmuse ülikooli meditsiinikeskuse JANE (Journal/Author Name Estimator).⁵

Teiseks, toimetaja vaatab käsikirja kirjanduse loetelu, et välja peilida samal teemal hiljuti mõne teadustöö üllitanud autoreid. Kolmandaks, retsensentide nimedega võib toimetajat varustada isik, kes seekord ise loobus retsenseerimast. Paljude teaduskirjastuste standardse retsenseerimisettepaneku meilis leiduvale loobumislingile klõpsates saab retsensendikandidaat soovitada enda asemele kedagi teist. Neljandaks, osa ajakirju palub käsikirja autoritel nimetada võimalikke retsensente⁶ — toimetaja võib valida nende seast. Viiendaks, toimetaja usaldab retsenseerimise toimetatusnõukogu liikmele. Kuuendaks teeb toimetaja otsingu üldtuntud andmebaasidest (nt Web of Science, Google Scholar, Scopus, PubMed). Seitsmendaks küsib ta nõu kolleegidelt. Kaheksandaks pakub ta retsenseerimist mõnele kolleegile, doktorandile või järel doktorile.⁷ Potentsiaalsel retsensendil soovitatakse vaagida, kas tal on järgmisi retsenseerimiseks vajalikke eeldusi (Vintzileos, Ananth 2010): a) vastava ainevaldkonna põhjalik tundmine; b) huvikonflikti puudumine käsikirja autori või tema tööga; c) tahtmine uurida käsikirja hoolikalt; d) küllaldane ajavaru käsikirja lugemiseks ja retsensiooni kirjutata-

---

⁴Vt www.elsevier.com/solutions/reviewer-finder.

⁵Vt <http://jane.biosemantics.org>.

⁶Mõnigi ajakiri lisab retsenseerimisettepanekusse info, et järgiti käsikirja autori soovitus; üldteadaoleva retsensentide põua tingimustes arvatakse, et siis antakse nõusolek meelsamini.

⁷Kuulduste järgi lasevad professorid vahetevahel oma abilistel või doktorantidel retsensiooni valmis teha ja siis kirjutavad sellele alla (Peer Review... 2011: 47).

miseks; e) tahtmine küsida vajaduse korral nõu teiste asjatundjate käest (seejuures eiramata konfidentsiaalsusnõuet); f) tahtmine toimida kolleegist nõuandjana, kelle põhiülesanne on aidata käsikirja paremaks muuta. Üheksandaks, kui käsikiri tundub põnev, kui on tarvis selle menetlemist kiirendada, retsensentide ebaõiglust mahendada või nende liigsoosivust tasakaalustada, võtab toimetaja retsensendiks... iseenda.⁸ Ja kümnenandaks — see, kel vaim valmis ja oskused olemas, võib retsenseerimissoovi saata iga oma lemmikajakirja toimetajale (Nicholas, Gordon 2011). Siinkohal tahame värinaga hinges loota, et säärate soovijate hulka ei mahu oma oskustes kindel vähikretsensent (vt allpool retsensentide tüpoloogiat).

Tavaliselt hindab käsikirja kaks-kolm retsensenti, kuid nende leidmiseks tehakse retsenseerimisettepanek kolm-neli korda suuremale arvule teadlastele, sest ikka leidub äraütlejaid või vastamata jätjaid (Peer Review 2016). Seda tuntud tõsiasja arvestades annab nt Elsevieri toimetajaplatvorm EVISE võimaluse üles märkida alternatiivretsensendid; neile saadetakse automaatselt retsenseerimisettepanek, kui mõni varem palututest on loobumislinki kasutanud või kui igasuguse lootuse minetanud toimetaja pärast korduvaid meeldetuletusi tema retsensendistaatuse andmebaasis muudab.

Kui teadusartikli kirjutamise algtoodesid õpetatakse mitmesugustel kursustel, siis retsenseerimisoskused omandatakse tavaliselt iseõppimise teel. Õpitakse eelkõige iseenda käsikirjade kohta tulnud retsensioonidest. Seepärast on aja jooksul ühtlustunud retsenseerimise tüüpkeel ja -stiil. Palju kasulikke nõuandeid retsensentidele antakse teadusartiklites (nt Alexandrov jt 2009; Moher, Jadad 2003; Roberts jt 2004), mille puhul, nii üllatav kui see ongi, enamasti ei kehtigi reegel “kes ei oska, see õpetab”. Need, kes ingliskeelseid retsensioone kirjutades ei tunne ennast nagu kala vees, on viimasel ajal leidnud rikkalikku õppematerjali avatud ligipääsuga ajakirjade portaalide retsensioonivaramust.

---

⁸Kirjastuse Elsevier veebiplatvormi EVISE uuendamisel on plaanis lisada erikäsk, millega toimetaja saab hiireklõpsu abil iseennast retsensendiks kutsuda.

Teadusajakirjade retsensendid teevad retsenseerimistööd suurest hõivatusest hoolimata **vabatahtlikult ja tasuta**. Retsenseerimine näitab head tahet osaleda teadusilma toimingutes ja kaasa aidata teadmiste levikule (joonis 1). On loomulik, et kui minu käsikirja retsenseeritakse ja see niiviisi paremaks *resp.* publitseerimiskõlbliku(ma)ks muutub, siis on minu kui teadusetegija ametialane kohustus vastata samaga (Petchey jt 2014; Pierson 2014). Retsenseerimisel antakse hinnang teiste tööle ning eksimuste otsimise, leidmise ja kirjanepuude kaudu paraneb retsensendi oskus kriitiliselt mõelda. Seeläbi suudab ta senisest hoolikamalt hinnata endagi käsikirju. Mitte asjata ei peeta retsensendiks olemist teadustöö edukuse pandiks (Standing... 2012).

Joonis 1. Innukas retsensent (joonistanud ©Leonid Schneider).⁹

Retsensent võib loetud käsikirjadest leida uusi ideid oma edasiste uuringute kavandamiseks (ja on hea, kui ta siin plagieerimise inetut piiri ei ületa). Pole saladus: paljud muidu üsna koormatud ja mõjukad teadlased retsenseerivad usinasti, et hoida ohjes teadusparadigmat — kõike enda või siis parajasti valitsevate vaadete ga kooskõlalist soodustades ja mittekooskõlalist või võistlevat pärssides (Dalton 2001; Park jt 2014).

Hüved, mida retsensent võib, ent ei tarvitse saada, on järgmised: a) kord aastas oma nime nägemine ajakirjas avaldatud ret-

⁹Allikas: <https://forbetterscience.wordpress.com/2015/12>.

sensentide nimistus¹⁰ või toimetaja meilis avaldatud tänusõnad; b) olla tänatud anonüümse retsensendina artikli tänuavalduses; c) retsenseeritud artiklit sisaldav tasuta ajakirjanumber; d) hinnalendus kirjastuse raamatutele; e) oma artikli avaldamistasu vähenemine; f) käsikirja kiirem menetlemine; g) ligipääs artiklitele enne teisi; või h) ajutine tasuta ligipääs ajakirja veebiväljaandele või mingile osale kirjastuse andmebaasidest. Retsenseerimisele võib järgneda toimetaja ettepanek kirjutada juhtartikkel või lühimahus arvamuskirjeldus retsenseeritud ja avaldamisele kuuluva töö kohta. Peatoimetaja rahulolu pärinud piisavalt mahukas ja sisukas retsenseerimine võib aidata retsensendil saada kaastoimetajaks (TB kogemus), kellele usaldatakse iseseisev käsikirjade menetlemine ja nende avaldamise üle otsustamine.

Rahalise hüvitise maksmine retsensendile ei ole laiemat arutelu pärinud. Tõsi, teaduskaugetele inimestele tundub pentsik, et teadlased uurivad tundide kaupa hoolega võõraid käsikirju... tasuta (Brown 2004). Et üks ja sama isik on kord autor, kord retsensent, toimib *quid pro quo* (teene teene vastu) ja pole vaja mu-retseda, kust võtta retsenseerimiseks raha (Peer Review... 2011: 52). Ühe arvamuse järgi (Standing... 2012) võib tasustamine ärgitada retsenseerimist ette võtma neidki, kel teadmisi kasinalt.

Retsenseerimise kui kvalifikatsiooni tunnusmärgi mainib teadlane meelsasti ära oma CV-s. Iseküsimus, kas maksab seda teha, kui hinnatakse mõnd üksikut käsikirja aastas. Kui teadlased innustuksid rohkem Publonsi ideedest (Smith 2016)¹¹ ja saabuks kunagi suurem selgus retsensendi tööd mõõtva R-indeksi kohta (Cantor, Gero 2015), saaksime vähemalt mingeid pidepunkte retsenseerimiskoormuse tajumiseks.

Paljudes avatud ligipääsuga ajakirjades paigutatakse retsensendi nõusolekul tema nimi artikli tiitellehele. Teatud juhtudel,

---

¹⁰Mõned ajakirjad tõstavad eraldi esile tippretsensendid, kelle arvamuste arv ja kvaliteet väärvad rohkem kiidusõnu (Leopold 2014); teised ei pane tänavate nimekirja aastas ainult ühe retsensiooni kirjutatuid.

¹¹Publons on retsensentide ja retsenseerimise üle rehnungit pidav portaal; vt <https://publons.com>.

nagu nüüd Springer Nature süsteemi kuuluvatel Frontiersi ajakirjadel, on retsensendi nime avaldamine artiklis kohustuslik. Mõnikord võimaldatakse tal lisada artikli juurde kommentaar, millele antakse objekti digitaalidentifikaator (DOI).¹²

Toimetused ei anna teadlasele otsest tagasisidet tema retsensiooni taseme kohta, ehkki osa neist enda jaoks “kvaliteedihindeid” paneb. EVISE toimetajad kasutavad 100-punktilist skaalat nii käsikirjade kui ka retsensentide hindamiseks. Kui pärast käsikirja saatuse selgumist võimaldab ajakiri retsensendil lugeda teisi retsensioone, saab nende ja enda kirjutatu kõrvutamise teel jällegi retsenseerimist õppida.

Kui toimetaja on teinud käsikirja avaldamiskõlblikkuse kohta retsensendi omast erineva otsuse, võib viimane eneseharimise eesmärgil pärida lahknevuse põhjust (Nicholas, Gordon 2011). Kuid näib, et niiviisi torgivad retsensendid toimetajat väga harva.

Ehkki kinnitavalt noogutatakse väite peale, et “retsenseerimine on teadus- ja uurimisprotsessi lahutamatu osa ning see kuulub päevatöö juurde” (Peer Review... 2011: 48), ei leia retsensendi-na tegutsemise talutav raskus vähimatki tunnustamist karjääridelil. See nähtamatu koorem võib mõnel juhul isegi redeli pulga raginal murda. Seniajani on retsensendiks olemine jäänud muude teadustaseme hinnangukriteeriumide — publikatsioonide ja neile tehtud viidete arvu varju, seda ei soovi teada ei teadusasutuste aastaaruandevormide koostajad ega teadusametnikud, seda ei pruugi märgata isegi lähikolleegid. Kuid kas autoriteetse ajakirja toimetaja poolt kellegi paljukordne valimine retsensendiks pole märgatavalt usaldusväärsem kvaliteedi tunnus ja mõjukuse näitaja kui 30-liikmelise autorikollektiivi palju viidatud artikli kahekümnendaks autoriks olemine?

---

¹²Nt ajakiri *Papers in Physics*; vt www.papersinphysics.org/index.php/papersinphysics/pages/view/reviewerbenefits.

RETSSENSENTIDE TÜPOLOOGIA

Retsensent, eriti too anonüümne, on tegelane, kellel on teadusmaailmas suur (telgitagune) võim ja seda mitte üksnes algajate, vaid vanadegi teadushuntide üle... Retsensente leidub *igasuguseid*. Teadusartiklite kirjutajatena on meil kasulik teada, mida retsensentidelt üldjoontes oodata võib. Käsikirjade retsensentidena on meil õpetlik mõtiskleda, mis retsensendikategoriatesse me ise kuuluda ei tahaks.

Käsikirja autor peab arvestama, et retsensent on ka inimene kõigi oma plusside ja miinustega. Ühesõnaga, kui saame kätte retsensiooni, seisab selle taga üht või teist tüüpi retsensent (Miller, Salkind 2002: 739; Weeks 2006), kes peaks mõikama oma põhiülesannet: abistada toimetajat otsuse tegemisel ja anda autorile nõu käsikirja parandamiseks.

Laisk (*lazy, slacker*) — kas loomuldasa, tööga ülekoormatuna või retsenseerimist viimase minutini venitavana — heidab käsikirjale põgusa pilgu ja sirgeldab esmamulje põhjal väga lühikese ebamäärase sõnastusega peamiselt mahategeva arvamuse. Laisa retsensendi repertuaari võib kuuluda käsikirja kokkuvõtte lihtlabane ümberjutustamine. Niisugusest retsensendist ei ole autoril käsikirja kohendamisel vähimatki abi. Kahtlemata on laisa käsi mängus selles, et kõige kauem võtab toimetuse otsuse ootamine aega keskmisest tublisti nõrgema ja tublisti tugevama mõjuteguriga ajakirjade puhul (Powell 2016).¹³

Kui laisk kiidab käsikirja, teeb ta seda ikkagi napolisõnaliselt. Kaks näidet¹⁴ tema *kogu* retsensioonist:

1. *Ma olen seisukohal, et seda kirjatükki on väga raske lugeda, teemat võib lahti mõtestada mitmel moel. Aga see üritus võtaks mul kaua aega, nii et ma kiidan käsikirja avaldamise heaks.* [Toimetus ootas retsensiooni kaks kuud.]

---

¹³Nõrgukesed ajakirjad pole piisavalt soliidsed, et retsensente valida või osata neid innustada. Tippajakirjade retsensendid on ülekoormatud ning kogu protsess on põhjalikum ja nõudlikum.

¹⁴Vt <http://shitmyreviewerssay.tumblr.com>.

2. Hea teema, aga ma ei saanud tulemustest aimu.

Grafomaan (*graphomaniac, unfocused*) heietab mitu lehekülge maast ja ilmast. Enamasti ei suuna ta oma tähelepanu käsikirja põhiideele, vaid nopib välja mingid endale erilist huvi pakkuvad kõrvalteemad ja arendab neid. Nagu käsikirjade autorid on ise ahastavalt maininud,¹⁵ sisaldab nendeni jõudnud tekst mõttevälgatusi laadis: *Mulle meeldis Teie tähelepanek selle seisukoha kohta. Ma ei oleks iial selle peale tulnud. Aga kas Te olete mõelnud tollest asjast? Ja Te võiksite toda võrrelda tollega. Või säära- ne idee: Te olete uurinud Miamis pingviine, kuid miks Te ei käsitte Illinoisi tuvisid? Mulle on need alati huvi pakkunud.* Grafomaani retsensioonile vastamine on mahult koormav, kuid sisuliselt kerge, sest selles ei nõuta käsikirja põhjalikku ümbertegemist.

Grafomaan võib olla ka kontrollifriik. Kui toimetaja pärast pikka ootamist meenutab retsensendile järjekordselt, et ootab tema arvamust ja kohe-kohe võidakse tema teenetest loobuda, ärkab grafomaanis kihk asju määravalt mõjutada — ja lõpuks esitabki ta mammutretsensiooni. Temas valitseb tahtmine asju juhtida ja valitseda ning samas oma erudeeritusega hiilata. Tühja sellest, et aplodeerima oodatud “suur auditoorium” piirdub kõigest toime- taja ja autori(te)ga.

Võhik (*ignorant*) kui igapidi tubli ja hakkaja kodanik asub innu- ga käsikirja kallale. Paraku napib tal pädevust ja enesekriitilisust. Tema retsensioon võib olla küll ladusalt ja paatosega kirjutatud, kuid käsitletavat teemat tundmata on tema kiitev või enamasti lai- tev hinnang ühtviisi kahjutoov. Kui lugeja aeg-ajalt imestab, kui- das mingi vilets artikkel ajakirja jõudis, tasub kaasaaitajaid otsida võhikretsensentide seast. Võhiku kaks alatüüpi — süüdimatu liht- sameelne ja enesekindel lollpea — on hõlpsasti eristatavad. “Kas need retsensendid ei tea, et nad on võhikud? Ei, nad ei tea. Kõik,

---

¹⁵Typology of referees' comments in Research Questions. November 26, 2007. Forums. The Chronicle of Higher Education, <http://chronicle.com/forums/index.php?topic=44087.0;imode>.

mida nad ei tea, polevat teadasaamist väärt või seda ei ole olemas.”¹⁶

Egoedastaja (*ego projectionist, contrarian*) tahab, et autor kirjutaks tema moodi. Selline retsensent selgitab visalt, kuidas kogu käsikiri tuleks uuesti läbi mõelda, uuesti üles ehitada, uuesti kirja panna. Autori valik jääb napiks: kas kõiki soovitusi järgida või neid täielikult eirata. Viimasel juhul on ainus lahendus saata käsikiri otsekohe teisele ajakirjale. Toimetajad ja autorid teavad, et sageli varjub egoedastaja taha väga pädev kriitikat ja soovitusi jagav teadlane: käsikiri võib olla niivõrd armetu, et see tulebki üksipulgi ümber teha.

Egomaniaki (*ego aggrandizer*) retsensiooni *igast* lausest selgub ilmeksimatult, et ta on ise väga kõva tegija. Iga tema väide on sõnastatud teisiti arvamist mittetaluva otsustavusega. Kui ta nimetab retsensioonis mõned kirjandusallikad, millele viitamine tugevdavat käsikirja üüratult, ei teki kahtlusekübetki, kes on nende (üks) autor. Ilmselt ei tea egomaniakk, et retsensioon pole koht, kus retsensent näitab oma võimekust, vaid vahend aitamaks teis(t)el isiku(te)l teha teadust paremini.¹⁷ Enamasti on egomaniakk veel eneseimetleja.

Corrida-pull (*corrida bull, destroyer*), silmates toreadoori lehviavat mantlit — s.o käsikirjas sisalduvat võistleva koolkonna käsitusviisi, temale võõrast metoodikat, viiteid tema põlu all olevate teadlaste artiklitele, raamatutele vms — viskab töö üle poordi. Ta teeb käsikirja maatasa, retsensioonist õhkub tõelist põlgust autori ja tema loomingu vastu. Kui käsikirja materdamisel põhjendustest vajaka jääb, korvatakse see solvangutega: “anonüümsuse kloaagi” kattevarjus on neid oi kui ohutu pilduda.¹⁸ Õnneks säästab

---

¹⁶Vt <http://science-professor.scientopia.org/2011/02/15/militantly-ignorant>.

¹⁷Vt www.weizmann.ac.il/YoungPI/upload_files/nurturing/Dealing%20With%20Rejection.pdf.

¹⁸*Corrida-pulli* isikupärasest väljenduslaadist saab mõningase ettekujutuse Jüri Alliku (2014) ja tema kaasautorite kogemuse najal. Muude õpetussõnade kõrval soovitas retsensent neil mitte ainult *maha istuda ja*

autorit tihti toimetaja, kes puhvri rolli astudes eemaldab mürgised väljendid retsensioonist enne selle postitamist (Wager jt 2002).¹⁹

Corrida-pulli alltüübiks võib pidada Mighti (2012) eristatud **spiooni** (*spy*). Spiooni retsensiooni tagamaa kohta niipalju, et retsensent ise töötab sama probleemi kallal ja on selle lahendamisel tulnud “loomulikult” täpselt samasugusele ideele, mida valgustatakse retsenseeritavas käsikirjas. Käsikirja autor ei pea muretsema, kas tema kirjatükk ilmub mingis ajakirjas: see ilmub, ent mõistagi mitte tema nime all ja maskeeringut pakkuvast ümbersõnastuses. Avaldatud artiklite autorite hulgas leidub küllaltki palju spioonretsensente, kes ei viita oma ohvri mujal avaldatud töödele, sest neiski sisalduvad samad ideed.

Osavõtlik (*compassionate, scholar*) esitab asjatundliku ja tasakaalustatud retsensiooni, milles selgitab, kuidas käsikirja *tegelikult* paremaks teha. Ta annab nõu lisada mingi alternatiivne vaatenurk, juhatab kätte täiendavad kirjandusallikad, paneb kirja mõned lõigud, mida sobib autoril kasutada ümbertöötatavas tekstis (nt aruteluosas), pakub uue järelduse, soovitab otstarbekamat statistilise analüüsi meetodit. Osavõtlik retsensent avaldab toimetajale valmisolekut muudetud käsikirja retsenseerida. Kui juhtub, et toimetaja käsikirja tagasi lükkab, saab tehtud märkuste alusel paljutki muuta ja seeläbi kirjutatu publitseeritavust suurendada. Kui ajakirja reeglid lubavad, väärivad selline retsensent hea sõnaga meenutamist artikli tänuavalduses (Rahu, Bachmann 2015).

Pädev (*competent*) on lugenud käsikirja hoolikalt ja kohusetundlikult, tema retsensioon on tasakaalustatud. Erinevalt osavõtlikust retsensendist ei esita ta üksikasjalikke soovitusi ega näiteid, kuidas käsikirja ümber teha.

---

asja üle sügavalt järele mõtelda, vaid võtta kätte keskkooliõpikud ja järele vaadata, kuidas keskmist arvutatakse (Allik 2014: 1567).

¹⁹Andestamatute tööõnnetuste rubriiki kuulub 1990. aastate alguses autoritele (Read 2014, lugeja kommentaar) tulnud teade käsikirja tagasilükkamise kohta. Ajakirja toimetaja kirjale oli kleeplindiga kinnitatud narmendav pabeririba retsensendi käsitsi kirjutatud sõnadega *fuck you*.

Imetleja (*admirer*) on haruldane, ent mitte fossiilne retsensenditüüp. Talle meeldib käsikiri üdini, ta ei pelga seda väljendada. Kartuses, et kiidusõnu võib toimetaja pidada asjatundmatuse, haiglase leebuse või autori loomingu pimedade ülistamise tunnusmärgiks, pikib ta teksti kriitilisi pisimärkusi keelenõuete vastu patustamise, bibliokirjetes ilmnunud vääratuste jms kohta. Põhja-Carolina ülikooli professor Greg Weeks (2006) soovitab käsikirja autoritel sellist retsensiooni kindlasti nautida, sest järgmise käsikirja retsensentide hulka võib sattuda mõni tujurikkuja.

Neid tüüpe n-ö ehedal kujul ei tarvitse ülemäära tihti ette tulla. Pigem võime ühe või teise retsensendi puhul rääkida mingi tüübi tunnusjoonte domineerimisest (joonis 2) või tüüpide laussegunemisest, kusjuures sama retsensendi väljenduslaad võib käsikirjati vahelduda. Loomulikult ei tasu unistada tõpuhuuta *corrida*-pulli imepärasest teisenemisest imetlejaks, kuid samast isikust retsensent on olude muutudes (käsikirja kvaliteet, ajakirja tugevus, autori nimi, ajavaru jms) kord vähem, kord rohkem sõnaohter, põhjalik või vali. Retsensenditüüpide kirevus sunnib teinekord toimetajat kulmu kergitama: kas mingi käsikirja kohta saabunud kahe risti vastupidise retsensiooni autorid lugesid tõesti ühtsama teksti... (Lee 1995).

Kui kirjeldatud tüüpide eristamisel hindasime retsensendi tegevus- ja väljenduslaadi omapära mõnevõrra hägusate kvalitatiivsete kriteeriumide järgi, siis Siegelman (1991) on toetunud rangete statistilisele alusele. Ta arvutas välja retsensentide poolt käsikirjadele antud punktisummade aritmeetilise keskmise ja standardhälbe, mille põhjal eristub viis tüüpi: **fanaatik** (*zealot*), **innustaja** (*pushover*), **peavooluretsensent** (*mainstream referee*), **alandaja** (*demoter*) ja **mõrvar** (*assassin*). Et mõrvarilt saadav skoor on ligi kolm korda nigelam fanaatiku omast, ei soovi ükski autor oma käsikirja sattumist tema kätte. Autorit ei lohuta karvavõrdki ei mõrvari ega talle sekundeeriva alandaja arusaam, et nende ranguse tingib vaieldamatult õilis eesmärk tõsta ajakirja taset.

Joonis 2. Mida näed, seda saad (joonistanud Kärt Villmann).

MIDA RETSENSENT TEEB

Ootused, mis retsensendile pannakse, on piisavalt selgelt sõnasutatud publitseerimiseetika komisjoni juhistes (COPE 2013) ja rahvusvahelise meditsiiniajakirjade toimetajate komisjoni soovitustes (ICMJE 2015). Nendes esitatud seisukohtadest nimetame järgmisi:

1. Retsensent peab toimetust teavitama, kui ta ei valda käsikirjas käsitletavat teemat või kui ta on pädev hindama käsikirja osaliselt.
2. Retsensiooni kirjutamisel ei tohi lasta ennast mõjutada autorite päritolumaast, soost, usulistest ega poliitilistest veendumustest, samuti mitte ärikaalutlustest.

3. Retsensioon peab olema objektiivne, lahendusi pakkuv ja autoreid abistav; tuleb hoiduda vaenulikest, ärritavatest, halvustavatest, alandavatest ja põhjendamatuist väljenditest.
4. Tuleb meeles pidada, et tegu on autorite käsikirjaga; retsensendil pole vaja taotleda selle ümberkirjutamist iseenda stiilis.
5. Retsensendil pole vaja soovitada autoritel lisada viiteid retsensendi või tema kaastöötajate publikatsioonidele eesmärgiga suurendada nende viidete arvu.
6. Retsensent peab tagama käsikirja ja selles sisalduva info saladuse.
7. Retsensent peab teadma, et retsensioon aitab toimetajatel otsustada, kas käsikirja sobib avaldada nende ajakirjas.

Seega mitte retsensent, vaid ikka toimetaja või toimetuse teeb lõpliku otsuse käsikirja vastuvõtmise või tagasilükkamise kohta.

Teinekord lubatakse retsensendil mõne talle tundmatu üksikasja kohta küsida nõu kolleegilt, kuid sel juhul peab salajas hoidma kogu käsikirja, selle autoreid ja ajakirja.

Retsensendi kohustuste hulka ei kuulu ridade vahelt lugemine mõistatamaks, kas autorid kavatsesid, tegid ja leidsid seda, teist või kolmandat: kui käsikiri selget vastust ei anna, pärib retsensent seda kõike järele.

Ajakirjadel on autorijuhendi kõrval sageli veel **retsensendijuhend**, et selgitada täpsemalt, mida toimetuse retsensendilt ootab ja mis malli järgi retsensiooni kirjutada. Peale üld- ja erimärkuste esitamise võib retsensioonivorm nõuda käsikirja algupärasuse, meetodika põhjendatuse, tulemuste olulisuse, arutluse sisukuse, järelduste paikapidavuse, tabelite ja arvjooniste kvaliteedi, kirjan-duse nimekirja korrektsuse, keelekasutuse ja palju muu hindamist sõnaliselt või mingi etteantud numbri- või täheskaala alusel.

Retsensentide kommentaarid²⁰ kas autoritele või toimetajale on vahel vägagi stiilsed:

Kas kõik viis autorit ütlevad “Jah, see on töö, mille puhul olen uhke, et minu nimi sellel seisab”?

Tõik, et mingit asja pole seni uuritud, pole iseenesest veel põhjus, et seda peaks tegema.

Autor peaks kustutama iga teise või kolmanda sõna, et vältida lugemiseks tühjaks ajamist.

Sõnu kasutatakse sobimatult: lugesin kokku, et näiteks “unikaalne” esineb 13 korda, ent õiges tähenduses kõigest korra.

Kirjutis ja andmeesitus on nii kehv, et pidin töölt varem koju minema ja pühendama aega mõtisklustele, mida elu endast kujutab.

Mul oli nüüd võimalus heita pilk sellele käsikirjale. Usun, et tegemist on naljaga.

Arvan, et peaksin olema õnnelik, et mul pole vaja kulutada palju aega selle kohutava käsikirja retsenseerimisele; olen aga masendunud, et inimesed teevad nii halba teadust.

Puhkuse ajal olin ma hirmuäratava käsikirja ohver. Olen siiani šokis, nüüd on mul vaja taastada usk teadusmaailma.

Vaatamata uuringukavandi ja analüüsi puudustele ning asjakohase kirjanduse eiramisele, mis teeb küsitavaks kas tulemused või osa tulemuste uudsuse, on käsikiri kirjutatud suurepäraselt. Mulle jättis sügava mulje autorite oskus müüa kehva teadust.

Ma leian, et see artikkel on kellegi projektivisandi lühikokkuvõte. Kui Michelangelo oli lõpetanud oma meistriteose Sixtuse kabeli lael, kas ta püüdis siis müüa tellinguid kunstiteose pähe?

Artikkel sisaldab rohkesti uut ja tõele vastavat materjali. Kahjuks see, mis on tõene, pole uus, ja see, mis on uus, ei vasta tõele.

Käsikiri on masendav. Palun lükake see lõplikult tagasi ja blokeerige autori meiliaadress, et ta ei saaks [käsikirjade esitamisel] tulevikus online-süsteemi kasutada.

---

²⁰Vt Bachmann 2004; www.selfishgene.org/Tom/Collab.htm; <http://science-professor.scientopia.org/2011/02/15/militantly-ignorant>; Read 2014; Referees' quotes... 2010, 2011a, 2011b; <http://shitmyreviewerssay.tumblr.com>

Minu arust kuulub käsikiri kategooriasse “retsenseerimiseks kõlbmatu”.

Pean kahetsusega ütlema, et kaotasin ära käsikirja, mille mulle retsenseerimiseks saatsite. See oli väga hästi kirjutatud oluline uurimus, ideaalselt sobiv Teie ajakirja. Soovitan käsikirja avaldada muutmata kujul.

Juhtub harva, kui retsensendini jõuab retsenseerimiseks üdini laitmatu käsikiri uuel huvitaval teemal, ent X-i käsikiri vastab sellele igati.

Peaaegu kõik ajakirjad tahavad igalt retsensendilt teada tema üldhinnangut käsikirja avaldamiskõlblikkusele. Tavaliselt tuleb retsensendil teha valik järgmiste soovitude vahel, mida näeb ainult toimetaja, kuid mille alusel ja samadest sõnastusvariantidest ühe valitu läkitab toimetaja autorile lõpliku hinnanguna:

1. **Käsikiri vastu võtta** (*accept*). Käsikirjas ei tule üldse midagi muuta või on muutused üliväikesed.
2. **Käsikiri vajab vähest ümbertegemist** (*minor revision*). Tõenäoliselt võetakse käsikiri hiljem vastu, kui retsensioonides loetletud märkustele on asjakohaselt vastatud.
3. **Käsikiri vajab põhjalikku ümbertegemist** (*major, substantial revision*). Käsikirja vastuvõtmise üle otsustatakse hiljem selle põhjal, kas ja kuidas on retsensioonides loetletud märkusi arvesse võetud ja neile vastatud.
4. **Lükata käsikiri tagasi** (*reject*). Üldjuhul ei tasu sellesse ajakirja sama käsikirja enam saata.²¹

Siinkirjutajate kogemuse põhjal võib öelda, et mõni retsensioon soovituselgi *vähe ümber teha* on karmim mõnest teisest arvustusest, milles nõutakse põhjalikku ümbertegemist. Samaviisi võib *põhjalik ümbertegemine* tegelikult tähendada nii pisimuudatuste sisseviimist ja seejärel käsikirja kohest vastuvõtmist kui ka

---

²¹Tuntakse veel otsust “**lükata tagasi ja esitada uuesti**” (*reject and resubmit*) — käsikiri vajab ulatuslikku muutmist, retsensent/toimetaja teeb ettepaneku uuesti proovida avaldamist samas ajakirjas; retsenseerimisprotsess hakkab jälle otsast peale.

valulikke mitmekordset kohendamist, mis lõpuks päädib... tagasilükkamisega. Inimeste mõttemaailmad ja arusaamad ongi erisugused.

Kui retsensent on ületanud retsensiooni kirjutamiseks ettenähtud aja, on ta vait nagu sukk või siis esitab toimetuse järelepärimise peale igat masti põhjendusi.²² Tavainimesena toimetades tuli tal viia kass veterinaari juurde, osta jõulukinke, teha puhkuseplaane, toibuda töökabinetti sissemurdmisest, panna eksamihindeid, abistada operatsioonilt tulnud tädi. Üks retsensent kaotas kogu retsenseerimist kajastava kirjavahetuse, teine ei pääsenud tehnilise rikke tõttu nädalaid ligi oma meilidele, kolmandat takistas meile lugemast röstitud jõuluhani, neljandale tuli peale maendus, viies oli muu tegevusega ülihõivatud.

Vahel juhtub, et algul retsenseerimiseks nõusoleku andnud isikud on hiljem ei öelnud ja esitanud mitmeid selgitusi: *sain päevitamise tagajärjel kuumarabanduse; mulle tehti lõpuks selgeks, et pean teenitud puhkuse välja võtma ja keskenduma eraelule; teie ajakiri on keeldunud paljude minu käsikirjade avaldamisest, mis ühtlasi näitab minu suutmatust koostada põhjalikku ja läbimõeldud retsensiooni; viibin kuuekuulisel võõrkeelekümbluskursusel ja et õpinguid mitte vussi ajada, keelab õpetaja mul lugeda mõnest lausest pikemaid ingliskeelseid tekste; mul on praegu pooleli Orwelli "1984", olen võimetu üheaegselt lugema kahte ilukirjanduslikku teost; käisin labori töötajatega värvikuulimängu mängimas ja kraadiõppurid suunasid endasse kuhjunud raevu minu peale: praegu leban haiglas murdunud luudega; olen selle käsikirja kolmas autor ja kardan, et mul võib tekkida huvikonflikt.* Üldjuhul toimetaja kaasautorile retsenseerimisettepanekut ei tee, see on *faux pas*; osal ajakirjade toimetajaportaalidel on ka automaatne kontrollsüsteem, mis annab enne retsenseerimispalve väljasaatmist märku, et tegemist on ühe kaasautoriga. (Variautori puhul saab aga sellise kommentaari kasutusele võtta.)

Samas puudub igasugune loominguline sära kohe alguses loobunute tüüpvabandustes: *olen muude kohustustega üle koormatud;*

---

²²Vt Della Sala 2015; Referees' quotes... 2010; <http://science-professor.blogspot.com/2011/08/take-out.html>.

mul on juba ees palju retsenseerimist ootavaid käsikirju; viibin lähema x nädala vältel nonstopreisil; ma ei ole pädev seda käsikirja hindama. Neist esimest on ka selle artikli autoritel tulnud ikka ja jälle kasutada.

Seoses avatud ligipääsuga ajakirjade plahvatusliku kasvuga uuemal ajal on retsensentide koormus veelgi suurenenud (Arns 2014). See on kaasa toonud meelehärmi valmistavate viivituste ja fantaasiarikaste vabanduste kasvu. Leevendusvariandina on pakutud kaheetapilist protseduuri: (1) toimetaja kvalifitseeritud hinnangu põhjal avaldatakse artikkel retsenseerimata, (2) retsensioon järgneb avalikus publitseerimisruumis järelretsensioonina. Kvaliteedikontroll ei kao, sest autorite enesetsensuur sunnib neid vältima samalaadse käsikirja esitamist mitmele ajakirjale.

MÄRKUSTELE VASTAMINE

Nii nagu retsenseerimine, on ka retsensentide ja toimetaja märkustele vastamine iseõppimise protsess, millesse kaasatul on kasulik eelnevalt üht-teist olulist teada. Kui vastatud on taktikaliselt õigesti, võib loota käsikirja avaldamisele kas esimesena, teisena või kolmandana (jne) valitud ajakirjas, seejuures iga järgmise ajakirja puhul käsikirjaga veel veidi vaeva nähes.

Mida vastamisel kõrva taha panna? Soovitatakse üsna mitut asja (Altor 2014; Annesley 2011; Guyatt, Haynes 2006; Hilten 2015; Kalemci, Turna 2013; Mudrak 2015; Wager jt 2002; Williams 2004), mille hulgas on peaaegu alati eesotsas nõuanne **olla viisakas ja lugupidav, ent mitte ründav, tõrjuv ega pugejalik**. Pahatihti kipuvad autoril negatiivsed emotsioonid vohama ja kanduma toimetajale läkitatavasse vastuskirja (*response letter*). Muidugi võime kõik inimlikult mõista, et kui autorile tuleb tema armsa suurepärase käsikirja kohta retsensendilt mitukümmend märkust — niihästi asjalikke kui ka küsitavaid, siis reageeritakse erinevalt: tõuseb vererõhk, nägu kaameneb, silmad täituvad pisaratega, käsi sirutub šokolaaditahvli järele, klohmitakse patja, kurdetakse oma kurba saatust koerale või vastamisel toimetajale tegut-

setakse läbimõtlematult.²³ Uisapäisa talitamist aitab vältida mõne tunni või mõne päeva jooksul — kuidas kellegi valulävi nõuab — kümneni lugemine: esmane viha ja nõrdimus rauegb, see ei pimesta enam mõistust ega takista käsikirja korrastamist. Käsikiri ja vastus saavad usutavamad, mõjukamad, kopsakamad.

Peame arvestama, et retsensendilgi tekivad emotsioonid ja temas tärkab kiusatus olla kiuslik, kui autor on seadnud kahtluse alla tema pädevuse, hoolikuse või erapooletuse (Jensen 2012). Ükskõik kui valjusti sundisid retsensioonid autorit hambaid krigistama, alustab ta vastuskirja tänuavaldusega toimetajale ja retsensentidele, kelle väärtuslikud nõuanded aitasid käsikirja märgatavalt paremaks muuta. Toimetajale öeldakse tänu veel selle eest, et ta andis võimaluse käsikirja kohendada ja uuesti esitada. Kui autori vaimusilma ette kerkivad laused *retsensent ei valda kõnealust teemat, retsensent ei ole käsikirja läbigi lugenud, ilmselgelt viibib retsensent aegunud paradigma kammitsais* — siis ärgu jõudku need uitmõtted ealeski ajakirja toimetusse ega ka mitte üksnes toimetajale mõeldud kaaskirja (*cover letter*). Kui tekib tahtmine näha arvutikuvaril lauset *retsensent ei ole mõistnud, mida me kirjutasime*, tuleb hoopis viisakalt sõnada, et *mõned meie väited olid tahtmatult ebamäärased, nüüd oleme muutnud teksti selgemaks* (Mudrak 2015). Paljud retsensendi etteheited ei tulene sellest, nagu oleks uuring halvasti tehtud; tulemused on lihtsalt küündimatult üles tähendatud. Teaduse prügimäel lebab palju avaldamata asjalikke ja huvitavaid uurimistulemusi,

---

²³Käsitleme siinkohal juhtumeid, kus autori(te)le on antud võimalus käsikiri ümber töötada ja uuesti samale ajakirjale esitada. Kas ja kui mitu korda käsikirja avaldamisest varem keelduti, ei puutu praegu asjasse. Käsikirja lõpliku tagasilükkamise korral kulub aastaid, enne kui autorid hakkavad varasemast paksema nahaga uskuma tõdemust “Teaduses pole käsikirja tagasisaatmine mitte solvav erand, vaid igapäevanorm” (Bachmann 2004: 183) või enesestmõistetavana võtma juttu “Peaaegu kõik minu käsikirjad on vähemalt korra tagasi lükatud. Ma tean, et see on teadusetegemise lahutamatu osa. Nii juhtub igapähega (v.a üks mu sõber, kellel soovitasin jääda anonüümseks)” (www.weizmann.ac.il/YoungPI/upload_files/nurturing/Dealing%20With%20Rejection.pdf).

sest neid ei osatud selgesti ja/või nupukalt edastada. Võib-olla polegi hämmastav, et sellist prügimäge külastavad vahel teaduskorüfeed (mustad prillid ees).

Järgmine kuldne nõuanne, millega meid kostitatakse: ole vastuskirjas **põhjalik**. Retsensendi märkustele vastatakse punkthaaval, vajaduse korral muudetud koha lehekülje, lõigu ja rea mainimisega. Ei maksa arvata, et mõnele muude kommentaaride vahele mahutatud vähe ruumi võtvale, ent samas autorile ääretult ebameeldivale tähelepanekule võib reageerimata jätta. Pimesiku mängimine ei aita, toimetaja ja retsensendid on erksad ja sitked ega väsi vastust ootamast. *Igale* märkusele tuleb vastata! Vastust tänu kujul nõuab seegi lause, milles kiidetakse käsikirja tervikuna või selle osist.²⁴

Paljudel autoritel kipub kogenematuses ette tulema, et vastuskirjas antakse retsensendile ammendav seletus, kuid jäetakse uuendamata vastav koht käsikirjas. Unustatakse, et retsensent kirjutas kommentaari just artikli tulevase lugeja abistamiseks. Kui retsensent huvitub näiteks, mis ajavahemikus postiküsitlus tehti, ei soovi ta ainult ise koos toimetajaga vastust näha: ta eeldab, et seda saab lugeda ka ilmunud artiklist.

Vastuskirja maht pole piiratud, kuid on kombekas mitte topida sinna suvalisi kõrvalepõikeid või heietusi. *Iga* kommentaari puhul ei avaldata retsensendile tänu tema tähelepanelikkuse või kasuliku nõuande eest. Paljudele märkustele vastatakse ainsa sõnaga — *tehtud, parandatud, muudetud, eemaldatud, kustutatud, lisatud, tänan*.

Kui see on otstarbekas, kopeeritakse kogu kohendatud tekstiosa vastusesse. Et autorit kindlamini ohjata, on osa ajakirju kujundanud vastuskirja tarbeks kolme veeruga tabeli. Esimesse veergu peab autor paigutama retsensendi kommentaari, teise vastuse sellele ja kolmandasse muudetud tekstiosa vms.

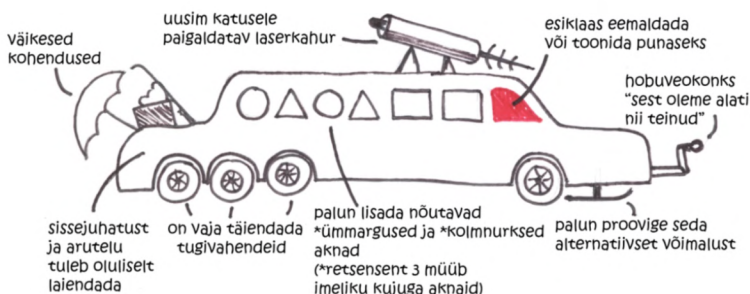
²⁴Meist ühe (MR kaasautorina) praktikas avanes võimalus vastata kiitusele sõnadega: “Täname retsensenti meie teaduskarjääri parima ja lühima arvamuse eest.”

Kui käsikirja ümbertegemise käigus avastab autor retsensendile märkamatuks jäänud apsakaid, parandab ta need rahulikult ära ja annab tehtust toimetajale märku.

Sinu käsikiri saatmisel toimetajale

... ning pärast retsenseerimist ja ümbertegemist

Joonis 3. Retsenseerimise trööstitu efekt (joonistanud ©Jason McDermott).²⁵

Tihti tahavad ajakirjad saada ümbertöötatud käsikirja kahte varianti: üks nn puhas tekst, teises aga muudetud kohad esiletooduna (nt muu värv, muu kirjatüüp, läbikriipsutus, allakriipsutus või kald-/poolpaks kiri). Ent ajakiri võib rahulduda ka ainult teise variandiga, mis kergendab retsensendi ja toimetaja tööd.

Retsensendi **kommentaaridele võib vastu vaielda** — jällegi viisakust ja lugupidamist väljendaval viisil ning vettpidavate ar-

²⁵Allikas: <http://jasonya.com/wp/your-manuscript-on-peer-review> ja <http://jasonya.com/wp/category/comic>.

gumentide toel. Paljud retsensendi lennukad ideed, näiteks teha lisauuringuid ja -analüüse, summutab tragi autor tavaliselt paari lausega, milles tänatakse väärtusliku ettepaneku eest, kuid nenditakse, et pakutu ei kuulu käsitletava töö raamidesse või see võetakse arvesse edasistes uuringutes. Retsensendile vastu punnides tuleb ajuti ette võtta ohtralt aega neelav lugemine ning vastuskirja veenvuse suurendamiseks lükkida teksti tsitaate koos viidetega allikatele.

Väljendid *retsensendi soovitus on huvitav, kuid...; me nõustume retsensendiga täielikult, ent paraku...; väljendades täieliku toetust sellele ettepanekule, oleme ometigi...; vastupidi retsensendi murele, et...* on kõige tavalisemad, mis sobitatakse retsensendi kommentaariga mittenõustumist väljendava(te)sse löiku(desse). Kahjuks ei julge (algaja) autor märkustele tihti vastu tõrkuda ja sedasi võib ümbertöötatud käsikiri omandada retsensentide ranged palgejooned (joonis 3).

Kõige lootusetumaski olukorras, kui on saabunud ühemõtteline teade käsikirja tagasilükkamise kohta, jääb autorile õhkõrn võimalus taotleda otsuse muutmist toimetajale saadetavas **vastuväitmiskirjas** (*rebuttal letter*). Kui käsikirja autorite hulgas leidub mõni selline, kelle h-indeks²⁶ ulatub 30–40 kanti või kõrgemale, ja kirjas on kristallselgelt põhjendatud, mille poolest retsensent või retsensendid ülekohtused olid, võib loota edule. Ühe siinkirjutaja (TB) viimase nelja aasta artiklitest viidatuim nägi ilmalgust just tänu vastuväitmiskirjale: toimetajale tõendati, et konkureeriva samateemalise, juba vastu võetud käsikirja põhimõtteline teadussõnum esitati meie artiklites ja konverentsiettekannetes varem. Aga üldiselt kirjutatakse sääraseid kirju vähe ja soovitud tulemuseni viivad nad harva.

Käsikirja **tagasilükkamise** ainus **helge moment** ilmneb siis, kui kurvale sõnumile lisanduvad retsensioonid. Nendes kirjutatusse soovitatakse suhtuda täie tõsidusega ja teha käsikirjas vajalikud muudatused enne selle läkitamist järgmisele ajakirjale — sedaviisi kirjatöö paraneb. Ökoloogiaajakirjade toimetajate arva-

---

²⁶H-indeks näitab teadlase suurimat artiklite arvu n , millest igäihele on teistes artiklites viidatud vähemalt n korda. *Toim.*

tes (Hochberg jt 2009) käsitavad paljud autorid retsenseerimist juhusliku protsessina (joonis 4): kui ühes ajakirjas avaldamine luhtus, tuleb aega viitmata proovida uuesti mujal — äkki seekord veab paremini. Ei hoomata, et eri retsensendid leiavad käsikirjast üles samad vead. Uuele ajakirjale masinlikult edasi saadetud muutmata käsikiri võib sattuda endise retsensendi silma alla, kellel jääb üle teha koopia oma varasemast retsensioonist ning autori hoolimatusest ja häbematuses häirituna kihvtitada seda värskete tähelepanekutega.

Joonis 4. Nii kujutab toimetajatööd ette eelretsenseerimist juhuslikuks protsessiks pidav autor (joonistanud Kärt Villmann).

Samateemaliste ajakirjade puhul valitseb väga suur tõenäosus, et järgmise ajakirja toimetaja valib samad, s.o varasemad retsensendid. Seda aitab osalt leevendada paljude ajakirjade pakutud võimalus, et lisaks mõne soovitava retsensendi nime esitamisele võib autor kirja panna isikud, keda ta ei taha retsensendina näha (lahkarvamuste tõttu teadusküsimustes, isikliku vaenu vms pärast).

Siin on aga kaks konksu, millest pole eriti võimalik pääseda. Esiteks ei pruugi autor aimata, kes nimelt on need anonüümsed retsensendid, kes käsikirja kallale lastakse; teiseks ei ole toimetaja kohustatud autori soovi järgima. Tihti talitavad toimetajad nii, et valivad nt kaks retsensenti ise, kolmanda aga autori pakutuist.

Enamik toimetajaid pole sadistid ja nad hoiduvad kutsumast retsensendiks isikut, keda autor väldiks.

Kõnealune retsenseerimisloks kestab edasi seetõttu, et teadusele omase n-ö paradigma omamise tõttu kutsutakse retsenseerima sagedasti neid, kes on vastavas valdkonnas tuntud moeloojad või nende õpilased ja jüngrid. Toimetaja loodab nii saada pädevamat arvamust, kuid paradigma “peremehed” kaitsevad oma territooriumi ja ideaale kiivalt.

Retsensentide ja toimetajate koormuse vähendamiseks tehakse pingutusi, et üht ja sama käsikirja ei retsenseeritaks eri ajakirjades korduvalt: nn *cascade peer-review* ehk *waterfall peer-review* korral saadetakse käsikiri järgmise ajakirja toimetusse koos olemasolevate retsensioonidega (Davis 2010; Peer Review... 2011; Standing... 2012); toimetaja pädevusse jääb, kas ta teeb otsuse ainuüksi nende retsensioonide põhjal või võtab appi lisaretsensendi(d).²⁷

Retsensioonidele vastamiseks antakse mingi aeg, mis kõigub paarist nädalast mõne kuuni. Vastamise tähtpäevaks peab vastus olema toimetajal käes. Hiljaksjäämise korral riskib autor sellega, et parandatud käsikirja koheldakse uuena, mille menetlemisega alustatakse päris algusest. Kui retsensioonide saabumise järel kohe või varsti ähvardab ajapuudus, palub autor pikendust. Enamasti soov rahuldatakse, eriti kui on tarvis teha lisakatseid või -analüüse.

Puhuti seisab autor silmitsi tõigaga, et kommentaare on küll parasjagu, kuid neile vastamiseks ja käsikirja kohendamiseks kulub üks-kaks päeva. Oleme valmis andma ketserliku soovitusel: võtke hoog maha ja viivitage vastusega vähemalt nädal. Mõelgem ajale, mis on kulunud käsikirja menetlemisele, sealhulgas läbilugemisele (vähemalt toimetaja ja kaks retsensenti) ning retsensioonide kirjutamisele. Mitu inimest on teie käsikirjaga vaeva näinud ja nüüd suudate käsikirja plaksti korda teha. Ei, soliidse käsikirja ümbertegemine nõuab ikka soliidset aega. . .

---

²⁷ Ajakirja *Science* toimetajate hinnangul (Alberts jt 2008) võib mõni käsikiri oma teekonnal publitseerimiseni koguda isegi kaheksa retsensiooni.

KORDUMA KIPPUVAD KÜSIMUSED

1. Kas võib saata sama käsikirja korraga mitme ajakirja toimetusele?

Ei ealeski. Kes teadmatuses või jultumuses nii talitab, teeb täis nii iseenda kui ka asutuse ja ütleksime isegi, riigi margi. Enamiku ajakirjade autorijuhendis on säärase teguviisi lubamatusele tähelepanu juhitud ja esitatud nõudmine, et märke käsikirja samaaegse mujale mittesaatmise (ja varasema mitteavaldamise) kohta sisalduks autorite kaaskirjas.

2. Millal tuleks käsikiri esitada, kas akadeemilise aasta sees või siis, kui retsensendid on eeldatavalt vabamad?

MR: Ma ei ole sellele ealeski mõelnud; kui käsikiri valmis, saadan ära. Kirjanduse põhjal tean, et suveperioodil näeb toimetaja rohkem vaeva retsensentide leidmisega. Õnneks põhja- ja lõunapoolkera puhkuseajad ei kattu.

TB: Seda on isegi uuritud (Shalvi jt 2010), aga hea retsept puudub. Mainitud autorid märgivad siiski, et “kirjutagem, kui on palav, kuid esitagem, kui pole”. Seega suvepuhkuse veetmine kirjutuslaua taga või laboris võib saada talvel kompenseeritud ühe teadlastele nii magusa rõõmusõnumi saamisega.

3. Mis on käsikirja autorile retsenseerimisprotsessis eriti ebameeldiv?

Enim häirib, kui ümbertöötatud käsikirja retsenseerimisel leiab retsensent hulga puudusi tema poolt eelmisel korral vastuvõetavaks tunnistatud tekstis, tabelites või arvjoonistel. On ebameeldiv, kui ümbertöötatud käsikiri läheb uute, mitte eelmiste retsensentide kätte. Tülikas on, kui üks retsensent nõuab täiesti vastupidist teisele (ehkki siin saab kirjas toimetajale põhjendada oma valikut vihjega tolele retsensendile, kelle soovitus meelepärasemaks osutus).

4. Kas teil on tuua mõni äärmuslik näide enda kirjutatud retsensiooni kohta, mis taunib käsikirja avaldamist?

MR: Retsensioone, milles ma ei ole soovitanud käsikirja avaldada, on ikka kirjutada tulnud, kuid neid ei saa liigitada äärmuslikuks. Kui käsikiri on väga küündimatu, olen loobunud retsenseerimisest ja kasutanud võimalust saata toimetajale konfidentsiaalne (siin: autoriteni mitte jõudev) arvamus. Üks meelt masendanud käsikiri tingis järgmised read (tõlge inglise keelest):

Olen mõnevõrra hämmeldunud, et seda laadi käsikiri saadeti toimetusest retsenseerimiseks. Käsikiri on koostatud lohakalt ja üdini ebaprofessionaalselt, see tulnuks pärast saabumist 24 tunni jooksul tagasi lükata. Igatahes kahtlen, kas toimetajad ja retsenendid üldse suudavad anda soovitusi, kuidas esitatud segadikust luua publitseeritav tekst. Üksikasjaliku retsensiooni kirjutamine käsikirja kohta oleks ajaraisk.

TB: Soovitus käsikiri tagasi lükata pole “normaalteaduses” kuidagi äärmuslik. Arvamust, et käsikirja avaldamisest võiks loobuda, esitatakse sagedamini kui vastupidist seisukohta. Üks väljavõtte karmist hinnangust, mille olen esitanud toimetajale, on selline (tõlge inglise keelest):

Vaatamata potentsiaalsele tähtsusele ja märgatavatele uudsussugemetele ei saa käsikirja avaldada [---]. Esiteks, esitatu lihtsalt eirab tõendusmaterjali ja aruteluteemasid, mis on ajakirjale olulised, rääkimata juba eksimustest diskussioonis [---] käsitletud mehhanismide ja valdkonna põhimõistete selgitamisel. Teiseks, esitatud uuring kubiseb kaasmuutujatest, mida pole eksperimendi käigus kontrolli alla võetud.

5. Milline on teie enda käsikirja kohta saadud meeldiv, ja vastupidi, sapine retsensioon?

MR: Meeliülendavalt mõjus, kui saime kuuekesi hinnangu: *nautisin teie käsikirja lugemist*. Teise käsikirja retsensioonis tehti aga meile selgeks, et *teie kriitiline suhtumine epidemioloogia mõistetes ja terminites on loomulikult väga kiiduväärt, kuid te ei tohiks neist kirjutada, tundmata otseselt asjasse puutuvat kirjandust*. Retsensent suunas meid ühe enda kirjutatud peatüki juur-

de raamatus, mille kaks väljaannet seisavad (ammu läbiloetuna) meie osakonnas riiulil, ja soovitas sellega mittenõustumise korral väljendada arvamust avalikult. (Sama käsikirja kohta ütles teine retsensent, et käsitletakse tähtsat teemat ning põhijäreldused on valiidsed ja olulised.)

TB: Kõige meeldivamad jäävad, kui mälu ei peta, 1990. aastatesse, aga täpset sõnastust ei õnnestu praegu enam üles leida. Oli midagi *uudsus*est ja *suunda algatavast*. Sapine tunne tekkis mõni aasta tagasi, lugedes, et käsikiri *selle ajakirja kvaliteedile ei vasta, esitage mujale*. Ju sai siis ajakiri valitud liialt kiirustades. (Käsikiri avaldati hiljem n-ö reaaajakirjas.)

6. Mis on teil esi- või kaasautorina käsikirja tagasilükkamise (k.a tagasivõtmise) isiklik tippmark?

MR: Seitsmes ajakirjas keelduti avaldamast, kaheksandas avaldati.

TB: Kuuest ajakirjast lükati käsikiri tagasi, seitsmendas on nüüd retsenseerimiseks võetud ja vaid jumal taevas teab, mis edasi saab.

7. Kui võib valida, kas jääda anonüümseks retsensendiks või avalikustada oma nimi, kumba eelistate?

MR: Kui käsikirja autorid ei ole teada, eelistan jääda nimetuks retsensendiks. Kui autorite nimed on toodud, teen otsuse sõltuvalt käsitletavast teemast, käsikirja tasemest, autoritest ja ajakirjast.

TB: Põhimõtteliselt eelistan retsensentide nimede avalikustamist (eeldusel, et autorite nimed on teada, mis minu valdkonna ajakirjade puhul on tüüpiline; vt ka Bachmann 2011). Siiski on erijuhte, mil on parem jääda anonüümseks, nt olenevalt sellest, kes on või võiksid olla teised retsensendid, kui on alust oodata autorite eelarvamuslikku suhtumist vms.

8. Kas teil on mõnes tugevas rahvusvahelises ajakirjas võetud käsikiri avaldamiseks vastu otsekohe, ilma et oleksite retsensioone näinud või teadnud nende olemasolust?

MR: Ei ole. Kuid tunnen isiklikult ühte (tundmatuks jääda soovivat) Eesti teadurit, kellega selline ilmaime 2007. aasta oktoobris juhtus.

TB: Ei ole. Aga lootus kustub viimasena.

9. Kas teil on tulnud retsenseerida mõne oma lähema kaastöötaja käsikirja?

MR: Kui ajakirja toimetaja on mulle üliharva — ekslikult või muu võimaluse puududes — sellise käsikirja saatnud, olen teda olukorrast kohe teavitanud. Kui toimetaja seejärel otsustas, et suudan lähikolleeegi käsikirjale anda õiglase hinnangu, kirjutasin retsensiooni.

TB: Ajakirjale ametlikult ei ole, aga alatasa seminarides, kui omavahel käsikirju arutame.

10. Kas käsikirjades esineb mingi korduv ühesugune eksimus, millele on tulnud retsensendina ikka ja jälle tähelepanu juhtida?

MR: Lõviosa autoreid (ja nende mentoreid) arvab millegipärast, et kirjanduse nimistu on prügikast, kuhu pannakse mida tahes. Ometigi teeb iga korraliku ajakirja autorijuhend puust ette, kuidas seda nimistut vormistada: mis on bibliokirje elemendid; mis järjestuses need esitatakse; mida kirjutatakse suur-, mida väiketähtedega; kas kasutatakse ajakirja täisnimetust või lühendit; kuhu paigutatakse tühik, punkt, koma, koolon, semikoolon. Mingis kooliastmes on paljudel autoritel jäänud omandamata oskus eristada side- ja mõttekriipsu.

TB: Viimase aja nukra trendina ei teata või tehakse nägu, et ei teata varem ilmunud väga lähedasi või lausa kattuvaid töid, mistõttu oma uurimistulemusi või ideid esitatakse originaalsete pähe. Viidatakse ilmselgelt teiseste allikate kaudu ja tekib rikkis telefoni efekt. Seejuures minnakse paradigma tüüpmeetoditega saadud tulemuste tõlgendamisel rappa, nii et see on juba muutumas kollek-

tiivseks eksimuseks, n-ö rändavaks veaks (mida peetakse vaieldamatuks tõeks). Teaduse süveneva interdistsiplinaarsuse tingimustes juhtub alata, et neurobioloog ei tunne üldse psühhofüüsikat, psühhofüüsik filosoofiat, eksperimentaalpsühholoog psühhofüsioloogia statistilisi meetodeid jne. Eksperimentaalsetes töodes ei arvestata liiga sageli kaasmuutujate mõju ja tulemus võib olla väär.

Paari sajandi pikkune kemplemine retsenseerimispraktika ja -tavade ümber jätkub. Teadlased on lõpuks jõudnud tõdemuseni, et retsenseerimist tuleks uurida. . . teaduslikult (Rennie 2016). Kõik märgid näitavad, et retsenseeritavaks olemise piinast lähiajal pääsu pole. Seega arvavad siinse kirjutise autorid, et “vaenlast” tunda on endiselt kasulik. Retsensendi ja retsenseerimise põgus tutvustus tundub seega igati põhjendatud olevat.

Tänuavaldus. Avaldame tänu teadusajakirjade toimetajatele, kes on meile teinekord usaldanud retsenseerimistöö, ja retsenseeritud käsikirjade autoritele, kellela meie jõudlusvõime retsenseerijatena jääks kängu. Tänu sõnad kuuluvad meie ja meie kaasautorite käsikirjade retsenseerijatele ning toimetajatele, kes on aidanud kirjutatut trükikõlblikuks kujundada. Täname neid magistrante ja doktorante, kes on meie loengutes ja seminarides ilmutanud uudishimu teadusetegemise aluste vastu. Oleme tänulikud Kärt Villmannile kahe karikatuuri tegemise eest. Täname Jason McDermotti ja Leonid Schneiderit, kes lubasid meil kasutada oma loomingut. Mati Rahu palk ja osa kasutatud töövahenditest tulid Eesti Teadusagentuuri uurimistoetusest IUT5-1. Talis Bachmani on toetanud Eesti Teadusagentuuri uurimistoetus IUT20-40 (allkonto TSVPH14140I), mille vahendeid käesoleva artikli kirjutamisel pole kasutatud.

Kirjandus

- Alberts, Bruce, Brooks Hanson, Katrina L. Kelner 2008. Reviewing per review. — *Science*, vol. 321, No. 5885, p. 15
- Alexandrov, Andrei V., Michael G. Hennerici, Bo Norrving 2009. Suggestions for reviewing manuscripts. — *Cerebrovascular Diseases*, vol. 28, No. 3, pp. 243–246
- Allik, Jüri 2014. Publitseerimise huvitav maailm. — *Akadeemia*, nr 9, lk 1550–1575
- Altor, Anne 2014. Guidelines for responding to reviewers. Precision Science Editing. [Http://precisionscienceediting.com/scientific/key-points-responding-reviewers](http://precisionscienceediting.com/scientific/key-points-responding-reviewers)
- Annesley, Thomas M. 2011. Top 10 tips for responding to reviewer and editor comments. — *Clinical Chemistry*, vol. 57, No. 4, pp. 551–554
- Arns, Martijn 2014. Open access is tiring out peer reviewers. — *Nature*, vol. 515, No. 7528, p. 467
- Bachmann, Talis 2004. *Teaduspraktika tahud ja toed*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Bachmann, Talis 2011. Fair and open evaluation may call for temporarily hidden authorship, caution when counting the votes, and transparency of the full pre-publication procedure. — *Frontiers in Computational Neuroscience*, vol. 5, doi: 10.3389/fncom.2011.00061
- Birukou, Aliaksandr, Joseph Rushton Wakeling, Caludio Bartolini, Fabio Casati, Maurizio Marchese, Katsiaryna Mirylenka, Nardine Osman, Azzurra Ragona, Carlos Sierra, Aalam Wassef 2011. Alternatives to peer review: novel approaches for research evaluation. — *Frontiers in Computational Neuroscience*, vol. 5, doi: 10.3389/fncom.2011.00056
- Bhannon, John 2013. Who's afraid of peer review? — *Science*, vol. 342, No. 6154, pp. 60–65
- Brown, Tracey 2004. *Peer Review and the Acceptance of New Scientific Ideas*. London: Sense About Science. Vt <http://archive.senseaboutscience.org/data/files/resources/17/peerReview.pdf>
- Cantor, Maurício, Shane Gerro 2015. The missing metric: Quantifying contributions of reviewers. — *Royal Society Open Science*, vol. 2, No. 2, <http://dx.doi.org/10.1098/rsos.140540>

- C O P E 2013. Ethical Guidelines for Peer Reviewers, March 2013. [Http://publicationethics.org/files/Peer%20review%20guidelines_0.pdf](http://publicationethics.org/files/Peer%20review%20guidelines_0.pdf)
- C s i s z a r, Alex 2016. Troubled from the start. — *Nature*, vol. 532, No. 7599, pp. 306–308
- D a l t o n, Rex 2001. Peers under pressure. — *Nature*, vol. 413, No. 6852, pp. 102–104
- D a v i s, Phil 2010. Cascading peer-review — the future of open access? — *The Scholarly Kitchen*, October 12, <https://scholarlykitchen.sspnet.org/2010/10/12/cascading-peer-review-future-of-open-access>
- D e l l a S a l a, Sergio 2015. Author/reviewer: a case of split personality. — *Cortex*, vol. 69, doi: 10.1016/j.cortex.2015.04.012
- D o f f e g n i e s, Claire 2016. Finding reviewers is now faster and simpler. Taylor & Francis. Editor Resources. [Http://editorresources.taylorandfrancisgroup.com/reviewers-guidelines-and-best-practice/?platform=hootsuite](http://editorresources.taylorandfrancisgroup.com/reviewers-guidelines-and-best-practice/?platform=hootsuite)
- G u y a t t, Gordon H., R. Brian H a y n e s 2006. Preparing reports for publication and responding to reviewers' comments. — *Journal of Clinical Epidemiology*, vol. 59, No. 9, pp. 900–906
- H i l t e n, Lucy van 2015. 3 top tips for responding to reviewer comments on your manuscript. Posted 12 Febr. [Www.elsevier.com/authors-update/story/publishing-tips/3-top-tips-for-responding-to-reviewer-comments-on-your-manuscript](http://www.elsevier.com/authors-update/story/publishing-tips/3-top-tips-for-responding-to-reviewer-comments-on-your-manuscript)
- H o c h b e r g, Michael E., Jonathan M. C h a s e, Nicholas J. G o t e l l i, Alan H a s t i n g s, Shahid N a e e m 2009. The tragedy of the reviewer commons. — *Ecology Letters*, vol. 12, No. 1, pp. 2–4
- I C M J E 2015. Recommendations for the Conduct, Reporting, Editing, and Publication of Scholarly Work in Medical Journals. Updated December 2015. International Committee of Medical Journal Editors. [Www.icmje.org](http://www.icmje.org)
- J e n s e n, P. E. 2012. It's not personal! Pointers for responding to reviewers. — *AAI Newsletter*, January/February. [Www.aai.org/about/Publications/AAI_Newsletter/PDFs/2012/AAI_NL_2012_Jan-Feb.pdf](http://www.aai.org/about/Publications/AAI_Newsletter/PDFs/2012/AAI_NL_2012_Jan-Feb.pdf)
- K a l e m c i, Mustafa Serdar, Burak T u r n a 2013. How to respond to referee comments for scientific articles? — *Turkish Journal of Urology*, vol. 39 (Supplement 1), pp. 33–36
- K r o n i c k, David A 1990. Peer review in 18th-century scientific journalism. — *Journal of the American Medical Association*, vol. 263,

- No. 10, pp. 1321–1322
- Kumar, Malhar 2009. A review of the review process: manuscript peer-review in biomedical research. — *Biology and Medicine*, vol. 1, No. 4, Rev3, pp. 1–16
- Lee, Allen S. 1995. Reviewing a manuscript for publication. — *Journal of Operations Management*, vol. 13, No. 1, pp. 87–92
- Leopold, Seth S. 2014. Editorial: Thanks to our peer reviewers. — *Clinical Orthopaedics and Related Research*, vol. 472, No. 12, pp. 3599–3600
- Might, Matt 2012. Peer fortress: the scientific battlefield. [Http://matt.might.net/articles/peer-fortress](http://matt.might.net/articles/peer-fortress)
- Miller, Delbert C., Neil J. Salkind 2002. *Handbook of Research Design and Social Measurement*. 6th edition. Thousand Oaks: Sage Publications
- Moher, David, Alejandro R. Jadad 2003. How to peer review a manuscript. — Fiona Godlee, Tom Jefferson (eds.). *Peer Review in Health Sciences*. 2nd edition. London: BMJ Books, pp. 183–190. [Www.bmj.com/sites/default/files/attachments/resources/2011/07/moher.pdf](http://www.bmj.com/sites/default/files/attachments/resources/2011/07/moher.pdf)
- Mudrak, Ben 2015. Peer review: how to respond to reviewers. [Www.aje.com/en/arc/responding-reviewers-you-cant-always-say-what-you-d](http://www.aje.com/en/arc/responding-reviewers-you-cant-always-say-what-you-d)
- Nicholas, Kimberly A., Wendy S. Gordon 2011. A quick guide to writing a solid peer review. — *Transactions of the American Geophysical Union*, vol. 92, No. 28, pp. 233–234
- Park, In-Uck, Mike W. Peacey, Marcus R. Munafò 2014. Modelling the effects of subjective and objective decision making in scientific peer review. — *Nature*, vol. 506, No. 7486, pp. 93–96
- Peer Review 2016. Springer. [Www.springer.com/gp/authors-editors/editors/peer-review/32888](http://www.springer.com/gp/authors-editors/editors/peer-review/32888)
- Peer Review in Scientific Publications 2011. Eighth Report of Session 2010–12. Volume I: Report, together with formal minutes, oral and written evidence. London: House of Commons. [Www.publications.parliament.uk/pa/cm201012/cmselect/cmsctech/856/856.pdf](http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201012/cmselect/cmsctech/856/856.pdf)
- Petchey, Owen L., Jeremy W. Fox, Lindsay Haddon 2014. Imbalance in individual researcher’s peer review activities quantified for four British Ecological Society journals, 2003–2010. — *PLoS One*, vol. 9, No. 3, e9289

- P i e r s o n, Charon A. 2014. Fake science and peer review: who is minding the gate? — *Journal of the American Association of Nurse Practitioners*, vol. 26, No. 1, pp. 1–2
- P o w e l l, Kendall 2016. The waiting game. — *Nature*, vol. 530, No. 7589, pp. 148–151
- P ä r n a p u u, Priit 2016. Eesti teadlaste teadusloome rämpsjakirjades. — *Akadeemia*, nr 7, lk 1139–1172
- R a h u, Mati, Talis B a c h m a n n 2015. Teadusartikkel: autorsus ja tänuavaldus. — *Akadeemia*, nr 1, lk 3–43
- R e a d, Brock 2014. What was your worst peer-review nightmare? July 28. <https://chroniclevitae.com/groups/on-writing/what-was-your-worst-peer-review-nightmare>
- R e f e r e e s ' q u o t e s — 2010. 2010. *Environmental Microbiology*, vol. 12, No. 12, pp. 3303–3304
- R e f e r e e s ' q u o t e s — 2010. 2011a. *Microbial Biotechnology*, vol. 4, No. 1, p. 108
- R e f e r e e s ' q u o t e s — 2011. 2011b. *Environmental Microbiology*, vol. 13, No. 12, p. 3312
- R e n n i e, Drummond 2016. Make peer review scientific. — *Nature*, vol. 535, No. 7610, pp. 31–33
- R o b e r t s, Laura Weiss, John C o v e r d a l e, Kristin E d e n h a r d e r, Alan L o u i e 2004. How to review a manuscript: a “down-to-earth” approach. — *Academic Psychiatry*, vol. 28, No. 2, pp. 81–87
- S h a l v i, Shaul, Matthijs B a a s, Michael J. J. H a n d g r a a f, Carsten K. W. D e D r e u 2010. Write when hot — submit when not: seasonal bias in peer review or acceptance? — *Learned Publishing*, vol. 23, No. 2, pp. 117–123
- S i e g e l m a n, Stanley S. 1991. Assassins and zealots: variations in peer review. — *Radiology*, vol. 178, No. 3, pp. 637–642
- S m i t h, David Roy 2016. Will Publons popularize the scientific peer-review process? — *BioScience*, vol. 66, No. 4, pp. 265–266
- S m i t h, Richard 2006. Peer review: a flawed process at the heart of science and journals. — *Journal of the Royal Society of Medicine*, vol. 99, No. 4, pp. 178–182
- S t a n d i n g u p f o r S c i e n c e 3: P e e r R e v i e w. 2012. The nuts and bolts. A guide for early career researchers. Lon-

- don: Sense About Science. [Http://senseaboutscience.org/wp-content/uploads/2016/10/Peer-review_The-nuts-and-bolts.pdf](http://senseaboutscience.org/wp-content/uploads/2016/10/Peer-review_The-nuts-and-bolts.pdf)
- Vintzileos, Anthony M., Cande V. Ananth 2010. The art of peer-reviewing an original research paper: important tips and guidelines. — *Journal of Ultrasound in Medicine*, vol. 29, No. 4, pp. 513–518
- Wager, Elizabeth, Fiona Godlee, Tom Jefferson 2002. *How to Survive Peer Review*. London: BMJ Books Group
- Warsaw, Meredith G. 2001. Publication (with apologies to A. A. Milne). [Http://uniquelygifted.org/publication.htm](http://uniquelygifted.org/publication.htm)
- Weeks, Greg 2006. Academic journal reviewers. [Http://weeksnotice.blogspot.com/2006/07/academic-journal-reviewers.html](http://weeksnotice.blogspot.com/2006/07/academic-journal-reviewers.html)
- Williams, Hywel C. 2004. How to reply to referees' comments when submitting manuscripts for publication. — *Journal of the American Academy of Dermatology*, vol. 51, No. 1, pp. 79–83

MATI RAHU (sünd. 1942) on Tervise Arengu Instituudi juhtteadur. Lõpetanud 1968. a Tartu Ülikooli meditsiinigeograafia erialal ja kaitsnud 1975. a Moskva Eksperimentaalse ja Kliinilise Onkoloogia Instituudis bioloogiakandidaadi väitekirja onkoloogia erialal. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud artiklid “Epidemioloogiakeel: 45 aasta rännak” (2013, nr 9, lk 1616–1649), “Epidemioloogidega juhtunud tõsilugusid” (2014, nr 9, lk 1577–1603), “Teadusartikkel: autorsus ja tänuavaldus” (2015, nr 1, lk 3–43; koos Talis Bachmanniga), “Akadeemiline posteroloogia” (2015, nr 5, lk 895–927; koos Kenn Konstabeliga) ja “Tšernobõli veteranide mured ja kõhklused: vastus internetikommentaaridele” (2016, nr 4, lk 635–669; koos Kaja Rahu ja Merike Sisaskiga) ning Jørn Olseni kirjutise “Registripõhise teadustöö metodoloogias” tõlge (2012, nr 4, lk 630–641).

TALIS BACHMANN (sünd. 1951) on Tartu Ülikooli kognitiivse ja õiguspsühholoogia professor. Lõpetanud 1974. a TÜ psühholoogia erialal ja kaitsnud 1979. a teaduste kandidaadi kraadi Venemaa Teaduste Akadeemia psühholoogia instituudis ning 1989. a psühholoogia-doktori kraadi Moskva Ülikoolis. Ajakirja *Consciousness and Cognition (Elsevier)* kaastoimetaja. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud artikkel “Teadusartikkel: autorsus ja tänuavaldus” (2015, nr 1, lk 3–43, koos Mati Rahuga) ning väitlused “Kui ei saa minna otse ega ümber, võiks minna veelgi otsemini: Kommentaar Chalmersi teadvuseotsingule” (2000, nr 7, lk 1528–1543) ja “Teadvusenähtusi tähistavad mõisted ja psühhoanalüüs Eesti meel” (2016, nr 3, lk 526–530).

LUULET

Ingeborg Bachmann

Tõlkinud Aare Pilv

TÕESTI

Anna Ahmatovale

Kellel sõnu kunagi puudu pole,
ja ma ütlen teile,
kes end ise aidata oskab
ja sõnadega —

seda ei saa aidata.
Ei otse
ega kaude.

Üht ainsat lauset vastupidavaks teha,
välja pidada sõnade pimm-pammis.

Ei kirjuta seda lauset ükski,
kes alla ei kirjuta.

Wahrlich [1965]. — Reklame [1956]. — Ihr Worte [1961]. — Böhmen liegt am Meer [1965]. — Exil [1957]. — Keine Delikatessen [1965]. — Früher Mittag [1952]. Tõlgitud väljaandest: Ingeborg Bachmann. *Werke*. Hrsg. von Christine Koschel, Inge von Weidenbaum, Clemens Münster. I Bd.: *Gedichte, Hörspiele, Libretti, Übersetzungen*. München—Zürich: Piper, 1982 [1978], lk 166, 114, 162–163, 167–168, 153, 172–173, 109–110, 44–45. © 1978 Piper Verlag GmbH, München.

REKLAAM

Aga kuhu me läheme
mureta ole mureta
kui läheb pimedaks ja kui hakkab külm
ole mureta
aga
muusikaga
mida peame tegema
rõõmsalt ja muusikaga
ja mõtlema
rõõmsalt
silmitsi lõpuga
muusikaga
ja kuhu me viime
kõige parem
oma küsimused ja kõigi aastate värina
unelmate pesumajja mureta ole mureta
aga mis juhtub
kõige parem
kui surmavaikus
sisse astub

TEIE, SÕNAD

Nelly Sachsile, sõbrale, luuletajale, austusega

Teie, sõnad, üles, minu järel!,
ja kui oleme ka juba kaugemale,
liiga kaugemale läinud, tuleb minna veelgi
kaugemale, sellel polegi lõppu.
Selgust ei saabu.

Sõna
ju vaid
tõmbab teisi sõnu enda järel,
lause lauset.
Nii tahaks maailm
lõplik olla,
end peale sundida,
juba öeldud olla.
Ta ei ütle.

Sõnad, minu järel,
et ei lõpeks,
— see sõnaiha
ja väited ja vastuväited!

Laske nüüd natuke aega
tunnetel mitte rääkida,
südame musklil
end treenida teisiti.

Laske, ütlen ma, laske.

Kõrgeimasse kõrva ei,
ei midagi, ütle ma, sosistades,
surma kohta ärgu tulgu sul ühtki mõtet,
lase, ja minu järel, mitte leebelt
ega mõrkjalt,
mitte troostivalt,
troostita
mitte tähistav,
nõnda ka mitte märgita —

Ja ainult mitte seda: kujutis
tolmu lõimestikus, silpide tühi
kõma, surmasõnad.

Ei ühtki surmasõna,
Teie, sõnad!

BÖÖMIMAA ASUB MERE ÄÄRES

Kui siinkandis on majad rohelised, astun veel ühte majja
sisse.

Kui siin on sillad terved, käin kindlal põhjal.
Kui armuvaev kaotatakse alatiseks, kaotan selle siin
meeleldi.

Kui see pole mina, on see keegi, kes on sama hea kui mina.

Kui piirneb siin üks sõna minuga, siis lasen tal piirneda.
Kui Böömimaa asub veel mere ääres, usun ma jälle
meresid.

Ja kui ma veel usun meresse, siis loodan ka maa peale.

Kui see olen mina, siis on see igaüks, kes on sama palju
kui mina.

Ma ei taha midagi enam enda jaoks. Ma tahan põhjani
minna.

Põhjani — see tähendab merre, seal leian ma Böömimaa
jälle.

Põhjani jõudnud, ärkan ma rahulikult üles.

Põhjast üles teed tean ma nüüd, ja ma pole kadunud.

Tulge siia, kõik te böömid, meresõitjad, sadamahoorad ja
ankurdamata
laevad. Kas ei taha te böömid olla, illüürlased, veroonlased
ja veneetslased kõik. Mängige komöödiaid, mis panevad
naerma.

Ja mis on nutmiseks. Ja eksige sada korda,
nagu mina eksisin ega teinud katseid läbi,
ometi tegin nad läbi, üha uuesti.

Nagu Böömimaa tegi nad läbi ja ühel kenal päeval
lubati mere äärde ja nüüd asub vee ääres.

Ma piirnen veel ühe sõnaga ja ühe teise maaga,
ma piirnen, kui tahes vähe, kõigega üha enam,
bööm, vagant, kel midagi pole, keda miski ei hoia,
kellel on vaid veel kaheldava mere õnnistus näha enda
valitud maad.

EKSIIIL

Surnu olen, kes rändab
kellest ei räägita kuski enam
tundmatu prefektide riigis
ülearune kuldsetes linnades
ja roheneval maal

kõrvale heidetud ammu juba
eimillegagi meelde jäänud

Ainult tuulega ajaga ja heliga
mina, kes ei saa inimeste hulgas elada

Mina saksa keelega
selle pilvega enda ümber
mida ma koduks pean
vean läbi kõigi keelte

Oo kuidas ta hämardub
tumedad toonid vihmatoonid
vaid vähesed langevad

heledates tsoonides kannab ta siis surnuid üles

ILMA DELIKATESSIDETA

Miski enam ei sobi mulle.

Kas pean
metafoori sisustama
mandliõiega?
süntaksi risti lööma
valguseefektile?
Kes hakkab oma pead murdma
nii ülearuste asjade pärast —

Ma olen õppinud aru saama
sõnade abil
mis olemas on
(alamklasside jaoks)

nälg
          häbi
                  pisarad
ja
                          pimedus

Puhastamata kurtmisega,
kahtlusega
(ja ma kahtlen kahtluseski)
selle rohke viletsuse üle,
haiguspuhkuse, elukalliduse üle,
saan ma hakkama.

Ma ei jäta unarule kirja,
vaid ennast.
Teised teavad kuidas
jumalteab
end sõnadega aidata.

Mina pole enda assistent.

Kas pean
mõtte vangi võtma,
juhtima ta valgustatud lausekongi?
Silma ja kõrva kostitama
esimese järgu sõnaampsudega?
uurima vokaali libiidot,
määrama meie konsonantide armukeseväärtusi?

Kas pean
rahest pekstud peaga,
kirjutamiskrambiga selles käes,
kolmesajaõise surve all
paberi katki rebima,
ära pühkima kokku klopsitud sõnaooperid,
hävitades nii: mina sina ja tema

meie teie?

(Pean ju. Peavad teised.)

Minu osa, see peab kaotsi minema.

VARANE KESKPÄEV

Vaikselt haljendab pärn lahti tehtud suves,
linnadest eemale nihkununa virvendab
mati säruga päevane kuu. Juba on keskpäev,
juba liigub kaevuni kiir,
juba tõuseb kildude alt
muinasjutulinnu vaevatud tiib,
ja kiviviskest moonutatud käsi
vajub ärkavasse vilja.

Kus Saksamaa taevas maad mustaks värvib,
otsib tema peast ilma jäänud ingel hauda vihale
ja ulatab sulle südame võtme.

Peotäis valu vaibub künkal.

Seitse aastat hiljem
meenub sulle jälle,
värava ees kaevul
ära vaata sügavikku,
silm saab vett sul täis.

Seitse aastat hiljem
ühes surnud majas
joovad eilsed timukad
kuldse peekri tühjaks.
Silm sul vajub kinni.

Juba on ennelõuna, tuhas
lookleb raud, okka otsa
on lipp heisatud, ja ürgvana une
kalju külge jääb nüüdsest
kotkas aheldatuks.

Ainult lootus kõssitab pimestatuna valguse käes.

Päästa lahti ta ahelad, juhi ta
nõlvakust alla, pane talle
käsi silmille, et ta
ühtki varju ära ei kõrvetaks!

Kus Saksamaa maa taevast mustaks värvib,
otsib pilv sõnu ja täidab kraatri vaikimisega,
enne kui teda suvi hõredas vihmas kuuleb.

Õeldamatu läheb tasa õelduna üle maa:
juba on keskpäev.

Käesolev kimp saksakeelse modernistiku luule ühe suurkuju INGE-BORG BACHMANNI (1926–1973) tõlkeid valmis esitamiseks Ingeborg Bachmannile ja Viivi Luigele pühendatud konverentsil möödunud sügisel Tallinnas. Teine osa ilmus 2016. aasta novembris akakirjas *Looming*. Luuletused on valinud Eve Pormeister, Aija Sakova ja Aare Pilv, tõlkimisel olid kommentaaridega suureks abiks Eve Pormeister, Aija Sakova ja Kai Aareleid.

Luuletused pärinevad eri aegadest: “Varane keskpäev” Bachmanni esimesest luulekogust *Die Gestundete Zeit* (Ajatatud aeg, 1953), “Reklaam” teisest luulekogust *Anrufung des Grossen Bären* (Suure Karu palve, 1956), ülejäänud juba hilisemast ajast, mil Bachmann enam oma luuletusi kogudeks ei koondanud ning oli keskendunud pigem proosale. (*Loomingus* ilmunud valik oli mainitud luulekogude keskne.) “Varane keskpäev” on tegelikult n-ö uustõlge, sest selle on tõlkinud ka Aleksander Kurtna (“Keskhommik”. — *Noorus* 1966, nr 6); luuletuse paremaks mõistmiseks olgu öeldud, et see osutab Wilhelm Mülleri luuletusele “Der Lindenbaum” (“Pärn”), mis Schuberti viisistatuna on muutunud sakslaste hulgas rahvalauluks, samuti Goethe *Faustis* leiduvale luuletusele Thule kuningast.

Ülevaate Ingeborg Bachmanni elust ja loomingust annavad Helgi Loigu järelsona “Loomingu raamatukogus” ilmunud Bachmanni jutukogule *Kolm teed järve äärde* (Tallinn: Perioodika, 1988) ning Eve Pormeistri artikkel “Ingeborg Bachmann: Välditamatu poet ja kõhklev looja” (*Akadeemia* 2006, nr 6; selles leidub ka luulekatkendeid Ain Kaalepi tõlkes, mis tervikuna pole ilmunud). Võib ehk öelda, et nii elulooliselt kui ka poeetiliselt on Bachmanni luule seotud teise suure saksakeelse poeedi Paul Celaniga (selle tausta kohta vt Heli Mägari ülevaadet “Ingeborg Bachmanni ja Paul Celani kirjavahetus”. — *Looming* 2009, nr 9, sisaldab ka luulekatkendeid).

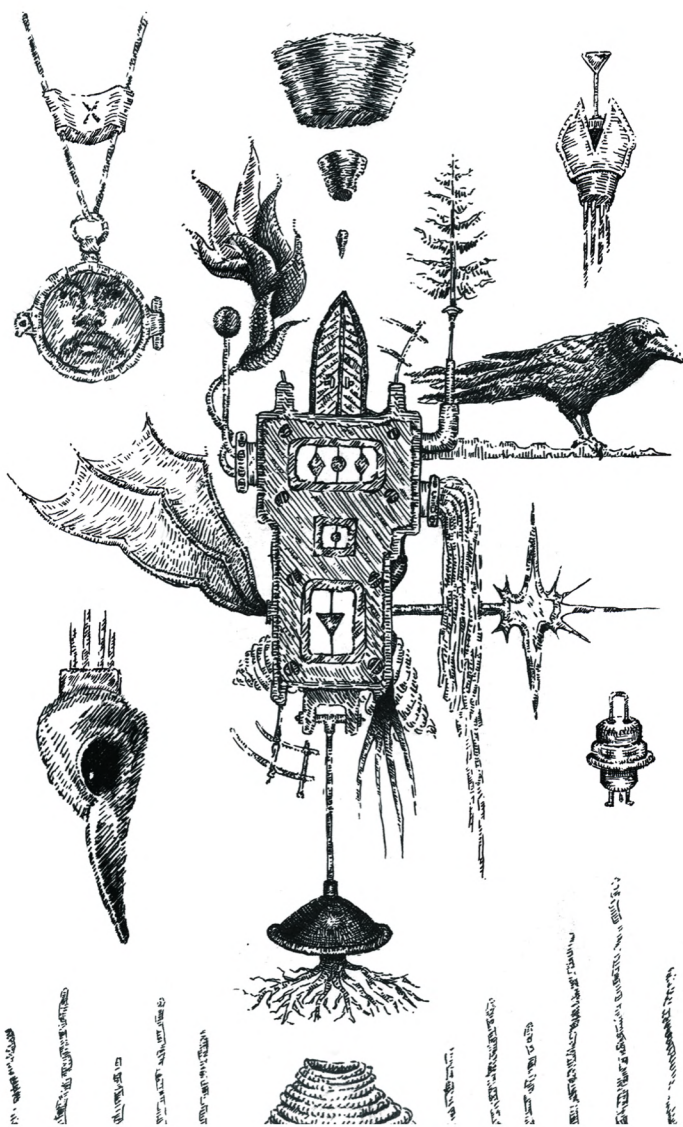
Olgu siinkohal visandatud vaid Bachmanni senise loomingu eesti-keelne retseptsoon. Bachmann jõudis eesti keelde Kurtna luuletõlkega. 1967. aastal ilmus uuema saksakeelse novellistika tõlkevalimikus *Võilill: Valimik austria, SFV ja šveitsi kirjanike novelle* (Tallinn: Eesti Raamat) Bachmanni novell “Kõik” Anne Orase tõlkes. 1969. aasta *Loomingus* nr 2 antakse lühidalt teada, et Bachmann on pälvinud Austria riikliku kirjanduspreemia. Tõsisema hoo saab Bachmanni tõlkimine eesti keelde 1988. aastal, kui ilmub juba mainitud jutukogu, millele järgnevad Helgi Loigu tõlkes veel Bachmanni ainus lõpetatud romaan *Malina* (Tallinn: Eesti Raamat, 1992; sisaldab saatesõnana katkendeid intervjuudest Bachmanniga), novell “Undine läheb” (*Looming* 1992, nr 7) ja romaani *Franza juhtum* katkend “Rahu” (*Looming* 1997, nr 5). 1996. aastal ilmus Maimu Bergi raamat *Mina, moeajakirjanik* (Tallinn:

Huma), milles leidub novellis “Tartu vaim” on Bachmann üheks keskseks (kujutuslikuks) tegelaseks. Uue sajandi algul (2002) valmis Tartu Ülikoolis Eda Jaanson saksakeelne bakalaureusetöö, selle eestikeelseks arenduseks on artikkel “Muusika rollist Ingeborg Bachmanni loomingus” kogumikus *Tekste modernismist* (Tallinn: Scripta Musicalia, 2005). 2003. aastal kaitses Maria Erss Tallinna Pedagoogikaulikoolis saksakeelse libretistikaalase magistratöö, mis põhines osalt Bachmanni tegevusel ooperilibretode kirjutajana; Ersi eestikeelsed artiklid on “*Déjà vu* dramaturgia koomilises ooperis: Ooperilibreto teooria ja praktika 20. sajandi austria kirjanike koostöös saksa heliloojatega” (samuti kogumikus *Tekste modernismist*), “Koomilise ooperi võimalikkusest pärast teist maailmasõda” (*Teater. Muusika. Kino* 2005, nr 2) ja “Saksapärase *opera buffa*: Ingeborg Bachmanni ooperilibreto “Noor lord” Hans Werner Henze samanimelisele ooperile teoorias ja praktikas” (artiklilogumikus *Noored filoloogid: Kirjanduse ja keele piirimail*; Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2011). 2005. aastal ilmus ka Juta Schnuri saksakeelne artikkel Bachmanni proosaraamatu *Simultan* kohta kogumikus *In memoriam Claus Sommerhage* (Tartu: Tartu University Press).

Bachmanni 80. sünniaastapäev tõi hulgaliselt lisa. Ajakirja *Akadeemia* 2006. aasta 1. numbris ilmus koos juba mainitud Eve Pormeisteri artikliga kaks Bachmanni krestomaatilist esseed: “Muusika ja luule” (tlk Kalle Hein) ning “Tõe võib inimese kätte usaldada” (tlk Toomas Kiho). Tartus toimus rahvusvaheline konverents (vt Aija Sakova, “Inimene tuleks tõe kätte usaldada”. — *Sirp*, 28. IV 2006), mille põhjal ilmus 2007. aastal Eve Pormeisteri ja Hans Graubneri toimetatud saksakeelne kogumik “*Die Wahrheit ist dem Menschen zumutbar*”: *Beiträge zur Internationalen Konferenz anlässlich des 80. Geburtstages von Ingeborg Bachmann: 12. bis 13. April 2006, Tartu* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus; Eesti autoritest on selles esindatud Eda Jaanson, Heret Masing, Eve Pormeister, Aija Sakova, Ave Tarrend ja Jüri Valge). Ave Tarrend andis *Loomingu* 2006. aasta 6. numbris ülevaate Bachmanninimelise auhinna minevikust ja olevikust pealkirja all “Ingeborg Bachmanni nimeline kirjandusauhind — saksakeelse kirjanduse taimelava ja aluspind”.

Aija Sakova on Bachmanni loomingut analüüsinud võrdluses eesti autoritega artiklites “Kohustus kannatada, et näha ja mõista: Ene Mihkelsoni ja Ingeborg Bachmanni kirjanikunägemus” (*Methis* 2010, nr 5/6) ning “Varjudest, kartmatusest ja elujõust: Ingeborg Bachmanni ja Viivi Luige poeetilised kreedost” (*Looming* 2016, nr 11).

Aare Pily

ANDREI KEDRIN. Vana sukelduja unenägu (2016)

IDENTSUS JA DIFERENTS

Martin Heidegger

Tõlkinud Janar Mihkelsaar

EESSÕNA

“Identsuslause” sisaldab muudatusteta ettekandeteksti, mis kantakse Freiburgi Breisgau Ülikooli viiesaja-aastase juubeli puhul teaduskondade päeval 27. juunil 1957.

“Metafüüsika onto-teo-loogiline ülesehitus” annab edasi paiguti veel kord läbitöötatud arutluse, mis lõpetab 1956/57 talvsemestri seminari Hegeli *Loogikateaduse* üle. Ettekanne peeti 24. veebruaril 1957 Todtnaubergis.

“Identsuslause” heidab pilgu ette ja tagasi: ette valda, kust pärineb see lausutu, mille üle arutleb ettekanne “Asi” (vaata viiteid); tagasi metafüüsika olemuspäritolu valda, mille ülesehituse piiritleb *diferents*.

Identsuse ja diferentsi kokkukuulumist näidatakse käesolevas väljaandes kui seda mõeldavat.

Selle, kuivõrd diferents identsuse olemusest pärineb, peab lugema ise leidma, kuulates *omanemise* [*Ereignis*] ja *lahkukandmise* [*Austrag*] vahel valitsevat kooskõla.

Tõestada ei anna selles vallas mitte midagi, aga juhatada nii mõndagi.

Todtnauberg, 9. septembril 1957

***Identität und Differenz*. Pfullingen: Verlag Günther Neske, 1957. Sechste Auflage 1978.**

IDENTSUSLAUSE

Identsuslause kõlab tavalise valemi järgi: $A = A$. Lause kehtib kõrgeima mõtlemiseadusena. Selle lause üle katsume mõnda aega järele mõtelda, sest me tahame lause kaudu kogeda, mis on identsus. Kui asja poolt kõnetatud mõtlemine järgneb asjale, võib temaga juhtuda, et ta teel olles muundub. Seepärast on järgnevalt soovitatav silmas pidada teed, vähem aga sisu. Õiget viibimist sisu juures takistab meil juba ettekande käik. Mida ütleb valem “ $A = A$ ”, millega tavatsetakse esitada identsuslauset? Valem nimetab A ja A võrdsust [*Gleichheit*]. Võrdsusesse kuulub vähemalt kaks. A on võrdne teisega. Kas identsuslause tahab seda ütelda? Silmanähtavalt mitte. Identsuslikkus [*Identische*] (lad *idem*) tähendab kreeka keeles τὸ αὐτό [*to auto*]. Meie saksa keelde tõlgituna tähendab τὸ αὐτό *das Selbe* [seesama]. Kui vahetpidamata üteldakse sedasama, näiteks “taimed on taimed”, räägitakse tautoloogiliselt. Selleks et miski saaks olla seesama, piisab alati ühest. Selleks ei pea olema tarvis kahte nagu võrdsuse puhul.

Valem “ $A = A$ ” räägib võrdsusest. Ta ei nimeta A -d kui sedasama. Identsuslause tavapärane valem katab niisiis kinni just selle, mida lause tahaks ütelda: A on A , s.t iga A on endale seesama [*selber dasselbe*].

Samal ajal kui me sõnastame identsuslikkuse ümber seesugusel viisil, saab kuuldavaks üks vana sõna, millega Platon teeb identsuslikkuse kuuldavaks, sõna, mis viitab tagasi veelgi vanemale [sõnale]. Platon räägib dialoogis *Sofist* 254d-s στάσις’est [*stasis*] ja κίνησις’est [*kinesis*], seisust ja liikumisest. Platon laseb selles kohas võõral ütelda: οὐκοῦν αὐτῶν ἕκαστον τοῖν μὲν δυοῖν ἕτερόν ἐστιν, αὐτὸ δ’ἑαυτῷ ταῦτόν [*oukoun auton hekaston toin men duoin heteron estin, auto d’heauto tauton*].

“Nüüd on ju neist igaüks kummalegi [s.t liikumisele ja seisule] midagi teist, ise ometi temale endale seesama.” Platon ei ütle ainult ἕκαστον αὐτὸ ταῦτόν [*hekaston auto tauton*], “igaüks endale seesama”, vaid ἕκαστον ἑαυτῷ ταῦτόν [*hekaston heauto tauton*], “igaüks ise temale endale seesama”. Daativ ἑαυτῷ [*heauto*] tähendab: iga miski ise on temale endale tagasi antud, igaüks endale on seesama — nimelt, talle endale tema endaga. Meie saksa

keel kingib siin sarnaselt kreeka keelega eelise selgitada identset sama sõnaga, selle sõna eri kujude ühtsuses.

Sobivam sõnastus identsuslause “ A on A ” jaoks ei ütle selle kohaselt ainult: iga A on endale seesama; vaid ütleb pigem: ise-endaga on iga A endale seesama. Samasuses asub “millegagi” tõmbumine, seega vahendus, ühendus, süntees: ühinemine ühtsusesse. Sellest tulenebki, et identsus ilmneb tervet õhtumaa mõtlemise ajalugu läbivalt ühtsuse kujul. Aga see ühtsus ei ole mitte mingil juhul selle kuiv tühjus, mis endas tõmbetult klammerdub üksluisuse külge. Kuni siiski identsuses valdav, varajaselt juba kõlav sellesama suhe tema endaga tuleb otsustavalt ja vermitult nähtavale kui see vahendus, ning kuni koguni pelgupaik leitakse identsuses vahenduse seesugusele nähtavale tulekule, selleks kuulub õhtumaa mõtlemisel rohkem kui kaks tuhat aastat. Sest alles spekulatiivse idealismi filosoofia, millele valmistasid pinnase ette Leibniz ja Kant, asutab Fichte, Schellingi ning Hegeliga identsuse sünteetilisele olemusele pelgupaiga. Seda ei saa siin näidata. Ainult üht tuleb meeles pidada: alates spekulatiivse filosoofia epohhist jääb mõtlemisele keelatuks kujutada identsuse ühtsust ette kui pelka üksluisust ja eirata ühtsuses valitsevat vahendust. Kus niisugune asi juhtub, kujutatakse identsust ette ainult abstraktselt.

Ka täiendatud valemis “ A on A ” ilmub nähtavale ainult abstraktne identsus. Kas see on nii? Kas identsuslause ütleb midagi identsuse kohta? Ei, vähemasti mitte vahetult. Lause eeldab pigem juba ette, mis on identsus ja kuhu ta kuulub. Kuidas me saame teada selle eelduse kohta? Identsuslause annab meile selle, kui me kuulame hoolikalt tema põhitooni, selle üle järele mõtlemine, selle asemel et selleks kergemeelselt lausuda valemit “ A on A ”. Tegelikult kõlab see: A on A . Mida me kuuleme? Selles on ’is ütleb lause, kuidas on suvaline olev, nimelt: ta endale tema endaga seesama. Identsuslause kõneleb oleva olemisest. Mõtlemiseseadusena kehtib lause ainult niivõrd, kui see on olemiseseadus, mis kõlab nõnda: iga oleva kui sellise juurde kuulub identsus, ühtsus tema endaga.

See, mida ütleb identsuslause oma põhitoonilt kuulduna, on täpselt seesama, mida mõtleb terve õhtumaine euroopalik mõt-

lemine, ja nimelt: identsuse ühtsus moodustab põhitõmbe oleva olemises. Ükskõik, kus ja kuidas me ka hoiduksime suvalisse olevasse, leiame end identsusest kõnetatuna. Kui see kõnetus ei kõneleks, siis ei suudaks see — olev — mitte kunagi oma olemises ilmned. Sellest tulenevalt puuduks ka teadus. Siis ei oleks teadusele juba ette alati tagatud tema objekti samasus, teadus ei saaks olla, mis ta on. Selle tagatisega kindlustab teaduslik uurimine enda töö võimalikkuse. Niisamuti ei too see põhiettekujutus objekti identsusest mitte kunagi käega katsutavat kasu. Selle järgi puhkab teadusliku teadmise edukus ja viljakus kõikjal millelgi kasutul. Objekti identsuse kõnetus *kõneleb* hoolimata sellest, kas teadused võtavad seda kõnetust kuulda või mitte, kas nad peavad kuulnud kasutuks või lasevad endal sellest jahmuda.

Identsuse kõnetus kõneleb oleva olemisest. Seal, kus aga oleva olemine tuleb õhtumaises mõtlemises kõige varasemalt ja omasemalt keelde (nimelt Parmenidese mõtlemises), kõneleb τὸ αὐτό, identsuslikkus, peaaegu et üleüllases tähenduses. Üks Parmenidese lausetest kõlab nii: τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστίν τε καὶ εἶναι [*to gar auto noein estin te kai einai*].

“Seesama nimelt on nii kuuldavõtmine (mõtlemine) kui ka olemine.”

Siin mõteldakse erinevat, mõtlemist ja olemist, sellesamana. Mida see ütleb? Midagi täiesti erinevat võrreldes sellega, mida me muidu tunneme metafüüsika õpetusena: et identsus kuulub olemisele. Parmenides ütleb: olemine kuulub identsusesse. Mida tähendab siin identsus? Mida ütleb Parmenidese lauses sõna τὸ αὐτό, seesama? Parmenides ei anna meile sellele küsimusele ühtegi vastust. Ta seab meid silmitsi mõistatusega, mille eest me ei tohi kõrvale põigelda. Me peame ära tundma: mõtlemise varasel ajal kõneleb (ja palju varem, kui sellest saab identsuslause) identsus ise ning nimelt ütluses, mis päetab [*verfügt*]: mõtlemine ja olemine kuuluvad kokku sellesesamasse ja selle sellesama tõttu. Märkamatuult oleme nüüd τὸ αὐτό't, sedasama, juba tõlgendanud. Me tõlgendame samasust kokkukuuluvusena. On harjumuspärane seda kokkukuuluvust ette kujutada hiljem mõeldud ja üldtuntud identsuse tähenduse varal. Mis saakski meid selles takistada? Mitte midagi vähemat kui lause ise, mida me loeme Par-

menideselt. Sest ta ütleb teisiti, nimelt: olemine kuulub — mõtlemisega — sellesesamasse. Olemine on identsusest piiritletud selle identsuse tõmbena [*Zug*]. Seevastu kujutatakse hiljem metafüüsikas mõeldud identsust ette tõmbena olemises. Järelikult ei saa meie tahta sellest metafüüsiliselt ette kujutatud identsusest piiritleda toda, mida nimetab Parmenides.

Mõtlemise ja olemise samasus, mis kõneleb Parmenidese lauses, pärineb varasemast kui see, mis on metafüüsikas: olemisest kui selle tõmbest piiritletud identsus.

Juhtsõna Parmenidese lauses ($\tau\acute{o} \alpha\upsilon\tau\acute{o}$, seesama) jääb tume-daks. Me jätame selle tumedaks. Me laseme aga ühtaegu lausel, mille alguses see seisab, endale viibata. Vahepeal oleme aga mõtlemise ja olemise samasuse juba määratlenud mõlema kokkukuulumisena. See oli tehtud liigselt kiirustades, võib-olla tingituna hädast. Peaksime sellest ennatlikult lausutu tühistama. Me võimegi seda teha, kui võrd me ei pea nimetatud kokkukuulumist lõplikuks ja ainult üksinda mõõduandvaks mõtlemise ning olemise samasuse tõlgenduseks.

Kui me mõtleme kokkukuulumist [*Zusammengehören*] harjumuspäraselt, siis piiritletakse — sellele viitab juba sõna toonitus — kuulumise tähendus kogumist [*Zusammen*], s.t selle ühtsusest. Sellisel juhul ei tähenda “kuulumine” muud kui: liigitatud ja paigutatud kogumi korda, korraldatud mitmekesisusse ühtsuseks, kokku pandud süsteemi ühtsuseks, vahendatud mõõduandva sünteesi ühendava keskme kaudu. Filosoofia kujutab seda kokkukuulumist ette kui *nexus*’st ja *connexio*’t, kui esimese paratamatut seostamist teisega.

Siiski saab kokkukuulumist mõelda ka kui kokkukuulumist [*Zusammengehören*]. See tahab ütelda: kogum piiritletakse nüüd kuulumisest [*Gehören*]. Siin jääb ikkagi küsida, mida tahab siis “kuulumine” ütelda ja kuidas end temast piiritleb alles temale omane kogum. Vastus sellele küsimusele on lähemal, kui me arvame, aga ta ei ole sellegipoolest käepärast. On küllalt, kui me märkame nüüd antud vihjes võimalust, et kuulumist ei tule enam ette kujutada kogumi ühtsusest, vaid seda kogumit tuleb kogeda kuulumisest. Ainult et kas viide sellele võimalusele ei ammendu

tühjalpas sõnamängus, mis loob kunstlikult midagi sellist, millel puudub pidepunkt igas järelekontrollitavas asjaolus?

Nii see paistab, kuni me vaatame terasemalt ja laseme kõnelda asjal endal.

Mõte kokkukuulumisest kokkukuulumise tähenduses tärkab pilgust asjaollu, mida juba on nimetatud. Seda on võib-olla tema lihtsuse tõttu raske meeles pidada. Siiski tuleb meile see asjaolu kohe lähemale, kui paneme tähele järgmist: seletades kokkukuulumist kokkukuulumisena on meil Parmenidese viipe järgi juba nii mõtlemine kui ka olemine meeles, seega need, mis kuuluvad sellesamas teineteisele.

Kui me mõistame mõtlemist inimest esiletõstva tunnusena, siis saame teadlikuks kokkukuulumisest, mis puudutab inimest ja olemist. Kohe suruvad meile peale küsimused: mis tähendab olemine? kes või mis on inimene? Igaüks näeb kergesti: ilma piisavate vastusteta nendele küsimustele puudub meil pinnas, millele toetudes võiksime ütelda midagi usaldusväärset inimese ja olemise kokkukuulumise kohta. Niikaua, kuni me siiski niimoodi küsime, jääme seotuks otsinguga, mis kujutab inimese ja olemise kogumit ette kui korraldust [*Zuordnung*] ja seda siis kas inimesest või olemisest lähtudes üles ehitades ja seletades. Sel viisil moodustavad inimese ja olemise traditsioonilised mõisted pidepunktid mõlema korraldamiseks.

Kuidas oleks, kui me (selle asemel et pidevalt ainult ette kujutada mõlema kogumi korraldust [*Zusammenordnung*] nende ühtsuse esiletoomiseks) ükskord ka sellele tähelepanu pööraksime, kas ja kuidas on selles koosolus ennekõike kaalul teineteisele kuulumine [*Zu-einander-Gehören*]? Nüüd tekib isegi võimalus (olgugi et ainult eemalt) pilku saada inimese ja olemise kokkukuulumine juba nende olemuste traditsioonilistes piiritlestes. Mil määral?

Silmanähtavalt on inimene midagi olevat. Sellisena kuulub ta nagu kivi, puu, kotkas olemise tervikusse. Kuuluma tähendab siin veel: olemisse paigutatud [*eingeorndet*]. Aga inimese esiletõstetus põhineb sellel, et mõtleva olevusena, avatuna olemisele ja seatuna selle ette, jääb ta olemise poole tõmmatuks ja kõneleb [*entspricht*] temale nõnda vastu. Inimene on pärisomaselt vastukõne-

lemise see tõmme, ja ta on ainult see. “Ainult” — see ei tähenda mingisugust “kitsendust”, vaid üleküllust. Inimeses valitseb kuulumine olemisele, seesugune kuul(u)mine, mis kuuleb olemist, kuna ta on sellele *omaseks antud* [*übereignet*].

Ja olemine? Mõtleme olemist tema algupärase tähenduse järgi kui kohalolemist [*Anwesen*]. Olemine ei olele inimesele kohal ei muuseas ega ka erandlikult. Olemine oleleb ja kestab ainult seeläbi, et ta oma kõnetusega inimest puudutab. Sest alles inimene, avatuna olemisele, laseb sellel kui kohaloleleval päralt jõuda [*ankommen*]. Niisugune kohal-olemine [*An-wesen*] pruugib valendiku avatust ja jääb nii seesuguse pruukimisega *antuks* inimolemusele *omaseks*. See ei ütle mitte mingil juhul, et olemise seab alles ja ainult inimene. Seevastu saab selgeks:

Inimene ja olemine on üksteisele omaseks antud. Nad kuuluvad üksteisele. Sellisest lähemalt mõtlemata teineteisele kuulumisest [*Zueinandergehören*] on inimene ja olemine alles üldse saanud sääraseid olemuspiiritlused, millega neid filosoofia kaudu metafüüsiliselt mõistetakse.

Seda eelvaldavat inimese ja olemise kokkukuulumist me mõistame jonnakalt väärsti niikaua, kuni me kujutame kõike ette (olgu see siis koos või ilma dialektikata) ainult kordadena ja vahendamistena. Me leiame siis alati ainult seostamisi, mis on seostatud kas lähtuvalt olemisest või inimesest ning esitavad inimese ja olemise kokkukuulumist põiminguna.

Me ei ole ikka veel sisenenud kokkukuulumisse. Kuidas saab aga niisugune sisenemine toimuda? Seeläbi, et me eemaldume ettekujutava mõtlemise hoiakust. Seesugune eemaldumine on lause hüppe tähenduses. Ta hüppab ära, nimelt eemale tavapärasest ettekujutusest inimesest kui *animal rationale*’st, mis on uusajal muutunud subjektiks oma objekti tarvis. See ärahüpe hüppab ühtlasi eemale olemisest, mida tõlgendatakse õhtumaise mõtlemise varastest aegadest saati ometi kui põhja [*Grund*], millel põhineb iga olev kui olev.

Kuhu hüppab ärahüpe, kui ta hüppab põhjalt ära? Hüppab ta põhjatusse? Jah, niikaua, kuni me kujutame hüpet ainult ette ja seda nimelt metafüüsilise mõtlemise vaateväljas. Ei, niivõrd kui me hüppame ja end lahti laseme. Kuhu? Sinna, kuhu me oleme

juba sisse lastud: olemisele kuulumisse. Olemine ise aga kuulub meile; sest ainult meie juures saab see kui olemine oleleda, see tähendab kohal oleleda.

Nii on siis selleks, et kogeda päristiselt inimese ja olemise kokkukuulumist, tarvis hüpet. See hüpe on tollesse kuulumisse põhjata sisenemise ootamatus, kuulumisse, mis on alles andnud inimese ja olemise üksteisele ning koos sellega ka mõlema konstellatsiooni. Hüpe on ootamatu sisenemine valda, kust inimene ja olemine on kunati juba jõudnud oma olemusse, kuna mõlemad on antud juurde jõudmisest teineteise omaseks. Sisenemine sellesse omaseks antud valda häälestab [*stimmt*] ja paneb häälede [*be-stimmt*] alles mõtlemise kogemuse.

Kummaline hüpe, mis avab meile oletavasti vaatekoha, et me ei viibi veel piisavalt seal, kus me tegelikult juba oleme. Kus me oleme? Millises olemise ja inimese konstellatsioonis?

Tänapäeval ei vaja me enam, nii paistab vähemalt, nagu aastaid varem aeganõudvaid viiteid selleks, et saaksime pilku konstellatsiooni, milles inimene ja olemine puutuvad üksteisesse. Pii-sab sellest, nii vähemalt soovitakse arvata, kui nimetada sõna “tuumaajastu”, et kogeda, kuidas olemine oleleb meile kohalolevana tänapäeva tehnilisel ajastul. Aga kas me tohime tehnilise maailma ilma midagi lisamata olemisega samastada? Silmanähtavalt mitte, ka mitte siis, kui kujutame seda maailma ette tervikuna, kuhu on ühtekokku suletud tuumaenergia, inimese rehkendav planeerimine ja automatiseerimine. Mispärast ei too niisugune viide tehnilisele maailmale ja veel selle võimalik avar kirjeldus mitte mingil juhul juba inimese ja olemise konstellatsiooni pilku? Kuna iga olukorra analüüs mõtleb liiga lühinägelikult, kuivõrd tehnilise maailma mainitud tervikut tõlgendatakse juba ette inimesest lähtuvalt kui tema tehtut. Tehnilisus, ettekujutatuna kõige laiemas tähenduses ja tema mitmekesiseis ilmnemisviisides, kehtib plaanina, mille inimene visandab; see plaan nõuab inimeselt lõppude lõpuks otsust, kas ta tahab saada oma plaani orjaks või jääda selle isandaks.

Selle ettekujutusega tehnilise maailma tervikust taandatakse kõik tagasi inimesele, ja see lõpeb, kui see üldse nii kaugele jõuab, tehnilise maailma eetika [edendamise] nõudmisega. Selle

ettekujutuse vangina kinnistatakse endale arvamust, et tehnika on ainult inimese asi. Ei võeta kuulda olemise kõnetust, mis kõneleb tehnika *olemuses*.

Loobume lõpuks sellest, et kujutame tehnilisust ette ainult tehniliselt, s.t lähtudes inimesest ja tema masinatest. Paneme tähele kõnetust, mis meie ajastul ei puuduta mitte ainult inimest, vaid kogu olevat, loodust ja ajalugu nende olemise suhtes. Millist kõnetust peame silmas? Kogu meie olemasolemine leiab end kõikjal — kord mänglevalt, kord püüdlevalt, kord kiirustavalt, kord tõugatult — välja nõutuna tegelda ennekõike planeerimise ja rehendamisega. Mis kõneleb selles väljanõudmises? Tärkab see ainult inimese enda esilekutsutud tujust? Või puutub sellega juba olev ise meisse, ja seda nii, et ta kõnetab meid oma planeeritaval ja rehendamisel kujul? Siis seisaks justkui hoopiski olemine silmitsi nõudmisega lasta oleval ilmnedda rehendamise vaateväljas? Tõepoolest, ja mitte ainult seda. Samasugusel määral nagu olemine on ka inimene välja nõutud (s.t seatud) kindlustama temasse puutuvat olevat kui enda planeerimise ja rehendamise koosseisu [*Bestand*] ning ajama seda [kindlustavat] asetatust määramatutesse.

Väljanõudva kogumi nimi — mis asetab [*zu-stellt*] inimese ja olemise üksteise kätte nii, et nad asetavad üksteist vaheldumisi — kõlab: seade-stu [*Ge-stell*]. Selle sõnatarvituse vastu põrgatakse. Aga meie ütleme asetama [*stellen*] asemel ka seadma [*setzen*], panemata tähele, et tarvitame sõna “sead-us” [*Ge-setz*]. Miks siis ka mitte seade-stu, kui pilk asjalukku nõuab seda?

See, kus ja kust inimene ja olemine puutuvad tehnilises maailmas teineteisesse, kõnetab seade-stu viisil. Inimese ja olemise asetamistes vaheldumisi kuuleme kõnetust, mis piiritleb meie ajastu konstellatsiooni. Seade-stu puudutab meid vahetult kõikjal. Seade-stu on — juhul kui me nüüd tohime veel niimoodi rääkida — olevam kui terve aatomienergeetika ja terve masinanaolemine [*Maschinenwesen*], olevam kui organisatsioonide jõud, informatsioon ja automatiseerimine. Kuna me ei kohta seda, mida nimetatakse seade-stuks, enam ettekujutamise vaateväljas, mis laseks meil oleva olemist mõelda kui kohalolelemist (seade-stu ei puutu meisse enam nagu midagi kohalolevat), seepärast on

see esialgu võõrastav. Võõrastavaks jääb seade-stu eeskätt selles mõttes, et see ei ole viimane, vaid mängib ise meile alles kätte tolle, mis valdab päristiselt läbinisti olemise ja inimese konstelatsiooni.

Inimese ja olemise kokkukuulumine vastastikuse väljanõudmise viisil toob meid jahmuvalt lähemale, et ja kuidas inimene on olemisele omaks antud [*vereignet*], olemine aga on inimolemusele omistatud [*zugeeignet*]. Seade-stus valitseb kummaline omaks andmine ja omistamine. On tarvis, et seda omast [*dieses Eignen*], kus inimene ja olemine on üksteise oma-selt [*einander ge-eignet sind*], lihtsalt kogeda, s.t siseneda sellesse, mida meie nimetame *Ereignis*'eks, *omanemiseks*. Sõna "omanemine" on [saksa keele] tavakeelest võetud. Omanemine tähendab algupäraselt: *er-äugen*, s.t pilku saama [*erblicken*], pilgus omaks tege-ma, oma-stama [*an-eignen*]. Sõna "omanemine", juhutatud asjast mõtelduna, peab nüüd kõnelema mõtlemise teenistuses olles kui juhtsõna. Nii mõteldud juhtsõnana laseb ta ennast niisama vähe tõlkida kui kreekakeelne juhtsõna *λόγος* ja hiinakeelne *tao*. Sõna "omanemine" ei tähenda siin enam seda, mida me muidu nimetame mingiks sündmuseks, juhtumuseks. Seda sõna kasutatakse nüüd *singulare tantum*'ina. Mida see nimetab, omaneb ainult ainsuses; ei, mitte juba jälle arvus, vaid ainulises [*einzig*]. Mida me kogeme seade-stus moodsa tehnilise maailma kaudu olemise ja inimese konstelatsioonina, on *eelmäng* sellele, mis on omanemine. See ei jää paratamatult siiski püsima oma eelmängu, sest omanemises kõneleb võimalus, et see [laseb] seade-stu pelgal valdamisel vaibuda algsemas omanemises. Niisuguse seade-stu vaibumise selles omanemises tooks tehnilise maailma omanemise pärane tagasivõtmine (see ei ole niisiis mitte kunagi ainult inimese poolt tehtav) tema valitsemisest teenistusse vallas, milles inimene jõuab päristiselt omanemisse.

Kuhu on see tee viinud? Meie mõtlemise sisenemiseni tolle lihtsusesse, mida me nimetame sõna ranges tähenduses omanemiseks. Näib, et oleme nüüd sattunud ohtu, mis liialt hoolimatult juhhib meie mõtlemise millessegi kõrvale heidetud üldisesse; samal ajal kui meid siiski sellega, mida tahab nimetada sõna "omanemine", vahetult keelitab ainult tolle lähenemise lähim, milles me juba viibime. Sest mis muu võiks olla meile lähim kui

mitte see, mis toob meid lähemale sellele, millele me kuulume, millesse kuuluvad oleme — omanemine?

Omanemine on endas võnkuv vald, milles inimene ja olemine jõuavad oma olemusse, võidavad oma oleleva sellega, et kaotavad nood määratlused, mille on neile andnud metafüüsika.

Omanemist kui omanemist mõtelda tähendab ehitada seda endas võnkuva valla ehitust. Ehitusvahendi selleks endas hõljuvaks ehituseks saab mõtlemine keelelt. Sest keel on kõige hellem, aga ka kõige hapram, kõike kinnihoidev võnkumine omanemise hõljuvas ehitises. Niivõrd kui meie olemus on keele omaks antud, asume omanemises.

Me oleme nüüd jõudnud teekohta, kus surub peale küll raske, aga vältimatu küsimus: mis on omanemisel pistmist identsusega? Vastus: mitte midagi. Seevastu on identsusel paljus, kui mitte kõiges, pistmist omanemisega. Kuivõrd? Me vastame sellega, kui astume käidud teed pidi paar sammu tagasi.

Omanemine annab omaks inimese ja olemise nende olemuslikku ühendusse. Omanemise esimese ja end peale sundiva välgatuse saime oma pilku seade-stus. See moodustab moodsa tehnilise maailma olemuse. Seade-stus saame oma pilku inimese ja olemise kokkukuulumise, milles kuuludalaskmine piiritleb alles kogumi ehk kokkukogutuse viisi ja selle ühtsuse. Juhatuse küsimusse kokkukuulumise järele (milles kuul(u)misel on kogumi ees eelisjärk) lasime endale anda Parmenidese lausel: “Seesama nimelt on nii mõtlemine kui ka olemine.” Küsimus selle sellesama tähenduse järele on küsimus identsuse olemuse järele. Metafüüsika õpetused kujutavad identsust ette põhitõmbena olemises. Nüüd ilmneb: olemine kuulub mõtlemisega identsusesse, mille olemus pärineb tollest kokku kuuluda laskmisest, mida meie nimetame omanemiseks. Identsuse olemus on oma-nemise oma.

Juhul kui katses juhatada meie mõtlemine identsuse olemuspäritolu kohta võiks olla midagi paikapidavat, mis oleks siis saanud ettekande pealkirjast? Pealkirja “Identsuslause” tähendus oleks teisenenud.

Lause pakub end algselt printsibi vormis, mis eeldab identsust tõmbena olemises, s.t oleva põhjas. Sellest lausest ütluse tähenduses on teel saanud lause hüppe kujul, mis eemaldub ole-

misest kui oleva põhjast ja hüppab niimoodi põhjatusse. Ent see põhjatus ei ole tühi eimiski ega ka salapärane segadik, vaid: omanemine. Omanemises võngub selle olemus, mis kõneleb keele-na, mida ükskord nimetati olemise kojaks. Identsuslause ütleb nüüd: hüpe, mida nõuab identsuse olemus, kuna see pruugib teda, sest kuidas teisiti peaks teoks saama inimese ja olemise kokkukuulumine omanemise olemusvalguses.

Teel lausest kui ütlostest identsuse üle lauseks kui hüppeks identsuse olemuspäritollu on mõtlemine end muutnud. Sedasi saab kaasajale otsa vaadates ja inimese seisundist eemaldudes pilku olemise ja inimese konstellatsioonist sellest — omanemisest —, mis annab olemise ja inimese teineteise omaks. Eeldades, et meid ootab vastas võimalus, et meid keelitab seade-stu — inimese ja olemise vahelduv teineteise väljanõudmine rehkendatava rehkendamisesse — omanemisena, mis omandab inimese ja olemise alles nende omasesse lahku, siis sellega oleks vaba tee, millel inimene olevat (modernse tehnilise maailma, looduse ja ajaloo tervikut), ent ennekõike nende olemist algsemalt kogeks.

Niikaua kuni tuumaajastu maailma mõtiskelu surub tormakalt täie tõsidusega vast(ut)use ainult selle piirini (aga ka ainult selle sihiga piirdub), et tungivald nõuda tuumaenergia rahumeelset kasutust, niikaua jääb mõtlemine poolele teele pidama. Selle poolikusega saab tehniline maailm oma metafüüsilises hegemoonias veelgi enam ning alles tegelikult kindlustatud.

Ainult et kus on otsustatud see, et loodus kui selline peab jääma terveks tulevikuks moodsa füüsika looduseks ja ajalugu peab end esitama ajalooteaduse objektina? Tegelikult ei saa me tänapäeva tehnilist maailma tagasi lükata kui kuradi kätetööd, samuti tohi me seda hävitada, kui ta just ise selle eest ei hoolitse.

Me tohime aga veelgi vähem jääda rippuma arvamuse külge, et tehniline maailm on niisugune, mis lihtsalt keelab temast ärahüppe. See arvamus peab nimelt seda aktuaalset, olles sellest haaratud, ainsaks tegelikkuseks. See arvamus on siiski ulmeline, mida aga ei ole selle vastu olev ettemõtlemine, mis vaatab vastu sellele, mis läheneb meile inimese ja olemise identsuse olemuse keelitusena. Rohkem kui kaks tuhat aastat kulus mõtlemisel selleks, et mõista omaselt nii lihtsat tõmmet nagu vahendus identsu-

se sees. Kas *me* tohime selle peale arvata, et mõtlev sisenemine identsuse olemuspäritollu laseb ennast ühe päevaga teostada? Kuna see sisenemine nõuab hüpet, nõuab see oma aega, mõtlemise aega, mis on teine kui rehkendamise oma, mis kisub tänapäeval kõikjal meie mõtlemist kaasa. Täna arvestab mõtlemismasin ühe sekundiga ära tuhandeid suhteid. Hoolimata nende tehnilisest kasust on nad olemuseta.

Mida ja kuidas me ei püüaks alati mõtelda, me mõtleme pärimuse mänguruumis. See on valdav, kui ta vabastab meid järele mõtlemisest ettemõtlemisse, mis pole enam mingi planeerimine.

Alles siis, kui me pöördume mõtlevalt juba mõteldu poole, kasutatakse meid veel mõteldava tarvis.

METAFÜÜSIKA ONTO-TEO-LOOGILINE ÜLESEHITUS

See seminar püüdis alustada kõnelust Hegeliga. Kõnelus mõtlejaga saab käsitleda ainult mõtlemise asja. “Asi” peab antud piiritluse järgi silmas riiuasja, riiulist, mis on ainukesena mõtlemise jaoks *see* asi, mis puutub mõtlemisse. Aga seda riiulise riidu ei alusta ootamatult mitte mingil juhul alles mõtlemine. Mõtlemise asi on riiu enda riiulisus. Meie sõna “riid” [*Streit*] (vanaülemsaksa *strit*) ei tähenda eeskätt lahkeli, vaid hoopis surutist. Mõtlemise asi surub end mõtlemisele peale sel viisil, et toob mõtlemise alles tema asja juurde ja sellest tema enese juurde.

Hegelile on mõtlemise asi: mõtlemine kui selline.

Selleks et me ei tõlgendaks asja seda piiritlust — nimelt mõtlemist kui sellist — ekslikult psühholoogiliselt või tunnetusteoreetilisel, peame selgitavalt lisama: mõtlemine kui selline — mõteldu mõtelduse valla laotatud täiuses. Seda, mida peab siin ütleva mõteldu mõteldus, võime mõista ainult Kantist, transtsendentaalsuse olemusest, mida Hegel mõtleb siiski absoluutselt, ja see tähendab tema jaoks spekulatiivselt. Hegel mõtleb selles suunas, kui ütleb mõtlemise kui sellise mõtlemise kohta, et seda laotatakse lahti ehk viiakse täide “puhtalt mõtlemise elemendis” (Hegel 1817: Sissejuhatus §14). Lühikese, aga ainult vaevaga asjakohaselt läbimõeldud tiitliga nimetatuna tähendab see: mõtlemise asi on Hegelile “mõtestu” [*Gedanke*]. See aga on, vallalaotatuna te-

ma suurimasse olemusvabadusse, “absoluutne idee”. Selle kohta lausub Hegel *Loogikateaduse* (Hegel 1923: II kd, 484) lõpupoole: “absoluutne idee üksi on *olemine*, hävimatu *elu*, *end teadev tõde*, ja on *kogu tõde*”. Nii annab siis Hegel ise ja sõnaselgelt enda mõtlemise asjale tolle nimetuse — nimetuse: *olemine* —, mis haarab õhtumaise mõtlemise kogu asja.

(Seminaris arutleti sõna “olemine” mitmekülgse ja siiski ühtse kasutuse üle. Olemine peab Hegelile esmajoones ütleva, aga *mitte kunagi ainult*, “piiritlemata vahenditust”. Olemist on siin nähtud kindlast vahendamisest [*Vermitteln*], s.t absoluutsest mõistest ja seepärast selle suunas. “Olemise tõde on olemus”, s.t absoluutne refleksioon. Olemuse tõde on mõiste lõpmatu endateadmise tähenduses. Olemine on mõtlemise absoluutne endamõtlemine. Absoluutne mõtlemine üksi on olemise tõde, “on” olemine. Tõde tähendab siin kõikjal: teatava kui sellise temas endas kindel teatavus.)

Hegel mõtleb siiski enda mõtlemise asja ühtlasi asjakohases kõneluses mõtlemise eelneva ajalooa. Hegel on esimene, kes saab nii mõelda ja peab nii mõtlema. Hegeli suhe filosoofia ajalooa on spekulatiivne ja see on ainult sellisena ajalooline. Ajaloo liikumiskarakter on sündmus dialektilise protsessi tähenduses. Hegel kirjutab (1817: §14): “Sedasama mõtlemise lahtilaotumist, mida kujutatakse filosoofia ajalooa, kujutatakse filosoofias endas, aga vabastatuna tollest ajaloolisest välisusest, *puhtalt mõtlemise elemendis*.”

Me jahmume ja takerdume. Filosoofia ise ja filosoofia ajalugu peavad Hegeli enda sõnade kohaselt seisma välisuse suhtes. Aga Hegeli mõteldud välisus ei ole mitte mingil juhul väline pelga pealiskaudsuse ja võrdkehtivuse [*Gleichgültigen*] jämedas tähenduses. Välisus tähendab siin väljaspoolest, milles viibib terve ajalugu ja iga tegelik kulgmine absoluutse idee liikumisega võrreldes. Ajaloo selgitatud välisus suhtes ideega on idee eneseloovutuse [*Selbstentäusserung*] tagajärg. Välisus on ise dialektiline piiritus. Hegeli päristisi mõtteid ei mõisteta üldse, kui nenditakse, et Hegel tõi filosoofiasse ajaloolise ettekujutuse ja süstemaatilise mõtlemise ühtsuse. Sest Hegel ei räägi ei ajaloost ega süsteemist õppesüsteemi tähenduses.

Mida peavad tähendama need märkused filosoofia ja tema suhte kohta ajalooa? Need tahavad vihjata, et mõtlemise asi on Hegelile iseenesest ajalooline, seda siiski sündmuse tähenduses, mille protsessikarakter piiritletakse olemise dialektikaga. Mõtlemise asi on Hegelile olemine kui end mõtlev mõtlemine, mis tuleb enda juurde alles enda spekulatiivses lahtilaotamise protsessis, läbides nõnda enda kunati erinevalt arenenud ning enne seda paratamatult välja arenemata kujude astmed.

Alles nii kogetud mõtlemise asjast tärkab Hegelile päristine maksiim, mõõt selle viisi ja laadi jaoks, kuidas ta kõneleb eelnevate mõtlejatega.

Kui me otsime niisiis mõtlevat kõnelust Hegeliga, siis ei pea me kõnelema mitte ainult sellest samast asjast, vaid sellest samast asjast selsamal viisil. Ainult et seesama [*das Selbe*] ei ole võrdsus [*Gleiche*]. Võrdsuses kaob erinevus. Sellessamas ilmneb erinevus. See ilmneb seda pealesuruvamalt, mida otsustavamalt sellesama asja mõtlemisele lähenetakse selsamal viisil. Hegel mõtleb oleva olemist spekulatiiv-ajalooliselt. Kuivõrd nüüd aga Hegeli mõtlemine kuulub ajaloo epohhi (see tähendab, et see ei jää mitte mingil juhul möödunuks), üritame meie Hegeli mõteldud olemist mõtelda selsamal viisil, s.t ajalooliselt. Oma asja juurde saab mõtlemine jääda ainult seeläbi, et ta muutub selle-juurde jäämises kunati asjakohasemaks, et seesama asi muutub talle riulisemaks. Seesugusel viisil nõuab asi mõtlemiselt, et ta kannaks välja asja tema asjaolus ja vastu peaks temale vastamisega, tuues sedasi asja tema lahkukandesse [*Austrag*]. Enda asja juurde jääv mõtlemine peab, kui see asi on olemine, end sisse laskma olemise lahkukandesse. Vastavalt sellele me oleme kohustatud tegema kõneluses Hegeliga ja selle tarvis juba ette selgeks sellesama asja samasuse. See nõuab lausutult, et kõneluses filosoofia ajalooa tuleb koos mõtlemise asja mitmekülgsusega ühtlasi päevalvalgele ka ajaloolisuse mitmekülgsus. Säärase selgituse peab siin häda sunnil lühidalt ja visandlikult ära tooma.

Me järgime selle erinevuse selgitamise eesmärgil, mis eksisteerib Hegeli mõtlemise ja meie otsitava mõtlemise vahel, kolme asja. Me küsime:

1. Milline on seal ja siin mõtlemise asi?

2. Milline on siin ja seal mõõt kõneluseks mõtlemise ajalooa?
3. Milline on siin ja seal selle kõneluse iseloom?

Esimese küsimuse kohta:

Hegelile on mõtlemise asjaks olemine silmas pidades ole-va mõteldust absoluutses mõtlemises ja absoluutne mõtlemine kui selline. Meile on mõtlemise asi seesama, seega olemine, aga olemine silmas pidades tema diferentsi olevaga. Veel täpsemalt sõnastatuna: Hegelile on mõtlemise asi mõtestu kui absoluutne mõiste. Meile on mõtlemise asi esialgselt nimetatuna diferents kui diferents.

Teise küsimuse kohta:

Hegelile kõlab mõõt kõneluseks filosoofia ajalooa nõnda: si-seneda varasemate mõtlejate mõteldu jõusse ja valdkonda. Mit-te juhuslikult ei esita Hegel oma maksimi kõneluse käigus Spi-nozaga ja seda enne kõnelust Kantiga (Hegel 1923: III rmt, II kd, lk 216 jj). Spinozalt leiab Hegel lõpuleviidud “substantsimäärat-luse”, mis ei saa siiski olla kõrgeim, kuna olemist ei ole veel täielikult ja otsustavalt mõteldud põhjapanevalt end mõtleva mõt-lemisena. Olemine ei ole substantsi ja substantsiaalsusena veel valla laotunud subjektiks oma absoluutses subjektsuses. Sellest hoolimata kõnetab Spinoza saksa idealismi kogu mõtlemist üha uuesti ja asetab selle ühtlasi vastuollu, kuna ta laseb mõtlemisel alata absoluudiga. Seevastu on Kanti tee teistsugune ja absoluutse idealismi mõtlemisele ning filosoofia jaoks ülepea veel rohkemgi otsustav kui Spinoza süsteem. Hegel näeb Kanti apertseptsiioo-ni algupärase sünteesi mõtisklustes “ühte sügavamatest printsii-pidest spekulatiivse arengu tarvis” (samas: 227). Mõtleva kuna-tise jõu leiab Hegel nende mõteldus, kuivõrd selle saab kunati-se astmena absoluutses mõtlemises alal hoida ja samas ka ületa-da [*aufgehoben*]. See on absoluutne üksnes seeläbi, et liigub enda dialektilis-spekulatiivses protsessis ja nõuab selleks astmestikku.

Meile on kõneluse mõõt seesama mis ajalooline traditsioon, kuivõrd kehtib nõue siseneda varasemalt mõteldu jõusse. Ainult et meie ei otsi jõudu juba mõteldus, vaid mittemõteldus, millest mõteldu saavutab oma olemusruumi. Aga see juba mõteldu al-les valmistab pinnase ette veel mittemõteldule, mis pöördub üha uuesti enda üleküllusesse. Mittemõteldu mõõt ei arva varem mõ-

teldut kaasa üha veelgi suuremasse ja sellest mööda minevasse arengusse ja süstemaatilisusse, vaid ta ihkab traditsioonilise mõtlemise vabaks laskmist tema veel olemata olnusse. See valitseb algselt läbi traditsiooni, oleledes temast pidevalt esile, ilma et seda ometi mõteldaks temale omaselt ja hakatavana [*Anfangende*].

Kolmanda küsimuse kohta:

Hegelile on kõnelusel filosoofia eelneva ajaloo alalhoidva ületamise [*aufheben*], s.t vahendava mõistmise kuju absoluutse põhjendamise tähenduses.

Meile ei ole kõneluse kuju mõtlemise ajaloo enam alalhoiddev ületamine, vaid hoopis samm tagasi.

Alalhoiddev ületamine juhatab absoluutselt seatud tõe kõrguvalt koguvasse alasse end teadva teadmise täielikult valla laotuva tõsikindluse tähenduses.

Samm tagasi juhatab seni üle hüpatud valda, kust tõe olemus saab alles ja kõigepealt mõtlemisväärseks.

Selle napi iseloomustuse järel Hegeli ja meie mõtlemise erinevusest (silmas pidades asja, mõõtu ja kõneluse viisi mõtlemise ajaloo) püüame alustatud kõnelust Hegeliga pisut täpsemalt jätkata. See peab ütlema: me riskime katsega [astuda] samm tagasi. Fraas “Samm tagasi” kutsub esile mitmesuguseid valestimõistmisi. “Samm tagasi” ei tähenda ühte eraldatud mõttesammu, vaid mõtlemise liikumisviisi ja pikka teed. Kuivõrd samm tagasi piiritleb meie õhtumaise mõtlemise ajaloo toimuva kõneluse iseloomu, juhatab see mõtlemise teatud viisil välja filosoofias seni mõteldust. Mõtlemine astub tagasi oma asja (olemise) ette ja toob nii mõteldu vastamisi sellega, milles me saame pilku selle ajaloo terviku ja nimelt silmas pidades seda, mis moodustab selle terve mõtlemise allika, valmistades [õhtumaa mõtlemisele] ülepea ette tema viibimisala. See ei ole erinevalt Hegelist traditsiooniline ja juba püstitatud probleem, vaid mõtlemise ajaloo vältel kõikjal küsimata jäetu. Me nimetame seda esialgu ja vältimatult traditsioonikeeles. Me kõneleme *diferentsist* olemise ja oleva vahel. Samm tagasi läheb mittemõteldust, diferentsist kui sellisest mõteldavasest. See on diferentsi *unustus*. See siin mõteldud unustus on see $\lambda\eta\theta\eta$ ’st [*Iethe*] (varjatusest) mõteldud diferentsi kui sellise kinni-

kaetus, see kinnikaetus on end omakorda algusest peale eemale tõmmanud. Unustus kuulub diferentsi, see aga unustuse juurde. Unustus ei lange alles diferentsi peale tagantjärele inimliku mõtlemise unustuslikkuse tõttu.

Oleva ja olemise diferents on ala, mille sees metafüüsika — õhtumaine mõtlemine oma olemuses tervenisti — saab olla see, mis ta on. Samm tagasi liigub seepärast metafüüsikast metafüüsika olemusse. Märkus Hegeli mitmetähendusliku juhtsõna “olemine” kasutusest laseb ära tunda, et jutt olemisest ja olevast ei lase end iial vääramatult määratleda “olemise” valendiku ajaloo *ihe* epohhina. Jutt “olemisest” ei mõista seda nime samuti mitte kunagi liigi tähenduses, mille tühja üldisuse alla kuuluvad ajalooliselt ettekujutatud olevaõpetused üksikjuhtudena. “Olemine” kõneleb ikka ja ikka saatvalt ning seetõttu traditsiooni läbinisti vallates.

Samm tagasi metafüüsikast tema olemusse nõuab aga kestust ja püsivust, mille mõõtu meie ei tunne. Ainult üks on selge: see samm vajab ettevalmistust, mida tuleb siin ja praegu teha julgeda; seejuures siiski silmas pidada olevat kui sellist tervikuna, kuidas ta *on* nüüd ja hakkab end silmanähtavalt ühemõttelisena näitama. See, mis praegu *on*, vermitakse moodsa tehnika olemuse võimuga. See võim avaldub juba kõikide eluvaldkondade mitmekesiselt nimetatavates tõmmetes, nagu funktsionaliseerumine, täiustumine, automatiseerumine, bürokratiseerumine, informatsioon. Nii nagu me nimetame ettekujutust elavast bioloogiaks, nii võib tehnika olemusest läbinisti valitsetud oleva esitust ja väljakujundust nimetada tehnoloogiaks. Väljendit võib kasutada tuumaaajastu metafüüsika tähistusena. Samm tagasi metafüüsikast metafüüsika olemusse on, nähtuna kaasajast ning sissevaatest sellesse ülevõetuna, samm ajastu tehnoloogiast ja tehnoloogilisest kirjeldusest ning tõlgendusest moodsa tehnika alles mõteldavasse olemusse.

Selle viitega on tiitli “samm tagasi” teine sarnane väärtõlgitus tagasi lükatud, nimelt arvamus, et samm tagasi seisneb ajaloolises tagasiminekus õhtumaise filosoofia varaste mõtlejate juurde. Nimelt koht, kuhu meid juhatab samm tagasi, laotub valla ja näitab end alles sammu täideviimisega.

Me valisime selleks, et seminariga saada pilku hegelliku metafüüsika tervik, hädaabinõuks tüki ühest arutlusest, millega algab teose *Loogikateadus* esimene raamat, “Olemisõpetus”. Juba tüki pealkiri pakub igas sõnas küllalt mõtlemisainet. See kõlab nii: “Millest peab teadus alguse saama?”* Hegeli vastus küsimusele seisneb tõestuses, et algus on “spekulatiivse loomuga”. Ta ütleb: algus ei ole ei midagi vahetut ega midagi vahendatut. Alguse seda loomust püüdsime ütelda ühe spekulatiivse lausega: “Algus on lõpptulemus.” See peab “on-i” dialektilise mitmetähenduslikkuse järgi ütleva mitmekordset. Ükskord seda: algus on — võttes sõna *resultare* sõna-sõnalt — tagasipõrge end mõtleva mõtlemise dialektilise liikumise täideviidusest. Selle liikumise täideviidus, absoluutne idee, on täielikult lahti laotatud tervik, olemise täius. Tagasipõrkest sellest täiusest tuleneb olemise tühjus. Selle tühjusega peab teaduses (absoluutses, end teadvas teadmises) algust tegema. Liikumise alguseks ja lõpuks, mis on enne neid liikumine ise, jääb kõikjal olemine. See oleleb kui endas ringlev liikumine täiusest äärmisesse loovutamisse [*Entäusserung*] ja tagasi end täideviivasse täiusesse. Mõtlemise asi on Hegelile seega end mõtlev mõtlemine kui endas ringlev olemine. Mitte ainult õigus-tatud, vaid ka paratamatu ümberpööramise järel kõlab spekulatiivne lause alguse kohta nõnda: “Lõpptulemus on algus.” Lõpptulemusena, kuivõrd temast tuleneb algus, peab tegelikult alustama. See ütleb sedasama mis märkus, mille Hegel lisab möödaminnes ja sulgudes peatükis alguse üle lõpu poole: “(ja jumalal oleks vaieldamatu õigus, et temast alustataks)” (Hegel 1923: I, 63 [Hegel 2007: 996]). Peatüki pealkirjale vastavalt käsitletakse “teaduse algust”. Kui see peab alustama jumalaga, on see teadus jumalast — teoloogia. See nimi kõneleb siin tema hilises tähenduses. Selle järgi on teoloogia ettekujutava mõtlemise ütlus jumalast. Esmalt peab θεόλογος [*theologos*], θεολογία [*theologia*] silmas müütilis-luuletavat jumalate ütlemist, ilma viiteta usuõpetusele ja kiriku doktriinile.

Mispärast on “teadus” (nii kõlab alates Fichtest metafüüsika nimetus), mispärast on “teadus” teoloogia? Vastus: kuna teadus on teadmise süstemaatiline areng, millena teab end oleva olemine

---

*Vt eesti keeles Hegel 2007. *Toim.*

ja mis nõnda tõesena on. Koolipärane, keskajast uusajale üleminekul esile kerkiv tiitel teadusele olemisest (s.t olevast kui sellisest üldiselt), kõlab nii: ontosoofia ehk ontoloogia. Öhtumaa metafüüsika aga on algusest saati kreeklastel — ja veel selle tiitliga sidumata — olnud korruga ontoloogia ja teoloogia. Inauguratsiooniloengus “Mis on metafüüsika?” (1929; vt Heidegger 1949) piiritletakse metafüüsika küsimusena oleva kui sellise ja terviku järele. Selle terviku terviklikkus on oleva ühtsus, mis ühendab esiletoova põhjana. Nendele, kes oskavad lugeda, tähendab see: metafüüsika on onto-teo-loogia [*Onto-Theo-Logie*]. Kes on teoloogiat (nii kristliku usu kui ka filosoofia oma) kogenud nende ühetaolisest päritolust, eelistab tänapäeval mõtlemise vallas jumalast vaikida. Sest metafüüsika onto-teoloogiline iseloom on mõtlemisele küsitavaks saanud, ja seda mitte mingi ateismi tõttu, vaid ühe mõtlemise kogemusest, millele on onto-teo-loogias end näidanud metafüüsika olemuse veel *mõtlemata* ühtsus. See metafüüsika olemus jääb mõtlemisele ikkagi alati veel mõtlemisvääraseimaks niikaua, kuni ta ei katkesta meelevaldselt ja seega kohatult kõnelust oma saadetupärase traditsiooniga.

“Mis on metafüüsika?” viiendas väljaandes (Heidegger 1949) annab lisatud sissejuhatus selgesõnalise viite metafüüsika onto-teoloogilisele olemusele (1949: 17 jj; 7. väljaanne lk 18 jj). Ometi oleks ennatlik väita, et metafüüsika on teoloogia sellepärast, et ta on ontoloogia. Esmalt üteldakse: metafüüsika on seepärast teoloogia, ütlemine jumala kohta, kuna jumal tuleb filosoofiasse. Nii teravneb küsimus metafüüsika onto-teoloogilise iseloomu järele küsimuseks: kuidas tuleb jumal filosoofiasse, ja [seda] mitte ainult uusaegsesse filosoofiasse, vaid filosoofiasse kui sellisesse? Küsimusele saab vastata, kui see on küsimusena kõigepealt piisavalt lahti laotatud. Küsimuse “Kuidas tuleb jumal filosoofiasse?” saame üksnes siis asjakohaselt läbi mõtelda, kui seal on piisavalt selgeks saanud see, *kuhu* peab jumal tulema — filosoofia ise. Niikaua, kuni me uurime filosoofia ajalugu ainult ajalooliselt, leiame kõikjal, et jumal on temasse tulnud. Kui aga oletada, et filosoofia kui mõtlemine on vaba (endast täideviidud enda sisse-laskmine [*Sicheinlassen*] olevasse kui sellisesse), siis saab jumal ainult niivõrd filosoofiasse jõuda, kui filosoofia nõuab ja piiritleb iseendast ning oma olemuse kohaselt selle, et ja kuidas tuleb ju-

mal temasse. Küsimus “Kuidas tuleb jumal filosoofiasse?” muutub sellega tagasi küsimuseks “Kust pärineb metafüüsika onto-teoloogiline olemusülesehitus?”. Nii püstitatud küsimust omaks võtta tähendab aga astuda samm tagasi.

Selle sammuga me mõtleme nüüd järele iga metafüüsika onto-teoloogilise struktuuri olemuspäritolu üle. Me küsime: kuidas tuleb metafüüsikasse jumal ja vastavalt temale teoloogia ning koos teoloogiaga onto-teoloogiline põhitõmme? Me püstitame selle küsimuse kõneluses filosoofia ajaloo tervikuga. Aga me küsime ühtlasi eeskätt Hegelit silmas pidades. Enne aga ajendab see meid järele mõtlema millegi kummalise üle.

Hegel mõtleb olemist tema kõige tühjemas tühjuses, seega kõige üldisemalt. Ta mõtleb olemist ühtlasi tema täielikult täideviidud täiuses. Siiski ei nimeta ta spekulatiivset filosoofiat (s.t päristist filosoofiat) onto-teoloogiaks, vaid “loogikateaduseks”. Selle antud nimega toob Hegel ilmsiks midagi otsustavat.

Metafüüsika nimetamist “loogikaks” võidakse muidugi seletada välkkiire osutusega sellele, et Hegelile on ometi mõtlemise asi “mõtestu” (see sõna mõistetuna kui *singulare tantum*). Mõtestu, mõtlemine on endastmõistetavalt ja vana tava kohaselt loogika teema. Kindlasti! Aga sama vaieldamatult on kindel, et Hegel, jäädes truuks traditsioonile, leiab mõtlemise asja olevas kui sellises ja tervikus, olemise liikumises enda tühjusest end valla laotavasse täiusesse.

Kuidas saab “olemine” ülepea siiski selle ohvriks langeda, et esitab end “mõtestuna”? Kuidas teisiti kui seeläbi, et olemine on juba ette vermitud põhjana, mõtlemine — sest see kuulub kokku olemisega — siiski koondab end kokku olemisse põhjana põhja esiletoomise [*Ergründen*] ja põhjendamise [*Begründen*] kujul? Olemine manifesteerib end mõtestuna. See ütleb: oleva olemine kätkeb end valla [*entbergt sich*] enda põhja esiletoova ja [end] põhjendava põhjana. Põhi, *ratio*, on oma olemuspäritolult: λόγος [*logos*] koguvalt ees-olla-laskmise tähenduses: ἐν πάντα [*hen panta*]. Nii ei ole siis Hegelile tegelikult “teadus” (s.t metafüüsika) mitte seetõttu “loogika”, et teaduse teemaks on mõtlemine, vaid kuna *olemine* jääb mõtlemise asjaks. Olemine jääb siiski oma varajasest vallakätkestusest saati

λόγος'e, põhjava põhja vermingusse, mis võtab mõtlemise kui põhjendamise oma kõnetusse.

Metafüüsika mõtleb olevat kui sellist, s.t üldiselt. Metafüüsika mõtleb olevat kui sellist, s.t tervenisti. Metafüüsika mõtleb oleva olemist nii kõige üldisema (s.t kõikjal võrdselt kehtiva) esile toodud põhja ühtsuses kui ka kõiksuse (s.t kõrgemais üle kõige) põhjendavas ühtsuses. Nii mõteldakse oleva olemist põhjava põhjana. Seepärast on kogu metafüüsika päristiselt täiesti põhjamine [*Gründen*], mis annab aru põhjast, olles kutsutud põhja poolt aru andma ja põhjalt viimaks aru nõudma. Milleks me mainime seda? Selleks et me kogeksime kasutatud nimetusi, nagu ontoloogia, teoloogia, onto-teoloogia, nende päristises raskuses. Esmalt muidugi ja harjumuspäraselt mõjuvad nimetused “ontoloogia” ja “teoloogia” nagu ka teised tuntud nimetused: psühholoogia, bioloogia, kosmoloogia, arheoloogia. Lõpusilp “-loogia” peab silmas täiesti umbkaudu ja käibivalt, et siin on tegemist teadusega hingest, elavast, kosmosest ja muinsustest.

Aga “-loogias” ei varja end mitte ainult loogililus järeldusõigsuse ega ülepea ütluspärase tähenduses, mis liigendab ja paneb liikuma teaduste kogu teadmise, tuues ja vahendades selle ohutusse paika. “-loogia” on kunati põhjendava ühenduse tervik, kus teaduse objekte ette kujutatakse (s.t haaratakse) nende põhja silmas pidades. Ontoloogia ja teoloogia on aga “-loogiad”, kuivõrd nad toovad esile oleva kui sellise põhja ja selle tervikuna põhjendavad. Nad annavad olemisest kui oleva põhjast aru. Nad annavad aru λόγος'ele ja on olemuslikus tähendus λόγος'e-pärased, s.t λόγος'e loogikad. Seepärast on nad täpsemalt öeldes ontoloogika ja teo-loogika. Metafüüsika on asjakohasemalt ja selgemalt mõtelduna — onto-teo-loogika.

Me mõistame nüüd nime “loogika” olemuslikumas tähenduses, mis hõlmab ka Hegeli kasutatud nimetust ja seda alles nii selgitab. Nimelt, kui nime sellisele mõtlemisele, mis olemisest kui põhjast (λόγος) toob igal pool esile tervele olevale kui sellisele põhja ja selle ka põhjendab. Metafüüsika põhitõmme on onto-teo-loogika. Nõnda oleksime asetatud olukorda seletamaks, kuidas tuleb jumal filosoofiasse.

Kuivõrd seletus õnnestub? Niivõrd, kui me paneme tähele: mõtlemise asi on olev kui selline, s.t olemine. See näitab end põhja olemusviisil. Sellekohaselt saab mõtlemise asja, olemist kui põhja, ainult siis mõtelda põhjalikult, kui põhja kujutatakse ette esimese põhjana, πρώτη ἀρχή'na [*prote arche*]. Mõtlemise algupärane asi esitab end alg-asjana [*Ur-sache*], *causa prima*'na, mis vastab põhjendavale tagasimineku *ultima ratio*'le, viimasele aruandmisele. Oleva olemist kujutatakse põhja tähenduses põhjalikult ette ainult *causa sui*'na. Sellega on nimetatud “jumala” metafüüsiline mõiste. Metafüüsika peab mõtlema jumalat, kuna mõtlemise asi on olemine, see aga oleleb kui põhi mitmesugustel viisidel — kui λόγος, kui ὑποκείμενον [*hypokeimenon*], kui substants, kui subjekt.

See seletus riivab tõenäoliselt midagi õiget, aga ta jääb metafüüsika olemuse kohta juhatamiseks täiesti ebapiisavaks. Sest see ei ole ainult teo-loogika, vaid ka onto-loogika. Metafüüsika ei ole kaua aega ainult mitte üks või *ka* teine. Pigem on metafüüsika teo-loogika, kuna ta on onto-loogika. Ta on see, kuna ta on too. Metafüüsika onto-teo-loogilist ülesehitust ei saa seletada ei teoloogiast ega ontoloogiast, juhul kui siin peaks kunagi piisama selle seletamisest, mis jääb mõtelda.

Veel on nimelt mõtlemata, millisest ühtsusest kuuluvad ontoloogia ja teoloogia kokku, mõtlemata selle ühtsuse päritolu, mõtlemata eristatute erinevust, mis seda ühtsust ühendab. Sest silmanähtavalt ei ole siin tegemist alles metafüüsika kahe eraldiseisva distsipliini liitmisega, vaid selle ühtsusega, *mida* küsitakse ja mõteldakse ontoloogias ja teoloogias: olevat kui sellist üldises ja esimest *ühes koos* [*Ersten in Einem*] oleva kui sellisega kõrgeimas ja viimases. Selle ühe ühtsus on seesugust laadi, et viimane põhjendab omal viisil esimese ja esimene omal viisil viimase. Põhjendamise kahe viisi erinevus langeb ise nimetatud, veel mõtlemata erinevusse.

Oleva kui sellise ühtsusele üldises ja kõrgeimas tugineb metafüüsika olemusülesehitus.

Ülesandeks on siin küsimust metafüüsika onto-teoloogilise olemuse järele esialgu ainult küsimusena arutada. Kohta, kuhu juhatab küsimus metafüüsika onto-teoloogilise ülesehituse järele,

saab meid juhatada vaid asi ise seesugusel viisil, et me püüame mõtlemise asja asjakohasemalt mõelda. Mõtlemise asi on õhtumaisele mõtlemisele pärandatud nimega “olemine”. Kui me mõtleme seda asja vähekegi asjakohasemalt, kui paneme hoolikamalt tähele riulist asjas, siis ilmneb, et *olemine* tähendab alati ja kõikjal: *oleva* olemist [*Sein des Seienden*], mille genitiivikäänet tuleb mõelda kui *genitivus obiectivus*’t. *Olev* tähendab alati ja kõikjal: *olemise* olevat [*Seiendes des Seins*], mille puhul tuleb genitiivikäänet mõelda kui *genitivus subiectivus*’t. Me räägime muidugi genitiivist objekti ja subjekti suhtes reservatsioonidega; sest need tiitlid “subjekt” ja “objekt” on tärganud omakorda juba olemise ühest vermingust. Selge on ainult, et nii *oleva* olemise kui ka *olemise* oleva puhul on iga kord tegemist diferentsiga.

Olemist mõtleme selle järgi ainult siis asjakohaselt, kui me mõtleme seda diferentsis olevaga ja olevat [omakorda] diferentsis olemisega. Nii saab nimelt diferentsi pilku. Kui üritame seda ette kujutada, siis leiame end ahvatletuna mõistma diferentsi kui relatsiooni, mille meie kujutus on olemisele ja olevale juurde lisanud. Seeläbi alavääristatakse diferents eristuseks, meie aru tehtuks.

Oletame korraks siiski, et diferents on meie ettekujutusse lisatud. Siis tekib küsimus: lisand millele? Vastatakse: olevale. Hästi. Aga mida tähendab see — “olev”? Mida muud tähendab see kui: sellist, mis *on*? Nii me paigutame selle oletatava lisandi, ettekujutuse diferentsist, olemise juurde. Aga “olemine” ütleb ise: olemine, *olev* on. Me leiame sealt, kuhu peame diferentsi kui oletatava lisandi alles kaasa tooma, alati juba oleva ja olemise nende diferentsis. See on siin nagu Grimmide muinasjutus jänesest ja siilist: “Mina olen juba siin.” Nüüd võidakse selle kummalise asjaoluga, et olev ja olemine leitakse kunati juba eest diferentsi tõttu ja diferentsis, meid üldse teelt eksitada ja seda seletada nõnda: meie ettekujutav mõtlemine on juba kord niiviisi korraldatud ja konstitueeritud, et leiab juba ette kõikjal eest diferentsi oleva ja olemise vahel otsekui ilma meie nõusolekuta ja ometigi meist sõltavana. Selle nähtavalt arusaadava ja ka kärmesti valmisoleva seletuse kohta oleks palju ütelda ning veelgi enam küsida. Kõige enam seda: kust pärineb see “*vahel*” [*zwischen*], kuhu diferentsil tuleb justkui tulla?

Me laseme arvamustest ja seletustest lahti, pannes selle asemel tähele järgmist: selle, mida nimetatakse diferentsiks, leiame kõikjal ja alati eest mõtlemise asjast, olevast kui sellisest, seda nii kahtlematult, et me ei võta seda leidu kui sellist algul üldse teadmiseks. Ka ei sunni miski meid seda tegema. Meie mõtlemisel on vabadus jätta diferents mõtlemata või seda just sellisena mõelda. Aga see vabadus ei käi kõigi juhtude kohta. Ootamatult võib juhtuda, et mõtlemine leiab end küsimusse kutsutuna: mida ütleb siis see palju nimetatud olemine? Kui olemine näitab end siin sel juhul kohe kui olemise ... (seega diferents genitiivis), siis kõlab eelmine küsimus asjakohasemalt: mida teie arvate diferentsist, kui nii olemine kui ka olev tulevad kunati omal viisil *diferentsist esile*? Et sellele küsimusele rahuldavalt vastata, peame alles viima end asjakohaselt vastamisi diferentsiga. See vastamisi [*Gegenüber*] avaneb meile, kui oleme astunud sammu tagasi. Sest tema toodud eemal-dumisega [*Ent-Fernung*] pakub end esmalt see lähedane kui selline, lähedus tuleb esmapaistmisse. Sammuga tagasi laseme mõtlemise asja, olemise kui diferentsi, vabaks vastamisi olemisse, selline vastamisi võib jääda hoopiski vastasemetuks.

Vaadates ikka veel diferentsi ja lastes selle siiski juba sammuga tagasi mõeldavasse vabaks, saame ütelda: oleva olemine tähendab: olemine, mis on olev. See "on" kõneleb siin transitiivselt, ülleminevalt [*übergehend*]. Olemine oleleb siin olevasse üllemineku viisil. Olemine ei lähe siiski oma kohta maha jättes olevasse ülle, nii nagu saaks olemiseta olevale alles läheneda olemine. Olemine läheb ülle (sinna), tuleb valla kätkevalt [*entbergend*] ülle (sinna), mis jõuab sellise ülletulemisega alles pärale kui endast vallakätketu. Pärale jõudma [*Ankunft*] tähendab: kätketuna varjamatuses [*Unverborgenheit*]: niisiis kätketult ligi viibima: olev olema.

Olemine näitab end valla kätkeva ülletulemisena. Olev kui selline ilmneb varjamatuses kätkeva [*sich bergende*] päralejõudmise viisil.

Olemine vallakätkeva ülletulemise tähenduses ja olev kui selline kätkeva päralejõudmise tähenduses olelevad nii eristatuna sellest samast — eri-nevusest [*Unter-Schied*]. See annab alles

ja hoiab lahku vahe, milles ületulemine ja päralejõudmine on üksteisele hoitud, üksteisest-lahku-üksteisele kantud. Olemise ja oleva diferents on ületulemise ja päralejõudmise eri-nevusena: mõlema *vallakätkevalt-kätkeva lahkukanne* [*entbergend-bergend Austrag*]. Lahkukandes valdab end kinnikatvalt sulguv valendik [*Lichtung des sich verhüllend Verschiessenden*], mille valdamine annab ületulemise ja päralejõudmise üksteisest lahku ning üksteisele.

Sellega, et me üritame diferentsi kui sellise üle järele mõtelda, ei kaota me seda ära, vaid järgneme temale tema olemuspäritollu. Teel sellesse mõtlemise ületulemise ja päralejõudmise lahkukandele. See on mõtlemise ühe sammu võrra tagasi asjakohasemalt mõteldud mõtlemise asi: olemine mõteldud diferentsist.

Siin on muide tarvis üht vahemärkust, mis puudutab meie kõne mõtlemise asjast, üht märkust, mis nõuab üha uuesti meie tähelepanu. Kui me ütleme “olemine”, siis kasutame seda sõna kõige avaramas ja piiritlematus üldisuses. Aga juba siis, kui kõneleme ainult üldisusest, oleme olemist mõtelnud sobimatul viisil. Me kujutame olemist ette niisugusel viisil, kuidas see — olemine — end ei paku mitte kunagi. Viis, kuidas mõtlemise asi, olemine, hoidub ja kõnetab, jääb ainulaadseks asjaoluks. Meie tavaline mõtteviis saab seda esmalt ikka ainult ebapiisavalt selgitada. Seda peab ühe näite varal [selgitada] üritama, mille juures peab juba ette tähele panema, et olemise olemusele ei asu olevas mitte kusagil näidet, oletatavasti sellepärast, et olemise olemus on ise mäng.

Hegel mainib ükskord üldise üldisuse iseloomustamisel järgmist juhtumit: keegi tahab poest puuvilja osta. Ta nõuab puuvilja. Talle ulatatakse õunu, pirne, talle ulatatakse virsikuid, kirsse, viinamarju. Aga ostja lükkab ulatatu tagasi. Tema tahtvat iga hinna eest osta puuvilja. Seal pakutu *on* aga igal juhul ometi iga kord puuvili ja siiski selgub: puuvilja ei saa osta.

Lõputult võimatuks jääb kujutada “olemist” kui üldist ette kunati olevas. Olemine pakub end ainult ikka ja ikka selles ja tolles saadetud vermingus: φύσις [*physis*], λόγος [*logos*], ἐν [*hen*], ἰδέα [*idea*], ἐνέργεια [*energeia*], substantsiaalsus, objektiivsus, subjektiivsus, tahe, võimu tahe, tahe tahta. Aga seda saadetut ei

leidu reastatuna nagu õunu, pirne, virsikuid, reastatuna ajaloolise ettekujutuse poeletile.

Kas me siiski ei kuulnud olemisest, nagu mõtleb Hegel dialektilise protsessi ajaloolises korras ja järjekorras? Kindlasti. Aga olemine pakub end siin ainult selles valguses, mis valendas end Hegeli mõtlemisele. See tahab ütelda: kuidas see — olemine — end pakub, piiritleb end kunati ise sellest viisist, kuidas ta ise valeneb. See viis on siiski saadetud, [ja seda] ühe kunatise epohhi vermingus, mis oleleb meile ainult kui selline, kui laseme ta vabaks tema omasesse [olemata] olnusse. Saadetu lähedusse jõuame ainult meenutava mõtlemise silmapilgu äkilisuse läbi. See kehtib ka oleva ja olemise diferentsi kunatise vermingu kogemuse kohta, mis vastab oleva kui sellise ühele kunatisele tõlgendusele. Lausutu kehtib ennekõike ka meie katse kohta mõtelda samm tagasi diferentsi kui sellise unustusest sellele kui vallakätkeva ülletulemise ja kätkeva päralejõudmise lahkukandele. Täpsem kuumamine küll teatab, et me juba lahkukande selle lausumisega laseme [veel olemata] olnul sõnasse tulla, kuivõrd me mõtleme vallakätkemise ja kätkemise [*Bergen*], ülletuleku (transsendentsuse) ja päralejõudmise (kohalolelemise) peale. Võib-olla tuleb koguni selle olemise ja oleva diferentsi selle arutlusega lahkukandesse kui tema olemuse eelkohta midagi läbivat nähtavale, mis läbib olemise saadestut [*Geschick*] algusest kuni tema täideviiduseni. Siiski on raske ütelda, kuidas peab seda läbivat mõtlema, kui ta ei ole ei kõigi juhtude kohta kehtiv üldine ega ka seadus, mis tagab protsessi paratamatuse dialektilisuse tähenduses.

Mis on nüüd ainukesena meie uurimuse seisukohast tähtis, on sissevaade võimalikkusesse mõtelda diferentsi kui lahkukannet nii, et saab selgemaks, kuivõrd metafüüsika onto-teoloogilisel ülesehitusel on oma olemusalgupära lahkukandes, millega algab metafüüsika ajalugu ja mis on valdav läbi tema epohhide, ent jääb kõikjal *kui* lahkukanne varjatuks ja niiviisi unustatuks veel eemaletõmbuvas unustuses.

Nimetatud sissevaate hõlbustamiseks mõtleme olemist ja temas diferentsi ning selles lahkukannet olemise tollest vermingust, millega olemine on end valendanud λόγος'ena, põhjana. Olemine näitab end vallakätkevas ülletulemises päralejõudvate ees-olla-

laskmisena ja põhjamisena välja- ja ettetoomise mitmesugustes viisides. Olev kui selline, varjamatuses kätkev päralejõudmine, on põhjatu, mis põhjatuna ja nii esiletoimetatuna [*Erwirktes*] põhjab (nimelt, toimib [*wirkt*], s.t põhjustab) omal viisil. Põhjatu ja põhjatava kui selliste lahkukanne ei hoiu mõlemat ainult üksteisest lahku, ta hoiab neid üksteisega. Üksteisest lahku kantud on seesugusel viisil lahkukandesse pinguldatud, nii et mitte ainult olemine ei põhja põhjana olevat, vaid olev põhjab omakorda omal viisil olemise, põhjustab selle. Seda suudab olev ainult niivõrd, kui ta “on” olemise täius: kui olevaim.

Siin satub meie mõtiskelu erutavale seosele. Olemine oleleb kui λόγος põhja ja ees-olla-laskmise tähenduses. Seesama λόγος on koondumisena ühistav, εν. See εν on siiski kahekordne: ükskord ühte ühistav [*Eine Einenden*] kõikjal esimeses ja nii üldisema tähenduses ning ühtlasi ühte ühistav kõrgeima (Zeus) tähenduses. Λόγος koondab põhjavalt kõik üldisesse ja koondab põhjendavalt kõik ühest. Et seesama λόγος varjab endas pealegi keelena olemise [*Sprachwesen*] vermingu olemuspäritolu ja piiritleb nõnda ütlemise viisi loogilisena laias tähenduses, olgu ainult möödaminnes mainitud.

Kui võrd olemine oleleb kui oleva olemine, kui diferents, kui lahkukanne, kestab põhjamise ja põhjendamise üksteisest lahku ja üksteisele [kuulumine], põhjab olemine oleva, põhjendab olev kui olevaim olemise. Üks tuleb teise juurde ülle, üks jõuab teises pärale. Ületulemine ja päralejõudmine ilmnevad vaheldumisi teineteise vastupaistes. Diferentsist kõneldes tähendab see: lahkukanne on ringlemine, olemise ja oleva teineteise ümber ringlemine. Põhjamine ise ilmneb lahkukande seesmises valendikus millenagi, mis *on*, ning mis järelikult ise — kui olev — nõuab vastavat põhjendamist olevaga, s.t põhjustamist ja nimelt selle kõrgeima põhjusega. Üks klassikalisi näiteid selle asjaolu kohta metafüüsika ajaloos leidub Leibnizi vaevalt märgatud tekstis, mida me lühidalt nimetame “Metafüüsika 24 teesi” (Leibniz 1961: 289–291; vrd sellega: Heidegger 1957: 51 jj).

Metafüüsika vastab olemisele λόγος’ena ja on sellekohaselt oma põhitõmbes kõikjal loogika, aga loogika, mis mõtleb oleva olemist ja on sellekohaselt diferentsi diferentselt piiritletud loo-

gika — onto-teo-loogika. Kuivõrd metafüüsika mõtleb olevat kui sellist tervenisti, kujutab ta olevat ette pilgust diferentsi diferentsuslikkusele, panemata tähele diferentsi *kui* diferentsi.

Diferentsuslikkus näitab ennast oleva olemisena kõige üldisemas ja oleva olemisena kõige kõrgemas.

Kuna olemine ilmneb põhjana, on olev see põhjastatu [*Ge-gründete*], kõrgeim olev aga on põhjendav esimese põhjuse tähenduses. Kui metafüüsika mõtleb olevat, pidades silmas tema igale olevale kui sellisele ühtset põhja, siis on ta loogika kui onto-loogika. Kui metafüüsika mõtleb olevat kui sellist tervenisti, s.t kõige kõrgemat silmas pidades, kõike põhjendavat olevat, siis on see loogika kui teo-loogika.

Kuna metafüüsiline mõtlemine jääb sisse lastuks sellisena mõtlemata diferentsi, on metafüüsika lahkukande ühendavast ühtsusest ühtviisi korruga ontoloogia ja teoloogia.

Metafüüsika ontoteoloogiline ülesehitus pärineb diferentsi valdamisest, mis hoiab olemist kui põhja ning olevat kui põhjastatut põhjendamist [*gegründet-begründendes*] üksteisest lahku ja üksteisega; ja selle hoidmise väljakandmisega viiakse lahkukanne täide.

Mida nõnda nimetatakse, juhatab meie mõtlemise valda, mille lausumiseks ei piisa enam metafüüsika juhtsõnadest “olemine” ja “olev”, “põhi” ja “põhjastatu”. Sest see, mida nimetavad need sõnad ja mida kujutab ette neist juhutatud mõtlemine, pärineb kui diferentne diferentsist. Nende sõnade päritolu ei lase end enam mõelda metafüüsika vaateväljas.

Sissevaade metafüüsika ontoteoloogilisse ülesehitusse näitab võimalikku teed küsimuse “Kuidas tuleb jumal filosoofiasse?” vastamiseks metafüüsika olemusest.

Jumal tuleb filosoofiasse lahkukandega, mida me esialgu mõtleme olemise ja oleva diferentsi olemuse eelkohana. Diferents moodustab metafüüsika olemusehituse põhivisandi. Lahkukanne tuleb ja annab olemise kui välja-esile-toova põhja [*hervorbringende Grund*], kui sellise põhja, mis ise tarvitseb tema põhjastatu poolt temale vastavat põhjendamist, s.t põhjustamist algupärasema asjaga. See on põhjus kui *causa sui*. Nii kõlab filosoofias asjakohane nimi jumalale. Selle jumala poole ei saa inimene

ei palvetada ega saa ta temale ohverdada. *Causa sui* ees ei saa inimene ei kartusest põlvili vajuda ega selle ees musitseerida või tantsida.

Vastavalt sellele on jumalatu mõtlemine, mis peab loovutama filosoofia jumala, jumala kui *causa sui*, võib-olla jumalikule jumalale lähemal. See ütleb siin ainult: see on temale vabam, kui seda sooviks tunnistada onto-teo-loogika. Selle märkusega võib langeda väheke valgust teele, mille poole on mõtlemine teel; mõtlemise poole, mis astub sammu tagasi, tagasi metafüüsikast metafüüsika olemusse, tagasi diferentsi kui sellise unustusest lahku-kande end eemale tõmbava varjamise [*entziehende Verbergung*] saatmistusse.

Keegi ei saa teada, kas ja kunas ja kus ning kuidas see mõtlemise samm laotub lahti päristiseks (omanemise pruugitud) teeks ja käiguks ning tee-ehituseks. Võib olla, et metafüüsika võim end pigem kindlustab, ja nimelt moodsa tehnika kujul ning selle ettenägematult pöörases arengus. Võib ka olla, et kõike [seda], mida toob sammuga tagasi käidud tee, ainult kasutatakse ja töödeldakse olemasolevale metafüüsikale omasel viisil kui ettekujutava mõtlemise saavutust.

Nii jääb samm tagasi ise astumata ja jääb käimata tee, mille ta avab ja millele juhatab.

Sellised mõtted suruvad ennast kergesti peale, aga neil puudub kaal võrreldes täiesti teise raskusega, mille peab läbima samm tagasi.

See raskus seisneb keeles. Meie õhtumaised keeled on kunati erineval viisil metafüüsilise mõtlemise keeled. Kas õhtumaise mõtlemise keel on iseendas ainult metafüüsiline ja seepärast lõplikult ainult onto-teo-loogika vermitud, või kas need keeled hoiavad alal ütlemise (s.t ühtlasi ütleva mitteütlemise) teisi võimalusi, peab jääma lahtiseks. Küllaltki tihti ilmnes meile seminari ajal raskus, millele jääb mõtleval ütlemine altiks. Väike sõna “on”, mis kõneleb meie keeles kõikjal ja olemist ütleb ka seal, kus see ei astu päristiselt esile, kätkeb — alates Parmenidese ἔστιν ἄρ' εἶναι'st [*estin gar einai*] kuni Hegeli spekulatiivse lause “on-ini” ning kuni “on-i” lahustumiseni võimu tahte seadmises Nietzschele — olemise tervet saatmistut. Pilk sellesse raskusesse,

mis pärineb keelest, peab meid hoidma selle eest, et me ei vermiks nüüd katsetatud mõtlemise keelt ennatlikult ümber terminoloogiaks ega kõneleks juba homme lahkukandmisest, selmet pühendada kogu pingutus üteldu läbimõtlemiseks. Sest üteldu üteldi juba seminaris. Seminar, millele vihjab see sõna, on koht ja võimalus puistata siin ja seal laiali seemneid, järelemõtlemise seemneterasid, mis võivad kunagi ükskord omal viisil tärgata ning vilja kanda.

Viited

Katse mõelda asja: vrd Heidegger 1954a: 163–181, kolmas väljaanne 1967, teine osa lk 37–55. Ettekanne “Das Ding” peeti esimest korda ettekandesarja “Einblick in das, was ist” raames 1949. aasta detsembris Bremenis ja 1950. aasta alguses Bühlerhöhes.

Parmenidese lause tõlgitsust vrd “Moirä” (Heidegger 1954a: 231–256).

Moodsa tehnika olemuse ja uusaegse teaduse käsitlust vrd “Küsimus tehnika järele” (Heidegger 1989) ja “Wissenschaft und Besinnung” (Heidegger 1954a: 45–70).

Olemise kui põhja määratlust vrd “Logos” (Heidegger 1954a: 207–229) ja *Der Satz vom Grund* (Heidegger 1957).

Diferentsi määratlust vrd *Was heisst denken?* (Heidegger 1954b) ja *Zur Seinsfrage* (Heidegger 1956).

Hegeli metafüüsika tõlgendust vrd Heidegger 1950: 105–192.

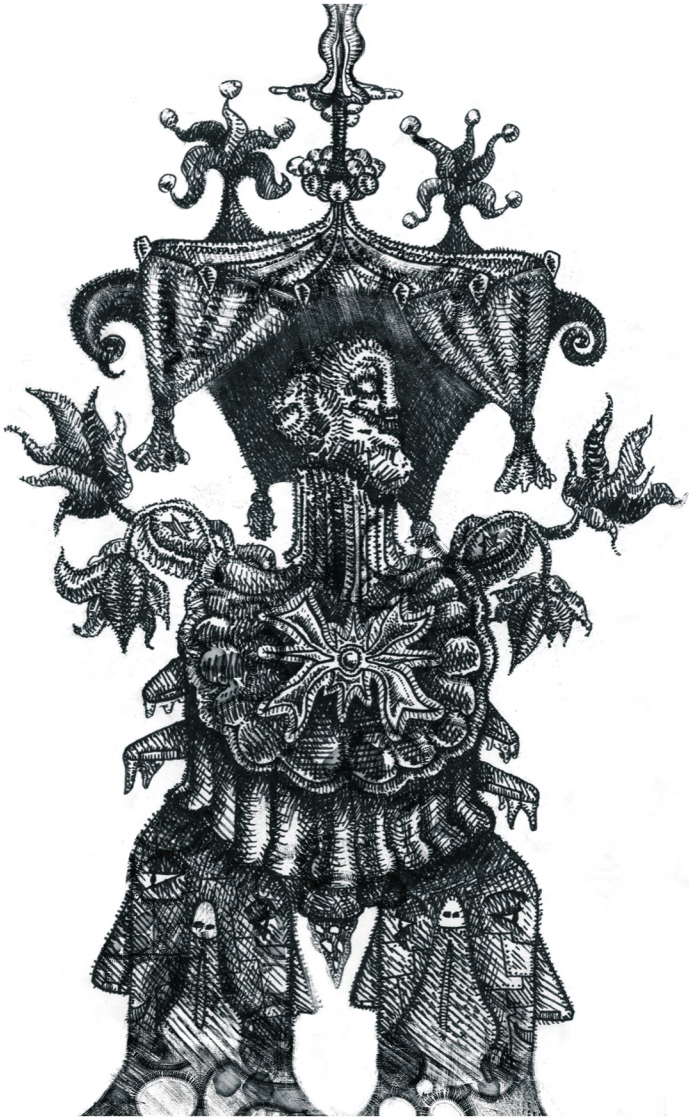
Alles tagasimõttlemisel käesolevast kirjatööst ja muudest siin juhatatud publikatsioonidest saab [artiklist] “Brief über den “Humanismus”” (Heidegger 1947), mis kõikjal kõneleb ainult vihjamisi, võimalik tõuge seadmaks end vastamisi mõtlemise asjaga.

Tõlkija soovib tänada Tõnu Luike, ilma kelle arvukate paranduste ja soovituseta ei oleks käesolev tõlge teoks saanud. Lisaks tänan Jaanus Soovälja, Eduard Parhomenkot ja Ülo Matjust.

Kirjandus

- H e g e l, Georg Wilhelm Friedrich 1817. *Die Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*. Heidelberg [2. Auflage 1827, 3. Auflage 1830]
- H e g e l, Georg Wilhelm Friedrich 1923. *Wissenschaft der Logik*. Hrsg. v. G. Lasson. Meiner
- H e g e l, Georg Wilhelm Friedrich 2007. Millest peab teadus alguse saama? Tlk Triin Kallas. — *Akadeemia*, nr 5, lk 986–997
- H e i d e g g e r, Martin 1947. Brief über den “Humanismus”. — *Platons Lehre von der Wahrheit. Mit einem Brief über den Humanismus*. Bern: Francke Verlag
- H e i d e g g e r, Martin 1949. *Was ist Metaphysik?* 5. Auflage. Frankfurt am Main: Klostermann
- H e i d e g g e r, Martin 1950. *Holzwege*. Frankfurt am Main: Klostermann
- H e i d e g g e r, Martin 1954a. *Vorträge und Aufsätze*. Pfullingen: Neske
- H e i d e g g e r, Martin 1954b. *Was heisst denken?* Tübingen: Niemeyer
- H e i d e g g e r, Martin 1956. *Zur Seinsfrage*. Frankfurt am Main: Klostermann
- H e i d e g g e r, Martin 1957. *Der Satz vom Grund*. Pfullingen: Neske
- H e i d e g g e r, Martin 1989. Küsimus tehnika järele. Tlk Ü. Matjus. — *Akadeemia*, nr 6, lk 1195–1227
- L e i b n i z, Gottfried Wilhelm 1961. *Die philosophischen Schriften*. Hrsg. v. C. I. Gerhardt. Bd. 7. Hildesheim: Olms

MARTIN HEIDDEGERILT (1889–1976) on *Akadeemias* varem ilmunud: “Loov maastik: Miks me jääme provintsi?” (1989, nr 2, lk 293–296; tlk Ülo Matjus); “Küsimus tehnika järele” (1989, nr 6, lk 1195–1227; tlk Ülo Matjus); “Kunsti päritolu ja mõtlemise piiritelm” (1994, nr 1, lk 73–85; tlk Tõnu Luik); “Fenomenoloogia ja teoloogia” (1994, nr 9, lk 1915–1943; tlk Ülo Matjus); “Keel” (1999, nr 4, lk 711–729; tlk Vilja Kiisler) ning “Aja mõiste” (2003, nr 5, lk 1019–1041; tlk Eduard Parhomenko).

ANDREI KEDRIN. Üks öö Amsterdamis (2016)

SÜÜRIA KODUSÕJANI VIINUD SÜNDMUSTEST ISLAMIMAAILMAS JA ERITI SÜÜRIAS

Üllar Peterson

II. SÜÜRIA REŽIIMI IDEOLOOGILISED MANIPULATSIOONID VASTUSEKS ALAVIITIDEVASTASELE SUNNISMI- ÜLIMUSLIKKUSELE

2.1. Alaviitide tasalülitamine “araabialikkusega” (‘urūba)

Pärast täielikku vabanemist Prantsusmaa võimu alt 1946. aastal iseloomustas Süüria sisepoliitikat ebastabiilsus ja sõjaväelaste pidev sekkumine poliitikasse. Juba Prantsuse mandaadi ajal 1920–1946 usinasti sõjaväes teeninud alaviitide ainsaks sotsiaalseks väljundiks kujunes ka iseseisvunud Süürias sõjaväeteenistus. Peamiselt kindlustasid nad oma positsioone alamohvitseridena. 1950.–1960. aastatel, kui riiki raputasid sagedased võimuvahetused ning kõrgem, põhiliselt sunniitidest koosnev ohvitserkond pidevalt vahetus, liikusid alaviidid järk-järgult üha kõrgematele kohtadele. 1955. aastaks moodustasid alaviidid juba 65% kõigist madalama astme ohvitseridest (Pipes 1990: 169; Goldsmith 2015: 74), mõnedel andmetel lausa 80%,⁶⁰ ning igatüks neist vähegi kõr-

---

Algus eelmises numbris.

⁶⁰Viiteid arabiakeelsetele allikatele, mis ehk liialdavad, vt van Dam 1996: 174, nr 53.

gema ohvitserikoha saanutest tõi sõjaväkke arvukalt oma hõimlasi vaestest alaviitide mägiküladest Al-Jabalis (Seale 1989: 37; Faksh 1984: 144); seevastu sunniidid ei tahtnud sugugi oma lapsi sõjaväkke saata, sest armee seostus neile ikka veel Prantsuse kolonialismiga (Moosa 1983: 293–294). 1960. aastateks tõesid sunniidid õudusega ja liiga hilja, et Süüria sõjavägi on peaaegu täielikult alaviitide käes (Seymour 1970).

Alaviite kui Süüria kõige vaesemat rahvakihti tõmbas ligi ka 1940. aastatel loodud sotsialistlik Ba‘athi partei. Süürias 1963. a võimule tulnud Ba‘athis moodustasid alaviidid tähtsa osa teiste vähemuste kõrval; 1966. aasta järgmine pööre tõi Süürias võimule juba alaviidid, 1970. a tuli taas uue riigipöördega aga võimule kitsam alaviidi sõjaväelaste seltskond Hāfiz al-Asadi juhtimisel.

1970. aastal võimule tulnud al-Asadi klannile, kelle alaviitlik päritolu on kõigile teada, sai ideoloogiliseks juhtmotiiviks alaviitliku päritolu peitmine suurte üleriigiliste, ülearaabialiste ja üleislamlike ideoloogiate taha, sest vaid nii oli võimalik Süürias 10–15% alaviitidest koosneva vähemuse valitsemine neid ajalooliselt vihkavate sunniitide üle. Alaviit sai Süüriat valitseda võimalikult vähe alaviitlust avalikult näidates: Lääne vaatlejate sõnul oleks sunniitlikku Süüriat valitsev alaviit sama *bizarre* ja pingeid tekitav kui *puutumatu* saamine maharadžaks Indias või juudist tsaar Venemaal (Pipes 1992: 175). Nimelt ei ole sunniitlik islam alates alavismi tekkimisest 9. sajandil alaviite pidanud ei šiitide hulka kuuluvateks sektantideks ega kristlaste- või juutidesugusteks uskmatuteks, keda islam tunnistab piiratud õigustega kogukondadena. Alaviit on sunniitlikus islamis olnud alati väljaspool islamikku elukorraldust, seadust ja maailmanägemist.

Seega oli alaviidist al-Asadile esmatähtis võtta vastaselt ideoloogilised kaardid. Ametlikuks poliitikaks sai “rahvuslik ühtsus”, mis pidi tasandama kõik võimalikud pinged Süüria eri religioonide vahel (Seale 1989: 169–170). Sellise tasalülitamise vahenditeks said poliitikas sekulaar-sotsialistlik ba‘athiseerimine ja rahvuslik-ajalooline arabiseerimine ning religioonis käsitus ühtselt sektideta islamist.

Süüria ainuvalitsevaks parteiks alates 1963. aastast on Ba‘ath, mille põhikiri kohe sissejuhatavalt sätestab:

Araabia rahvas moodustab kultuurilise terviku. Igasugused erinevused, mis eksisteerivad selle poegade hulgas, on juhuslikud ja tähtsusetud, nad kaovad araabia eneseteadvuse ärkamisega. [...] Rahvuslik side saab olema ainsaks araabia riigis eksisteerivaks sidemeks; see kindlustab harmoonia kodanike vahel, sulatades nad ühtse rahvuse sulamiks, ning võitleb kõigi muude vormide ja kildkondadega, nagu usu-, sekti-, hõimu-, rassi ja piirkonnaerinevused (van Dam 1996: 15).

Süüria režiimi keskseks ideoloogiliseks mõisteks sai *‘urūba*. Kitsalt ja algselt tähendab see “araabiapärasust” ja “araabialikkust”, kuid võtab tänapäeval ja võttis eriti araabia rahvosluse kõrgajal 1950.–1960. aastatel kokku araablaste identiteedi, ajaloonägemuse, rahva ja kogu araabia olemuse. *‘Urūba* peab siduma Süüria eri konfessioonid üheks araabia rahvaks, tasandama kõik ajaloolised ja usulised vastuolud, ja selle tädeviijaks on Ba‘ath’i partei, mis *‘urūba* kaudu igasse eluvaldkonda imbub.

Araabialikkuse rõhutamine on Süüria riiklik ja ametlik poliitika, mis avaldub kõigis elusfäärides, eriti selgesti aga ajakirjanduses, mis peab kogu aeg üleval hoidma araabialikkust.⁶¹ Meedia sõnumi järgi on Süüria elanikud kõigepealt araablaste, alles seejärel süürlased. Seda põhjusel, et välja arvatud ainus ajaloo eksisteerinud araablaste impeerium Damaskusest valitsenud Umaiyaadide dünastia 661–750, on Süüria islami tekkest peale olnud islami- ja araabiamailma poliitiline perifeeria, mille pärast suurvõimud on alati kiselnud, ja piirkond on see üksnes kultuuriliselt, mitte poliitilises mõttes. Süürial puudus omaenda poliitilisterritoriaalne kontseptsioon, sealt polnud tekkinud ühtegi islami maailma mõõtnes suurt dünastiat, vaid alluti kas Bagdadi Abbasiididele, Kairo Mamelukkidele, türgi sugu Seldžukkidele ja Osmanitele või oli piirkond killustatud kohalike valitsejate vahel. Seega oli võimule tulnud Ba‘athil ainus ideoloogiline pide araabialikkuse rõhutamine, hõlmates sellesse süürialikkuse ja islam-

---

⁶¹Üks väheseid uurimusi Süüria ajakirjanduse poolt *‘urubā* kontseptsiooni ülalhoidmisest on Kedar 1999.

likkuse. Kuna kõigi Süüria konfessioonide emakeeleks on araabia keel, pidid nüüd neist kõigist saama eelkõige araablased.

Sellise ideoloogia riiklikuks juurutamiseks ning selle toimimise edendamiseks hariduselus ja ajakirjanduses loodi Damaskuse Ülikooli juurde 1970. aastatel vastav osakond (Schaebler 1999: 30). Nagu sõnastab režžiimi ideoloogia esindaja päevaleht *Al-Thawrah* 18. veebruaril 1982:

Süüria pole mingi teisejärguline poliitiline jõud Lähis-Idas [---]. Süüria — see on Ajaloo Süüria, araabialikkuse ja vastupanu Süüria, see on Araabia ametliku poliitilise seisukoha Süüria, Ba'athi Süüria [---], mis püüdleb araabia maade vabastamise poole ning teenib araabia üritust (Kedar 1999: 144).

Selline araabia ülimuslikkus süürialikkuse ees ilmneb riigi institutsioonide puhul, kus araabialikkusel on eelisõigus süürialikkuse ees: Süüria ametlikuks nimeks on *al-Jumhūrīyah al-'arab al-Sūrīyah* (Araabia Süüria Vabariik), relvajõudude nimetus on *al-Jaysh al-'arabī al-Sūrī* (Araabia Süüria Relvajõud); Süüria kodanik on *muwātin 'arabī Sūrī* (Araabia Süüria kodanik). Veelgi enam: valitseva partei ametlik nimetus on *Ḥizb Al-Ba'ath Al-'Arabī Al-Ishtirākī* (Araabia Sotsialistlik Ba'athi Partei), milles sootumaks puudub viide Süüriale.

Eri konfessioonide mainimine keelati isegi rahvaloenduste käigus, pidades silmas fiktsiooni sektivabast ja araabiaühtsest Süüriast, mille elanikud on kõik “araabia-süürlased”. Viimane eri konfessioone äramärkiv rahvaloendus oli 1947. aastal, mille järgi Süüria 3 030 946 elaniku hulgas oli 339 466 alaviiti, kes moodustasid 11,2% kogu rahvastikust; sunniite 2 121 602 — 70%, kristlasi 303 094 — 10%, ismailiite ja druuse 151 547 ehk u 5%, juute 1% (Goldsmith 2015: 67–68).⁶² Sellest ajast kuni

⁶²Leon Goldsmithi järgi oli 1960. aastal Süürias alaviite 495 000 ehk 10,6% (2015: 75). Näiteks 1925. aasta rahvaloenduse põhjal oli Prantsuse Süüria mandaatvalitsuse territooriumil 2,247 miljonist elanikust sunniite 1 276 000 (56,7%), eri kirikute kristlasi 506 000 (22,5%), alaviite 227 000 (10,1%), šiiti 110 000 (4,9%), druuse 85 500 (3,8%) ja ismailiite 15 700 (0,7%), lisaks veel u 15 000 juuti (Bou-Nacklie 1993: 646).

tänapäevani on Süürias eri konfessioonide osakaal määrateldav vaid 1947. aasta tulemustest lähtuva projektsiooni abil, mille järgi võiks praegu alaviitide hulk olla 10–16% Süüria rahvastikust ehk 1,8–2,9 miljonit ning vaid väga umbkaudselt saab määrata ka teiste gruppide osakaalu (Balanche 2006: 77).⁶³

2.2. Alaviitide manamine šiitideks

Teoloogiliselt peidetakse al-Asadi Süürias alaviidid ära nii, et kuulutatakse nad šiitideks. Seda on kerge teha, sest alaviidid olid ise juba 1930. aastate keskpaigas, pärast nende iseseisva nn Alaviitide riigi tasalülitamist sunniitliku Süüriaga mõistnud, et sunniitlikus riigis on parem väliselt mitte näidata end alaviidina ning väita, et ollakse šiismi järgijad, kellena esinemine oli aidanud neil ellu jääda ka varasemate sajandite kriitilistel hetkedel.

1930. aastate keskpaigast kuni 1950. aastateni on alaviidi usujuhid pöördunud kirjalikult võimude poole ja teinud avaldusi üleriigilistes ajalehtedes, kuulutades end kas šiitideks või väga üldsõnaliselt muslimiteks, põhjendades seda sellega, et ka nemad tunnistavad islami viit alust ja kuuluvad seega muslimite hulka (al-Sharīf 1960: 106–108; põhjalikumalt al-Khayyr 1996: 19–35 ja Ibrāhīm 1999).

Vastuseks alaviitide ennast üldsõnaliselt muslimiteks kuulutavatele avaldustele nõutasid Süüria võimud Jeruusalemma suurmuftilt Muhammad Amīn al-Husaynī'lt (1897–1974) 1936. aastal *fatwā*, milles alaviidid tunnistatigi “muslimiteks”. Kuigi sellest *fatwā*'st on Süüria režiimile saanud jõuline ideoloogiline tugi alaviite vaenavate islamiäärmuslaste vastu, on tekst ise siiski vähem kui lehekülje pikkune ja üldsõnaline, ei süvene vähimalgi määral sisulistesse usuküsimustesse ega määratle isegi seda, kas alaviidid on sunniidid, šiiidid või midagi muud, kuid kutsub kõiki musli-

---

⁶³Alaviitide suurim pakutud osakaal enne 2011. aasta ülestõusu algust, mida olen kohanud, on 16%, vt Wikipedia artiklit Süüria kodusõjast, en.wikipedia.org/wiki/Syrian_Civil_War, kuid seal nimetatakse Süüria kogurahvastikuks 22,5 miljonit, kellest 16% teeb 3,6 miljonit!

meid nendega hästi läbi saama. Muftile esiatatud küsimus *fatwā* sissejuhatuses kõlab nii:

Auväärt Jeruusalemma Muftile, Islaminõukogu esimehele: Mida te ütlete nende inimeste kohta, kes kuulutavad end muslimiteks ja elavad nendega [s.t teiste muslimitega] rahumeelselt, lausuvad usutunnistuse [*al-shahādah*], uurivad Koraani ja loevad seda valjusti, kellel on nende oma linnades mošeed, mis ei erine teiste muslimite mošeedest, kus nemad sooritavad õigeagseid palveid *qiblah'* suunas koos kogudusega ning kus kõlab palvelekutsung, ega näita nemad enam üles vaenulikkust muslimite vastu, kuid omistavad kõrge koha Uskujate Printsile [‘Alīle] ning kutsuvad end “alaviidi muslimiteks”? Kas on nemad muslimid ja kas moodustavad nemad osa muslimite kogukonnast või mitte? Palun andke meile usuline määrus!

Auväärt mufti vastas sellele *fatwā'* ga:

Jah, sellise kirjelduse järgi on nemad muslimid ja moodustavad osa muslimite kogukonnast; neil on samad kohustused ja õigused, ajaadid ja *hadīth*’id sellise seisukoha kinnituseks. Vastavalt sellele me peame alaviite muslimiteks ning muslimite kogukond [*umma*] peab lävima nendega heade tegude sooritamiseks ning vältima pahelikku, sest nemad on [muslimite] usuvennad.⁶⁴

Selle vastuse puhul ilmneb üldine tõsiasi, et vastus sõltub eelkõige küsija kavatsusest ja küsimuses esitatud asjaoludest. On tähelepanuväärne, et *fatwā* küsivas osas on esitatud asjaolud ja nendest tuletatud küsimus niisugusel viisil, et vastus oleks igal juhul jaatav ja alaviitide suhtes positiivne. Positiivne vastus aga oli tol hetkel vajalik alaviitidele endile, veel rohkem aga Süüria riigi loojatele, et kasutada seda alaviitide tasalülitamiseks sunniitliku riigiga. *Fatwā'*de puhul on reeglilik, et vastaja, s.t mufti lähtub tal-

---

⁶⁴*Fatwā* originaaltekst leidub: Paulo Boneschi, “Une fatwā du Grande Mufti de Jérusalem Muhammad Amin al-Husayni sur les Alawites”. — *Revue de l’histoire des religions* 1940, 122, 1, lk 42–54; 2–3, lk 134–152, kuid seda väljaannet pole mul õnnestunud kasutada, samuti ei ole teksti leidnud internetifoorumitest. Siin on edastatud alaviitide ühe parima asjatundja, Haifa Ülikooli teaduri Yvette Talhamy ingliskeelne ja ilmselt lühendatud tõlge: Talhamy 2010: 185–186.

le antud küsimusest ega pea kontrollima küsimuses esitatud väidete õigsust. Küsimuses sisalduv väide “kui alaviidid lausuvad usutunnistuse, palvetavad õigeaegselt mošeedes” on eksitav, sest midagi sellist alaviidid ei tee: nad ei palveta mošees ega käi seal üldse, nende usutunnistus on hoopis teine, palvelekutsung nende juures ei kõla, nende religioon on sunnismivaenulik, Koraanis näevad nad muud kui sunniidid jne.⁶⁵

Kui muftile oleks esitatud küsimus, milles sisaldunuks alaviitide religiooni tegelik olemus, kõlanuks see umbes nii: “Kas on nemad muslimid ja kas moodustavad nemad osa muslimite kogukonnast või mitte, kelle usutunnistus kõlab *lā ilāha illā ‘Alī* (“Pole jumalat peale Ali”) või kes lausuvad usutunnistusena *Amīr al-naḥl lā ilāha illā huwa* (“Mesilaste prints,⁶⁶ pole teist jumalat peale Tema”), kes peavad Muhammadit millekski muuks kui prohvetiks, kes neavad õigeusklike kaliife Abū Bakri ja ‘Umarit, joovad veini oma usutalitustel, usuvad hingede rändamist ega käi mošeedes”, ning oleks loetlenud kõik peamised alaviitide dogmaatilised ja rituaalsed küljed, mis vastanduvad sunnismile, siis sellisel juhul poleks mufti mingil juhul saanud vastata, et tegu on muslimitega.⁶⁷

---

⁶⁵Alaviitide religiooni erinevuse kohta sunnismist on seni parim käsitlus Friedman 2010.

⁶⁶Mõnedes alaviidi tekstides nimetatakse Jumalat kehastavat ‘Alīd tiitliga Mesilaste prints, viitega Koraanile (16.68–69), ning sellest tulenevalt on sõnastatud ka selline usutunnistus (Friedman 2010: 124–126).

⁶⁷Vrd ka näiteks Ibn Taymiyyah’ *fatwā* küsivat osa, mis on täiesti erinev Muhammad Amīn al-Husaynī *fatwā* küsivast osast: “Mida ütlevad isandad õpetlased religiooni-imaamid — rõõmustagu Allah nende kõigi üle ning aidaku ta neid ilmse tõe väljaselgitamisel ja valelike mässude mahasurumisel! — nusairiitide ütluste kohta veini lubatavusest, hingede rändamisest, maailma igavikulisusest, taassünni, ülestõusmise, taeva ja põrgu eitamisest maapealse elu kõrval; selle kohta, et viis palvust [päevas] on viie nime väljenduseks, nendeks on ‘Alī, Hasan, Husayn, Muh-sin ja Fātimah — et nende viie eelöeldud nime mainimine vabastab neid roojasusest puhastamise [kohustusest], [palvele eelnevast] pesemisest ja nõudest viieks kohustuslikuks palveks [päevas]. Sest tähendab ju paastupidamine neil kolmekümne mehe ja kolmekümne naise väljendust,

See *fatwā* oli liiga läbipaistvalt manipulatiivne, et sunniidid oma suhtumist alaviitidesse oleksid muutnud. Lahendus nende islamisse lülitamisele leiti peagi fiktiivse konstruktsiooniga. Aluseks võeti nüüd asjaolu, et mitmed alaviidi õpetlased olid alaviite 1930. aastatest peale korduvalt šiiitideks kuulutanud. Süüria riik ei tunnustanud toona aga šiisimi veel ametlikult, sest šiitide peavoolu *al-ithnā 'asharīyah'* esindajaid oli Süürias vähe. 15. juunil 1952 tunnustas Süüria peaminister Fawzī Salū (peaminister 1951. a detsembrist kuni 1953. a juulini) ametlikult Süüria šiitide omaette õiguskoolkonnana ning selle otsuse kinnitas Süüria kõrgeim vaimulik, Naqshbandīyah' sufi ordu liige Muhammad Shukrī al-Istawānī (1873–1955) 10. juulil ametlikult oma määrusega.⁶⁸ Ametliku šiisimi tunnustamise kaudu said ka end šiitideks kuulutanud alaviidid muslimiteks, kuid väljaspool Süüriat sellist lähenemist ei mõistetud.

Järgmine samm alaviitide islamisse hõlmamiseks astuti 1958. aastal, kui ühinesid Egiptus ja Süüria, moodustades Ühinenud Araabia Vabariigi. See riik eksisteeris kuni Süüria lahkumiseni liidust 1961. aastal, sest ÜAVs oli kõik toimunud suurema venna Egiptuse tahtmist mööda. Et sunniitlik Egiptus saaks ühineda Süüriaga, kus elas suur “šiitlike alaviitide” kogukond, pidi Egiptus ametlikult tunnustama šiisimi islami osaks ja šiiidid muslimiteks. 30. septembril 1958 andis islamimaailma autoriteetseim vaimulik, Egiptuse suurmufti ja al-Azhari šaik Mahmūd Shaltūt (1893–1963) Egiptuse võimude surveel *fatwā*, milles tunnustatakse šiitide islami osana. See üheleheküljeline pinnapealne määrus võrdsustab sunniidid ja šiiidid muslimitena, tunnustades nelja sunniitliku õiguskoolkonna kõrval ka šiidi peavoolu *al-ithnā 'asharīyah'* koolkonda:

---

keda nende raamatutes loetletakse. Ning Jumalaks, kes lõi taeva ja maa, on neil 'Alī ibn Abī Tālib (rõõmustagu Allah tema üle), kes on neile jumalaks taevas ja imaamiks maa peal?'” (Ibn Taymiyyah 1425/2004: 145.)

⁶⁸Dokumentide originaalid leiduvad: al-Khayr 1996: 90–92 ja kogumikus Nabhā 2013: 278–279.

Küsimus. Mõned inimesed arvavad, et muslimile on vajalik, et tema jumalateenimine ja usupraktika oleksid läbi viidud õigel moel, järgides ühte teatud neljast õiguskoolkonnast, mitte aga imamiidi šiiitide õiguskoolkonda ega zaidiidi šiiidi [õiguskoolkonda]? Kas nende [seisukoht] on vastavuses Teie kõrgetasemelise arvamusega selles küsimuses üldiselt ning kas on keelatud neil [s.t muslimitel] järgida näiteks *al-imāmīyah al-ithnā ‘asharīyah*⁶⁹ šiiidi õiguskoolkonda?

Vastus. Islam ei nõua mitte üheltki oma järgijalt juhendumist mingist kindlast õiguskoolkonnast, sest me ju ütleme: On ju igal muslimil õigus järgida mõnda ükskõik millist õiguskoolkonda nendest islami õiguskoolkondadest, mis on käibivad ja tõele vastavad ning mille seadused on kirja pandud vastavatesse raamatutesse; ning kui keegi järgib mingit islamiõiguskoolkonda nendest koolkondadest ning hakkab järgima teist islamiõiguskoolkonda, siis pole selles tema jaoks mitte miskit keelatud.

On ju *al-djafarīyah* islamiõiguskoolkond tuntud *al-imāmīyah al-ithnā ‘asharīyah* islamiõiguskoolkonnana,⁷⁰ milline islamiõiguskoolkond on oma religioossusel vastavuses šariaadiga, nagu on teised sunniitide islamiõiguskoolkonnadki, ning muslimid peavad seda teadma, kui nad ütlevad sallimatuse tõttu ja ebaõiglaselt lahti mingist islamiõiguskoolkonnast. Sest pole ju Allahi religioon ega ole šariaat mingi islamiõiguskoolkonna järgimine või piirdumine islamiõiguskoolkonnaga ning on ju Kõikvõimsa Allahi poolt vastu võetud kõik *mudjtahīd* id ja on lubatud sellele, kes ei kuulu mutaziliitide⁷¹ hulka; nagu ka kõigi mutaziliitide õiguskoolkondade

---

⁶⁹*al-imāmīyah al-ithnā ‘asharīyah* — “kaheteistkümnelased”, šiiismi suurim suund, mis tunnistab kahteteist imaami inimkonna vaimsete juhtidena; kaheteistkümnne imaaami šiiism on Iraani Islamivabariigi praegune ametlik ideoloogia, kuid tunnistab ka kõiki teisi šiiite muslimiteks nagu ka sunniite.

⁷⁰*al-djafarīyah* islamiõiguskoolkonna nimi tuleneb šiiitide kuuenda imaami Ja ‘far al-Sadiq’i (700 või 702 – 765) nimest, keda tunnistavad šiiismi mõned suunad, näiteks ismailiidid, oma viimase prohvetina; tema järgi nimetatakse ka kaheteistkümnelaste tunnustatud džafariidi õiguskoolkonda. Seega tunnustab teda viimase imaamina vaid osa šiiite, kuid õiguskoolkonnana ka teised šiiidid.

⁷¹See mõiste märgib kas mõistust kasutama ja religioosest kitsarinnalisusest loobuma kutsuvaid mutaziliite kitsamas tähenduses või siis laiemalt islami vabatõlgendajaid, keda klassikalises islamis üldjuhul

järgimine ja usupraktika nii, nagu on määratud nende õigussüsteemis, ega ole selles vahet jumalateenimise ja usupraktika seisukohast.⁷²

Selle *fatwā*'ga tunnistas sunnism vähemalt vormiliselt, et šiisim kuulub islamisse, ning šiisimi olid Süürias juba varem hõlmatud alaviidid — seega puhtvormiliselt tunnistab see al-Azhari *fatwā* ka alaviidid muslimiteks. Sellise pealtnäha loogilise ja tasalülitava skeemi puhul tuleb aga silmas pidada, et välja arvatud Muhammad Amīn al-Husaynī pinnapealne ja läbinähtavalt manipuleerivale küsimusele vastuseks antud määrus, ei ole ükski teine sunniitlik *fatwā* islamimaailmas alaviitide rohkem kui tuhandeaastase eksistentsi jooksul tunnistanud neid otsesõnu islamimaailma osaks ning nende muslimiteks tunnistamine saab toimuda vaid esmalt alaviite šiisimiga liites, seejärel sunnismi poolt šiisimi aksepteerides. Selline alaviitide tunnustamine toimuski mitmetasandilise “poliitilise allaneelamise” tulemusena: Süüria šiiidid neelavad alla alaviidid, Egiptus neelab alla Süüria, mis justkui jätab mulje, et al-Azhari Ülikool kui sunniitliku maailma kõrgeim vaimulik insitutsioon tunnistab samuti alaviite. Selliste konstruktsioonide puhul tuleb aga silmas pidada, et ei Saudi Araabia islamiõpetlased ega teised tõsimeelsed sunniidid pole seda *fatwā*'d pidanud miskiks ega lasknud end häirida sotsialistist Nasseri ega talle kuuleka Süüria manipulatsioonidest. Mis aga peamine: kõnealuse *fatwā* tühistas seesama al-Azhar 2012. aastal, kui Egiptuses tulid võimule islamistid,⁷³ puhtformaalselt lõpetades sellise fiktiivse alaviitide võtmise islamisse.

Sunniidid ei taha alaviite omaks võtta ka sel põhjusel, et alaviidid, tuginedes “religioosse teeskluse” ehk *al-taqiyyah*' põhimõttele, võivad väita ükskõik mida. Oma religiooni varjamisel mittealaviitide eest on keskne koht nende usupraktikas nagu mit-

---

määratletakse halvustava terminiga *zindiq*; nagu keskajal nii ka tänapäeval valmistab islamile kõige enam meeolehärra ratsionaalne, kriitiline suhtumine islami alustekstidesse.

⁷²*Fatwā* tekst leidub internetis kui ka mitmes alaviitide enda töös, nt al-Khayr 1996: 94.

⁷³Tühistamise asjaoludest vt Al-Araby 2013.

mel teiselgi väiksemal islamisektil (druusid, ismailiidid) ning seda kasutavad laialdaselt ka šiiidid.⁷⁴ Juba keskajal elasid alaviidid sageli sunniitide keskel, esinedes väliselt šiitidena või kellegi teisena. Üldjuhul varjuvad alaviidid *al-taqiyyah*'d kasutades põhivoolu *al-ithnā 'ashariyah*' šiitideks. Üks kuulsamaid 19. sajandi alaviidi renegaate Sulayman al-Adhanī on määratlenud *al-taqiyyah*' olemuse nii:

Ning alaviitidel on ütlus: Tõepoolest, meie oleme kui keha[d], ülejäänud [inimesed] on kui riided meie ümber; ning ei suuda ju mitte ükski riideese inimesele kurja valmistada, ning kes ei kasuta *al-taqiyyah*'d sel moel — on ju tema kui hullumeelne, kes patseerib turul ringi ega kanna [ainsamatki] riideeset.⁷⁵

Sellist oma religiooni varjamist võõraste eest täheldatakse juba esimeses eurooplaste tähelepanuväärsemas alaviitide mainimises — Inglise vaimuliku ja Levandi Kompanii kaplani Aleppos aastail 1695–1701 Henry Maundrelli⁷⁶ (1665–1701) väga populaarseks saanud reisikirjas 1697. aastal sooritatud palverännust Aleppost Jeruusalemma ja tagasi, kus ta alaviitidega nende alasid läbides vahetult kokku puutus ning nende olemusest aru saada püüdes neid järgmiselt kirjeldab:

Jebilee⁷⁷ [mägedes] elab rahvas, keda türklased *Neceres*'eks kutsuvad; nad on väga imeliku ja erilise iseloomuga — seda nende põhimõtte pärast mitte pidada kinni kindlast religioonist, nad on kameeleonilaadsed, nad võtavad mis tahes religiooni värvi, mis nende peale paistab isikutelt, kellega nad juhtuvad lävima. Kristlastega koos olles tunnistavad nad end kristlasteks, türklastega

---

⁷⁴*Al-taqiyyah*' kohta alaviitide juures vt Friedman 2010: 143–152. Heaks sissejuhatuseks alaviitide *taqiyyah*'-teemasse on välitöödel põhinev uurimus Erdem 2010, milles vaadeldakse tänapäeva alaviitide elu Mersini piirkonnas.

⁷⁵Kitāb al-bākūra 1862: 82.

⁷⁶Henry Maundrelli ja tema reisikirja kohta vt Hachicho 1964: 42–44.

⁷⁷Al-Jabali mäeahelik Süüria rannikul on ajalooline alaviitide asuala; kuni tänapäevani kasutatakse selle piirkonna kohta nii muslimite seas kui ka Läänes mitut nime.

koos on nad tublid musulmanid, juutidega nad käituvad juutidena; nad on nii proteuslikud religioonis, et mitte keegi pole mitte kunagi suutnud järele katsuda, mis kuju või mõõtu on tegelikult nende südametunnistus. Ainus kindel asi nende juures on see, et nad valmistavad väga palju head veini ja on suured joodikud (Maundrell 1703: 12–13).

Sunniidid, kes *al-taqiyyah*'d vaid hädaolukorras või sõjas lubavad kasutada (Ibrahim 2008, 2010), sõitlevad alaviite jt sekte sellega liialdamise pärast juba alates Ibn Taymiyyah'st, kellele see on üheks argumendiks paljude teiste seas nende hävitamist sätestades: “Sest need [nusairiidid], kui nad kinni võetakse, näitavad väliselt üles kahetsust, sest on ju nende õpetuse aluseks religioosne teesklus ning on salalikkus nende käsuks, ning nende seas ühed on teada [nusairiidina], teised nende seas pole teada [nusairiidina]” (Ibn Taymiyyah 1425/2004: 157).

Sellega alaviitide usuline teesklus aga ei piirdu: neile pole omane mitte ainult väita ükskõik mida, vaid vajaduse korral saavad nad samal ajal ühtede ja samade asjade kohta väita erinevaid asju. Sest täpselt samal ajal, kui alaviidid sunniitidele vandusid oma islamlikkust, saatsid nad Läände, tollal veel Süüria üle valitsevale Prantsusmaale ühe pöördumise teise järel, neis sunniite vihaselt siunates. Iseloomulik on alaviidi vanemate pöördumine 1936. a 15. juunil Prantsuse peaministri Leon Blumi poole, millele on alla kirjutanud ka praeguse Süüria presidendi al-Asadi vaarisa Sulayman al-Asad. Selle pöördumise iseloomulikud kohad on järgmised:

Alaviidid, kes on hoidnud iseseisvust aasta aasta järel suure innukuse ja paljude ohvrerdatud hingede hinnaga, on rahvas, kes erineb religioossetelt tõekspidamistelt, tavadelt ja oma ajaloo poolest muslimitest ja eriti sunniidi rahvast. Ning pole ju mitte kunagi juhtunud sedapsi, et [Damasuse kesk]võimule allunuks [Al-Jabali] siseosa linnad.

Alaviidi rahvas on keeldunud end liitmast muslimite Süüriaga, sest peetakse ju islami religiooni ametlikuks riigiusuks [Süürias], kuid käsitatakse alaviidi rahvast uskmatutena islami religiooni suhtes. Seega pöörame Teie tähelepanu sellele, mis alaviitidele saab osaks ees olevast hirmsast saatusest ja katsumusest, neid nii viisi sundides liituma Süüriaga, kui vääratakse [nende] side man-

daatvõimuga ning saab teoks nende religiooni ülal hoidvate sõjajõudude ja süsteemi likvideerimine.

Araabia muslimite südamed on läbi imbnud vihkamisest ja fanatismist kõige mitteislamliku vastu, millist tunnet islami religioon lakkamatult õhutab. Ja ei ole lootustki sellise olukorra muutmiseks. Seega ju jäävad Süürias mandaatsüsteemi tühistades kaitsetuks surma- ja hävimisohu ees vähemused, rääkimata juba mõtte- ja süümevabaduse rikkumisest sellise äramuutmise tõtu (al-Harīrī 1984: 164–165).⁷⁸

Al-Asadi võimuletuleku ajaks oli aga Süürias ametlikult juurdunud käsitus alaviitidest kui šiitidest ning ta püüdis seda igati süvendada. Veelgi paremaks aga pidas al-Asad vaikimist. Teades aga hästi sellise “alaviidi-šiitide” konstruktsiooni läbinähtavalt kunstlikku olemust, püüdis Süüria režiim alaviitide muslimiteks olemisele ka edaspidi toetust leida “suure ideoloogilise venna” šiismi kaudu: al-Asadi liitlasest Liibanoni kõrge šiiaavaimulik Ayatollah Hasan Mahdī al-Shīrazī (1935–1980) andis 1972. aastal alaviitide muslimiteks olemist kinnitava *fatwā*,⁷⁹ millele järgnes kõrge šiidi vaimuliku Mūsā Sadri (1928 – teadmata kadunud 1978) 1973. aasta *fatwā*, milles kuulutati alaviidid šiitideks.⁸⁰ Al-Asad piiras ka alaviitide väliseid religiooseid eneseavaldusi ja rahvarohkeid rituaale; veelgi enam: ta hakkas näitama iseennast tõsise muslimina, osales sunniitide mošeedes korraldatud usuüritustel ja väitis, et peab ramadaanipaastu, ning laskis ehitada sunniitlikke mošeesid alaviitide aladele (Landis 2004). Tema kodukohas Qardāhahs hakati matusetseremooniaid pidama traditsioonalse sunnismi kaanonite järgi ning igapäevale pidi olema selge, et riigi juht on muslim. Al-Asad käis 1974. aastal isegi Mekas väik-

---

⁷⁸Vt selle kohta ka Āl Ma‘rūf 2013: 542–543; ülevaadet mitmesugustest alaviitide petitsioonidest prantslastele 1930. aastatel vt Pipes 1989b: 438–440 ja White 2011: 87–89.

⁷⁹Araabiakeelset teksti vt Mazlūm 1999: 127–128; vt sellest katkendeid ingliskeelses tõlkes Talhamy 2010: 188; Kramer 1987: 247.

⁸⁰Esimest korda väidetavalt ilmunud Liibanoni päevalehes *Al-Hayat*, 7. juuli 1973, vt Kramer 1987: 247. Araabiakeelne tekst leidub Liibanoni päevalehes *Al-Nahār*, 7. juuli 1973, katkendeid sellest vt Talhamy 2010: 190.

sel palverännakul ja jagas sunniitlikel koraanietlemise võistlustel isiklikult auhindu (Seale 1989: 442; Pinto 2011: 190–191).

2.3. Alaviitide täielik mahavaikimine al-Asadite Süürias

Alates al-Asadi võimuletulekust 1970. aastal alaviite justkui ei eksisteeri Süüria akadeemiliste ringkondade jaoks. Kui neid kitsamas seltskonnas või erialakirjanduses siiski mainitakse, rõhutatakse nende kuulumist islamisse osana šiiitidest (Freitag 1999: 11–13). Ajakirjanduses alaviite ei mainita; veelgi enam, isegi nende peamised kohanimed on kooskõlla viidud ametliku rahvauhtsuspoliitikaga: alaviitide ajalooline piirkond Al-Jabal al-‘Alawī või Jibāl al-‘Alawiyīn (Alaviitide mäestik) kannab 1976. aastast ametlikku nime Al-Jibāl al-Sālihīyah (van Dam 1996: 7) või Jibāl al-Sāhil (Rannikumäed) või Jibāl al-Lādhiqīyah (Hannā 2015: 15) (Latakia mäed); isegi 1920.–1936. aastal alaviitide riigi pealinnaks olnud Latakia on ametlikus kõnepruugis al-Lādhiqīyah al-‘arab — Arabia Latakia (Kedar 1999: 144).

Kuni viimaste aastateni ei lasknud sekulaarne Süüria keskvoim ilmuda alaviite käsitlevatel töödel, veel vähem lubati alaviidi usutekstide avaldamist. Lääne islamiuurijatele, kelle ees ei saanud alaviite olematuks muuta, selgitati viisakalt, et alaviidi religioossete tekstide avaldamine tekitaks suurt pahameelt alaviitide hulgas (van Dam 1996: 109–111). Kuigi 1990. aastatest peale said mõned tööd alaviitide kohta Süürias siiski ilmuda, järgisid need täpselt riiklikku ideoloogiat, kujutades alaviite šiiitidena. Nii sai Süüria ilmalik ja paljukultuuriline naabermaa Liibanon, kus elab arvukalt ka alaviite, alavismi uurimise ja populariseerimise keskuseks Lāhis-Idas. Alaviidi religiooni on seni tuntud vaid üldjoontes ning alaviidi usutekstide kogutud väljaanne hakkas ilmu-
ma alles 2006. aastal just Liibanonis.⁸¹

⁸¹*Silsilat al-turāth al-‘Alawī*, Diyār ‘Aql, Lubnān: Dār li-Ajli al-Ma‘rifah, 2006–. Praeguseks on ilmunud kuus köidet ligemale viiekümne 9.–14. sajandist pärineva alaviitide usutekstiga. Nendega ka põgusalt tutvudes ilmneb alaviidi religiooni suur erinevus mitte ainult sun-

Alaviidid vaikitakse täielikult maha ka Süüria kooli religiooniõpetuse tundides, sh piirkondades, kus kõik õpilased ja õpetajad on alaviidid, sest kõigil Süüria muslimitel, olgu nad sunniidid, alaviidid, islamiliidid, druusid või šiiidid, on riikliku programmi- ga kehtestatud ühesugused õpikud, mis võtavad aluseks sunniitliku islami väga üldised ja igasugusest islamiülimuslikkusest hoolikalt puhastatud alustõed, rääkides muslimite ühtsusest ja araablaste kandvast rollist selles, kujutades islamit vabaduse ja võrd- suse religioonina, mis kindlustab igale muslimile kui ka Süüria kristlastele inimväärseid õigused, rõhutades, et Süüria on islami- demokraatia järgi toimiv riik.⁸²

Selliselt ideologiseeritud religioon läheb aga tugevasse vastu- ollu igapäevaeluga, sest kõik süürlased teavad, et hoolimata režii- mi kuulutatavast ühtsusest ja “sektideta ühtse islami” propagee- rimisest jagunevad süürlased sunniitideks ning teiselt poolt isla- misektideks ja usuvähemusteks. Seda olukorda kirjeldab üks pa- rimaid al-Asadite-aegse Süüria eksperte Patrick Seale: kui alavii- tide asuala Al-Jabali keskosas asuvas Hāfiz al-Asadi sünnilinnas Qardaha’s küsiti sealsetelt alaviitidelt, millisesse alaviidi hõimu neist keegi kuulub, vastasid kõik üksmeelselt, et pole mingeid hõime, vaid kõik moodustavad ühtse araablastest ba’athi-rahva Hāfiz al-Asadi juhtimise all, ning vaid pikema aja jooksul nende südameid võites selgus, et ka väiksed lapsed teadsid oma hõimu- põlvnemist viis põlve tagasi ja pidasid end alaviitideks, täiskas- vanutest rääkimata (Seale 1989: 9).

---

niitlikust islamist, vaid lausa alaviidi religiooni sunnismivastasus; sisu- kokkuvõtet nendest vt Friedman 2010: 241–297.

⁸²Süüria riikliku kooliprogrammi religiooniõpetuse kohta on avalda- tud vaid kaks tööd, millest Meyrav Wurmseri *The Schools of Ba’athism: A Study of Syrian Schoolbooks* (Washington, D. C.: Middle East Media Research Institute, 2000) polnud mulle kättesaadav; tuginen seepärast teisele uurimusele, Oklahoma Ülikooli professori, nooruses Damasku- se Ülikoolis õppinud süürlase Joshua M. Landise tööle (2003). Nimeta- da tuleb ka Monique C. Cardinali artiklit (2009), milles on mõnevõrra naiivsust Süüria rahvaste sõpruse puhul, selle ülemäära kiitmist, kuid autor juhib tähelepanu ka Landise vigadele ja süveneb kristlaste kooli- õpikute tekstidesse.

Ühtlasi teavad kõik süürlased, et tõsimeelne sunniit ei pea alaviite muslimaiks ning selline sunnismiga tasalülitav poliitika on ainus võimalus, kuidas üks osa alaviite saaks sunniitlikus riigis võimul olla. Selline poliitika sarnaneb mõnevõrra Nõukogude Liidus 1970. aastatel viljelema hakatud nõukogude rahva kontseptsiooniga, mis pidi peitma venelaste kui valitseva rahva valitsevat kohta, püüdes luua kõiki tasalülitava rahvusülese koosluse.

Kuna Süüria riik keelab alaviitide uurimise ning alaviidid on ise sajandite jooksul õppinud oma religioosset vaadet varjama ning on nüüd ka tugeva riikliku eitussurve all, on raske määratleda, mis olukorras on alaviidi religioon ja nende identiteet praegu, mistõttu ka parimad eksperdid võivad esitada erinevaid või lausa vastupidiseid hinnanguid. Ühed märgivad, et alaviidi usuolu on pidanud suurt lõivu maksma viimaste kümnendite sekulaarsele sotsialismile ning selle tulemusena on alaviitidest saanud üks kõige vähem religioosset rahvusreligioosset kogukondi Lähis-Idas. Süüria ekspert Aymenn Jawad al-Tamimi⁸³ kinitab, et traditsiooniline alavism on Süürias 1946. aastast, eriti aga pärast Ba'athi partei tõusu 1963. ja al-Asadite dünastia võimuletulekut 1970. aastal sisuliselt varjusurmas, ja nendib, et paljud alaviidid peavad end tänapäeval täielikult ateistiks ning on vaid vormiliselt selle sekti liikmed; alaviitideks peavad neid mittealaviidid, mitte niivõrd nemad ise. Al-Tamimi selgitab, et paljude alaviitide jaoks tähendab tänapäeval identiteet vaid veresugulust ja kultuuri täpselt samamoodi, nagu see on paljude ilmalike juutide puhul, kes usunormide täitmist naeruväärseks peavad, ning et selline suhtumine on levinud nii Süürias kui ka Läänes elavate alaviitide hulgas (Al-Tamimi 2012). Vaid üksikud Lääne uurijad on pääsenud alaviitide keskele välitööd tegema ning nad kirjeldavad alaviitide alateadlikku hirmu tuleviku ees, mida põhjustab radikaalse sunnismi varjatud pealetung islamimaailmas. Seda enam, et hoolimata Süüria režiimi pingutustest püsib tõsimeelsete sunniitide ja kõigi teiste Süüria rahvuslik-religioossete gruppide vahel endiselt pinge. Sunniitide radikaliseerumise tähtsaks teguriks on

---

⁸³Vt tema Süüria- ja alaviitideteemalisi kirjutisi kodulehelt www.aymennjawad.org/articles.

nende tunduvalt madalam haridustase võrreldes teiste Süüria usugruppidega, sest ligemale poole sunniitide ainsaks või peamiseks hariduseks on traditsiooniline ja sageli keskväimu kontrolli alt välja jääv usukoolides saadav islamiharidus, mis ei lähtu riiklikust ideoloogiast, vaid sunnismi alustekstidest, kus kesksel kohal on vaen teiste religioonide vastu (Worren 2007: 76).

Alaviidid on hästi teadlikud sellest, mida sunnism neist arvab, ning sektantliku vähemusena kannavad nad hoolt oma käitumise eest, et mitte rohkem pingeid tekitada. Küsides alaviitidelt arvamust sunniitide kohta, vastatakse üldjuhul režii narratiivi järgides, et Süürias on kõik sõbrad ja islamis pole lahknevusi. Vaid pikema tutvuse käigus julgetakse avaldada oma kartusi sunniitidega seoses. Ka ilmalike alaviitide puhul võib tähele panna alateadlikku *al-taqiyah*' avaldumist. Tüüpiline on näide, kuidas ka alaviitide tugipunktis Tartüsi linnas üks Saudi Araabiast pärit sunniit uurib noorterühmalt — teadmata, et need on alaviidid — õhtuse palveaja *maghrib*'i täpset algusaega seal, mida teab iga praktiseeriv muslim, olgu ta sunniit või šiit, kuid alaviidid, oskamata vastata, põiklevad sellest kõrvale väites, et nad on kristlased (samas: 79).

2011. aastast on Süüria võimud teinud alaviitide religiooni kohta pealt siiski järeleandmisi, lubades selle mainimist riiklikus ajakirjanduses ja nüüd alaviitide usuorganisatsioone lausa mahitades. Võib rääkida koguni teatavast alavismipuhangust (Goldsmith 2015: 394; vt ka Olsson 1998), mida kinnitavad ka varasemad välitööde andmed (Sadowski 2002), ning aina enam kohtab julgeid identiteedimääratlusi laadis “Ma olen küll muslim, kuid veel olulisem on minu jaoks see, et ma olen alaviit!” (Dibou 2016: 79).⁸⁴

Pole teada ainsatki käsitlust selle kohta, mida tavalised alaviidid oma usukaaslase Hāfiz al-Asadi ja nüüd ka tema poja alaviite salgavast tegevusest arvavad. Alaviidid on sajandite jooksul õppinud suud pidama ja teavad hästi, et veel halvem kellegi (s.t sun-

---

⁸⁴Ülalnimetatud Worreni töö (2007) kõrval on üks vähestest alaviitide juures korraldatud etnograafilistest välitöödest kajastunud Tanja Dibou magistritöös “Süüria noorte alaviitide väärtused ning nende identiteedi konstrueerimine” (2016).

niidi) vaenlaseks olemisest on reeta omasid, s.t võimul olevat al-Asadite seltskonda. Suurem osa alaviite on võimust sama kaugel kui enne 1970. aastat, kõigile pole jätkunud kõrgeid kohti bürookraatias ning suurem osa neist ei teeni sõjaväes, kuigi selle ohvitserkond koosneb põhiliselt alaviitidest.⁸⁵

2.4. Süüria olukord 2011. aastaks

1980. aastatel nentisid ka välisvaatlejad, et väliselt pole alaviitide võimulolek Süürias üdsegi nähtav (Reed 1980: 185). Süüria režiimi silmatorkavateks omadusteks saavadki läbipaistmatus, plakatlikkus, al-Asadite perekonna kui ideoloogiliste puuslike kultus,⁸⁶ ja see pole ka ime idamaise totalitaarse režiimi puhul, mis alates 1950. aastate lõpust on võtnud eeskujuks Nõukogude Liidu ja püüab tänapäevani edendada sotsialismi. Süüria puhul tuleb arvestada lõhet fassaadi ja tegelikkuse, paberil oleva numbri ja ideoloogide sõnumi ning sellele vastanduva reaalsuse vahel, mis ilmneb Süüria ametlikus statistikas ja majandustegelikkuses ning isegi parlamendi töös, kus väidetavalt istungite ajal justkui iseneselikult tekkinud olukordi on tegelikult varem läbi harjutatud (Borshchevskaya 2010: 41).

Totalitaarsele režiimile omaselt kuulub igasugune riigi kohta käiv statistika ideoloogia valdkonda, selle avaldamist kardetakse ja arvandmetega manipuleeritakse. Süüria oli üleilmises *Transparency International's Corruption Perception Index*'is 2008. aastal 147. kohal, tagapool vaid suur šiiitlik vend Iraan ja Liibüa (samas: 42). 2011. aasta alguse kohta võib liialdamata öelda, et Süüria režiimi eesmärgiks oli saanud sulgumise ja võltsnaeratuse varal sellise *al-Asadite farmi*⁸⁷ säilitamine, kus iga

⁸⁵Teaduskirjandusest leiab väga erinevaid arvamusi, kui palju alaviitid on võitnud või kaotanud 1970. aastatest peale, nii et neile siin ei hakka isegi viitama.

⁸⁶Al-Asadite isikukultuse põhijoontest vt nt Wedeen 1999: 20–46; Seale 1989: 339–340; van Dam 1996: 200.

⁸⁷Sellist tabavat pealkirja kannab muidu manipulatiivne režiimivastase Iisraelis elava süürlase 'Abd Allāh Dahāmishah' (sünd. 1945) töö *Sūrīā: Mazr'ah al-Asad* (Süüria: al-Asadi farm; Bayrut: Lubnan, 2011.

vähimatki katsed olukorda muuta käsitakse ründena ja ka mõjuvõimsate isikute katsed midagi muuta lõpevad kas vangistuse või näiteks parlamendis nende pideva vaimse terroriseerimisega (samas: 44–47). Ainsas vabalt avaldavas valitsusvälises Süüria väljaandes *Syria Today* võeti olukord 2008. aastal kokku nii: “Valdav osa süürlasi peab oma riigi institutsioone täielikult korrumppeerunuks” (samas: 46). Isegi muidu olemuslikult korrumppeerunud Lähis-Ida riikide majandusringkondade arvates on al-Asadite klann ja selle liitlaseks olev paarikümnest sunniitide majandusmogulite perekonnast koosnev seltskond liiga korruptiivne, et kas või mõeldagi Süüriasse investeerimise üle (samas: 46–50). Bashar al-Asadi kavandatavad majandusreformid aastaiks 2000–2005 vaibusid kohe, kui selgus, et ilma sisulise ja riigi aluseid raputava reformita pole võimalik Süürias midagi muuta (samas: 51; Al-Tamimi, Svadkovsky 2012), ja kui ilmnas, et Süüria riiklik pangandussektor selliseid reforme üle ei elaks.⁸⁸

Süüria oli end 2011. aastaks ideoloogiliselt nurka mänginud oma pentsiku religiooniideoloogiaga, vormilise sunnifitseerimise ja tegelikkusekauge islamiühtsuse-kontseptsiooniga tasandada peale usuliste vastuolude ka kultuurilised omapärad. Sunniitide jaoks on seda aga ilmselt liiga vähe, sest teatakse ju alaviitide olemasolu ja nende varjatud võimutsemist ning ajal, mil islamimaailmas aina enam tsiteeritakse Ibn Taymiyyah’t kui islami alusõpetlast, jääb ideoloogiliselt saamatuks Süüria režiimi poolt sellele vastu seatav arabismi ja sotsialismi sunnismi-sekularismi segu. Teisalt on alaviitide, druside, šiitide ja ismailiitide jaoks ametlikku ideoloogiapalagani liiga palju, sest neile on vastuvõtmatu nende identiteedi mahasurumine.

Samas ei ole Süüria ülesõjaväestatud ja üleideologiseeritud jäik totalitaarne süsteem võimeline mõõdukalt reageerima sotsiaalsete pingete avaldumisel, puudub ka majanduslik präänik rahulolematuse leevendamiseks nii nagu rikastes naftariikides, kus näiteks Saudi Araabias nn araabia kevad lihtsalt ära osteti, kui kohe pärast Mubarakki langemist Saudi kuningas teatas

---

⁸⁸Süüria pangandussektorist vahetult enne 2011. aasta kodusõda vt Borshchevskaya 2010: 47–49.

uutest sotsiaalprogrammidest u 100 miljardi dollari suuruses mahus (Broomhall 2011).

2011. aasta alguseks oli Süüria jõudnud ka välispoliitiliselt ideoloogilisse ummikseisu, olles muutunud paariaks nii suurele osale islamiriikidest kui ka Läänele. Rikaste vahhabiitlike nafariikide jaoks on Süüria sekulaar-alaviitlik-sotsialistlik religioonihägustaja ja sunnismi põhirivaali šiitliku Iraani peamine liitlane regioonis. Süürial on juba aastakümneid pingelised suhted ka oma mõõdukama islamiga naabritega Jordaania ja Egiptusega, eriti aga sisult sekularistliku Iraagiga Saddam Husseini ajal. Süüria ametlik Iisraeli- ja Lääne-vastatus ning kõigis hädades kolonialismi, sionismi ja selle käsilaste Ameerika ja Euroopa süüdistamine on niivõrd vana laul islamimaailmas, et seal aina enam islamiseeruvate liidrite silmis ei kaalu see mitte kuidagi üles Süüria režiimi islamivastast olemust, selle sekularismi ja varjatult alaviitlikku iseloomu. Samas on Süüria režiim vastuvõetamatu suurele osale lääneriikidest, kes USA juhtimisel püüavad Süüriat ikka kurjuse teljele sättida, ning ammu pole enam olemas sõbralikku "idablokki" ja Kolmanda Maaailma sotsialismiliikumist.

Sellise rahvusvahelise eraldatuse tagajärjeks oli taas tihenev liit Venemaaga. President Dmitri Medvedevi visiit Damaskusesse 2010. aasta mais oli märgiks uuest liidusuhtest peale vahepealset teatavat suhete jähinemist Nõukogude Liidu lagunemise järel (Medvedev... 2010); oma liitlaseks peab Süüria ka Hiinat ning vaikumisi Põhja-Koread. Araablastest olid sõpradeks jäänud vaid "rahvamasside manipulaator", Liibüa liider Mu'ammār al-Qadhdfāfi ja Alžeeria sõjaväeline diktatuur. Vahetult enne 2011. aasta ülestõusu oli Süüriale suureks lõögiks oma senise suure eeskuju, sekulaarse Türgi islamiseerumine ja samal aastal puhkenud terav isklik konflikt Bashshār al-Asadi ja Türgi Vabariigi islamilembese presidendi Recep Tayyip Erdoğanis vahel.⁸⁹

---

⁸⁹Varem sõbralikes suhetes Erdoğanis ja al-Asadi vahel puhkes tüli 2011. aasta alguses, kui Erdoğan soovitas al-Asadil teha suuri poliitilisi järeleandmisi tänavaile tulnud demonstrantidele, kuid al-Asad otsustas kohe karmilt ja juba eos maha suruda igasuguse rahulolematuse, nii et sunniit Erdoğan end "uskmatu" alaviidi käitumisest solvatuna tundis.

Süüria välispoliitiliseks jooneks kujunes liidusuhe suurele osale maailmast paaria staatuses oleva šiiitliku Iraani Islamivabariigiga, kelle peale sunniitlik maailm pärast 1979. aasta šiiitliku islamirevolutsiooni aina süveneva meelepahaga vaatas. Kuigi Süüria ja Iraan on esmapilgul kultuuriliselt ja poliitiliselt vägagi erinevad⁹⁰ ning uurimustes imestatakse juba aastakümneid läänelikes pintsakutes sotsialistliku Ba‘athi partei sekularistide liidu üle turbanites 7. sajandi islamistlike ideaalide ihalejatega (vt Sidahmed, Ehteshami 1996: 87), on varemgi ajaloost teada vastandite tõmbumist erilise sotsiaalse sättumusena. Süüriat lähendab Iraanile mõlema viha Iraagi vastu⁹¹ ning sarnane Iisraeli- ja “imperialismivastusus”. Süüria on Iraanile möödapääsmatu liitlane Liibanoni šiiitide kaitsmisel ja nende kaudu oma mõju kehtestamisel Levandis.⁹² Kahe riigi vahel kehtib mõlemapoolne viisavabadus ning arvukalt rahvast kummastki riigist alates palveränduritest ja lõpetades ilmalike turistidega reisib pidevalt nende vahet.

Majanduslikult oli Süüria 2011. aastaks aga üsna kehvake. Tegelik elatustase oli 1970. aastatest peale iga kümnendiga langenud, SKP elaniku kohta 2009. aastal oli 2579 dollarit, samas kui naabritel Liibanonil ja Türgil oli see 8700 dollarit ja Iraanilgi 4460 dollarit, rääkimata Iisraeli 26 800 dollarist⁹³; tegelikkuses oli tööpuudus umbes kaks korda suurem kui ametlik 8% ning isegi Süüria ametlikud väljaanded pidid tunnistama, et rahvas vaesus: 30% rahvastikust elas vaesusepiirist allpool, 11% aga äärmises vaesuses (Borshchevskaya 2010: märkused 13–17).

Pingeid suurendab oluliselt asjaolu, et Süüria vaeseima elanikkonna moodustab peamiselt sunniitidega asustatud ja sotsiaalselt maha jäänud Deir el Zori provintsi riigi idaosas ning Daraa

---

Vt Pipes 2012; sissejuhatavaks ülevaateks Süüria-Türgi suhetest vt Aras 2012.

⁹⁰Mõlema režiimi ideoloogilistest ühisjoontest vt Sidahmed, Ehteshami 1996.

⁹¹Süüria suhetest ja lepitamatust vaenust Iraagiga vt Ahrām 2002.

⁹²Teljest Iraan-Süüria-Hizbullah vt Rubin 2009.

⁹³Vt World Economic Outlook Database, International Monetary Fund, Washington, D.C., Apr. 2010, www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/01/pdf/text.pdf.

edelas, kus on madal kirjaoskuse tase ning kooliharidus piirdub sageli usuõpetusega. Nendele aladele, mis on olnud 2011. aasta režiimivastase ülestõusu toetajad ja praegu Islamiriigi tugalad, pole al-Asadite majandusreformidest midagi jõudnud. Viha valitseva võimu vastu kasvatas nende piirkondade elanikes juba aastakümneid see, et kuigi seal asub 70% Süüria naftast, millest saadavat tulu nende arvates “uskmatu” ja sekulaarsetest alaviitidest koosnev režiim omatahtsi kasutab, ilma et neile aladele sellest saadav tulu kuidagi tagasi jõuaks. Praeguse Süüria kodusõja peamised tugipunktid olid ja on ka nüüd suurlinnade sunniitlikud slummid ning vaesuse käes kannatav riigi idaosa. Olukord riigi idaosas oli raskenenud juba 1970. aastatel Eufriati-äärsete piirkondade aina kiirenevast pinnase erosioonist alguse saanud sisemigratsiooniga; 1990. aastatest on neid piirkondi tabanud korduvad põuaperioodid, mille tulemusena jäi suur osa maast sööti ja loomad surid, mis sundis inimesi oma kodu maha jätma ja kuni miljonil elanikul asuma Süüria suurlinnade slummidesse.⁹⁴ Nagu mujal Lähis-Idas ja islamimaailmas käib ka siin rahvastiku kiire juurdekasvuga kaasas sunniitlike noorte radikaliseerumine just rohujuuretasandil, eriti maapiirkondadest linna asunute seas, kes puutuvad kokku režiimi sisutühjade loosungite ja kõike tasalülitada püüdva ametliku fassaadiga, mille taga on, nagu kõik teavad, niiditõmbajaks kas sekulaarsed või oma religiooni varjavad alaviidid.

Kirjandus

‘A b d A l l ā h a l - ‘A d a m, Abū ‘Ubaydah 1433/2012 . *Lā tashāwar ahad fī qatl al-‘alawīn*. Shabakah ansār al-mudjāhdīn, 22 sh‘abān

A b ū Z a h r a h, Muhammad *s.a. Ta’rīkh al-madhāhib al-‘islāmiyya*. al-Qāhirah: Dār al-fikr al-‘arabī

---

⁹⁴Mõnevõrra ilmus sellest toona ka uudiseid, kuid suuremaid tagajärge selles näha ei osatud, vt nt Oweis 2010; üldiselt nendest protsessidest Al-Tamimi, Svadkovsky 2012; ka Seale 1989: 445.

- A b u U b a i d a h, Sheikh / Abdullah al-Adaaam 1433/2012. Do not Consult Anyone in Killing the Alawites — The English Translation of a Very Important Article. — Ansar al-Mujahideen English Forum, lionsofjihad.files.wordpress.com/2012/11/donotconsultalawi.pdf
- a l - A d h a n i, Sulaymān 1862. Kitāb al-Bākūra as-Sulaimāniya fī kašf ‘asrār ad-diyāna an-nusairīya
- A h r a m, Ariel I. 202. Iraq and Syria: The dilemma of dynasty. — *The Middle East Quarterly*, Spring, Vol. 9, No. 2, pp. 33–42, www.meforum.org/171/iraq-and-syria-the-dilemma-of-dynasty
- a l - A r a b y, Mohamed 2013. Identity politics, Egypt and the Shia. — *Al-Ahram Weekly*, No. 1145, 25 April, weekly.ahram.org.eg/News/2376/21/Identity-politics,-Egypt-and-the-Shia.aspx
- a l - B u k h ā r ī, Muhammad 1997. *The Translation of the Meanings of Ṣaḥīḥ Al-Bukhārī. Arabic-English*. Tr. Dr. Muhammad Muhsin Khan. 9. vols. Riyadh: Darussalam
- a l - H a m d ī, Ibrāhīm s.a. *al-Nusayrīyah: al-haqīqatuhā, tarīkhuhā, ‘aqāiduhā. S.I.*
- a l - H a r b ī, Mamdūḥ bin ‘Alī 2011. *Mujmal ‘aqā’id al-Shī’ah fī mizān ahl al-Sunnah wa-al-jamā’ah*. al-Qāhirah: Alfā lil-nashr wa-al-tawzī‘
- a l - H a r ī r ī, Abū-Mūsā 1984. Al-‘alawīyyūn an-nusayriyyūn: baḥth fī al-‘aqīdah wa al-tārīḥ. Diyār ‘Aql: Dār li-ajl al-ma’rifah
- a l - K h a t ī b, Muhammad Ahmad 1404/1984. *Al-harakāt al-bātiniyyah fī al-‘ālam al-islāmī*. ‘Ammān: Maktabah al-aqsa
- a l - K h a y y r, ‘Abd al-Raḥmān 1996. *‘Aqīdatunā wa-wāqī’unā nahn al-Muslimīn al-Ja’farīyīn (al-‘Alawīyīn)*. Dimashq: Kutub Dhāta Fā’idah
- Ā l M a ‘ r ū f, Imīl ‘abbās 2013. *Tārīkh al-‘Alawīyīn fī bilād al-Shām mundhu fajr al-Islām ilá tārīkhinā al-mu’āsir*. Tarābulus: Dār al-Amal wa al-Salām
- a l - R a h m ā n B a d a w ī, ‘Abd 1997. *Madhāhib al-islāmīyīn*. Bayrūt: Dār al-‘ilm li-al-malāyīn
- a l - S h a k ‘ a h, Mustafā Muhammad 1416/1996. *Islām bi-lā madhāhib*. al-Tab’ah 11. al-Qāhirah: al-Dār al-misrīyah al-lubnāniyah
- A l s h a r i f, Asma 2012. Saudi Arabia and Qatar funding Syrian rebels. — Reuters, Juny 23, www.reuters.com/article/2012/06/23/us-syria-crisis-saudi-idUSBRE85M07820120623

- a l - S h a r ī f, Munir 1960. *Al-Muslimūn al-‘alawiyyūn*. 2nd ed. Di-mashq: Dār al-‘Umūmīyah
- a l - T a m i m i, Aymenn J a w a d 2012. Looking at Alawites. — *The Levantine Review*, Fall, www.aymennjawad.org/12686/looking-at-alawites
- a l - T a m i m i, Aymenn J a w a d, Oskar S v a d k o v s k y 2012. Demography is destiny in Syria. — *The American Spectator*, February 6, www.meforum.org/3170/syria-demography
- a l - T a w ī l, Muhammad Amīn Ghālib 1924. *Tā’rīkh al-‘Alawīyīn, al-Lādhiqīyah: Matba’ah al-Taraqqī*
- A r a b Bill Gates could turn ‘Shariah creep’ into full trot. 2015. — *Investors’s Business Daily*, 07/07/2015, news.investors.com/ibd-editorials/070715-760560-saudi-prince-alwaleed-could-turn-shariah-creep-into-full-trot.htm
- A r a s, Damla 2012. Turkish-Syrian relations go downhill. — *The Middle East Quarterly*, Spring, Vol. 19, No. 2, pp. 41–50, www.meforum.org/3206/turkish-syrian-relations
- “A s s a d ist ein Tyrann”. 1983. — *Spiegel Online*, 04.07, www.spiegel.de/spiegel/print/d-14019870.html
- B a l a n c h e, Fabrice 2006. *La région alaouite et le pouvoir syrien*. Paris: Karthala
- B a r d, Mitchell 2010. The Arab lobby: The American component. — *The Middle East Quarterly*, Vol. 17, No. 4 (Fall), pp. 3–15, www.meforum.org/2773/arab-lobby
- B a t a t u, Hanna 1982. Syria’s Muslim Brethren. — *MERIP Report* No. 110 (November–December), www.merip.org/mer/mer110/syrias-muslim-brethren
- B a t e s, Stephen and agencies 2007. More young Muslims back sharia, says poll. — *theguardian*, 29 January, www.theguardian.com/uk/2007/jan/29/thinktanks.religion
- B i r d s a l l, Nancy, Allen C. K e l l e y, Steven W. S i n d i n g 2001. *Population Matters: Demographic Change, Economic Growth, and Poverty in the Developing World*. New York: Oxford University Press
- B l a i r, David, Richard S p e n c e r 2014. How Qatar is funding the rise of Islamist extremists. — *The Telegraph*, 20 September, www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/qatar/11110931/How-Qatar-is-funding-the-rise-of-Islamist-extremists.html
- B o r s h c h e v s k a y a, Anna 2010. Sponsored corruption and neglected reform in Syria. — *The Middle East Quarterly*, Sum-

- mer, Vol. 17, No. 3, pp. 41–50, vt www.meforum.org/2760/syria-corruption-reform
- B o u - N a c k l i e, N. E. 1993. Les Troupes Spéciales: Religious and ethnic recruitment, 1916–46. — *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 25, No. 4 (November), pp. 645–660, www.jstor.org/stable/164539?seq=1#page_scan_tab_contents
- B r a d l e y, John R. 2005. *Saudi Arabia Exposed: Inside a Kingdom in Crisis*. New York: Palgrave Macmillan
- B r a v e r m a n, Avishai, Inder S u d 1996. The dilemmas of economic growth in the Middle East. — The Washington Institute, Policy #211, August 5, www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-dilemmas-of-economic-growth-in-the-middle-east
- B r o o m h a l l, Elizabeth 2011. Arab Spring has cost Gulf Arab states \$150bn. — arabianbusiness.com, 8 September, www.arabianbusiness.com/arab-spring-has-cost-gulf-arab-states-150bn-419429.html#.V2_Tv7h97IU
- B u l o s, Nabih 2014. Qatar: Syria rebels' tiny ally in the background. — Los Angeles Times, January 12, articles.latimes.com/2014/jan/12/world/la-fg-syria-funding-20140112
- C a m m e t t, Melani Claire, Ishaq D i w a n, Alan R i c h a r d s 2015. *A Political Economy of the Middle East*. Boulder, CO: Westview Press
- C a r d i n a l, Monique C. 2009. Religious education in Syria: Unity and difference. — *British Journal of Religious Education*, Vol. 31, Issue 9, pp. 91–101, www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0141-16200802661100?src=recsys&journalCode=cbre20
- C h a r a r a, Nasser 2013. The Syrian national coalition's Saudi makeover. — [alakhbar](http://alakhbar.com), July 18, english.al-akhbar.com/node/16463
- C o m m i n s, David Dean 2006. *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*. London—New York: I. B. Tauris
- C o r d e s m a n, Anthony H. 2003. *Saudi Arabia Enters the Twenty-First Century: The Political, Foreign Policy, Economic, and Energy Dimensions*. Westport, Conn.: Praeger
- C o u r b a g e, Youssef 1994. Fertility transition in Syria: From implicit population policy to explicit economic crisis. — *International Family Planning Perspectives*, Vol. 20, No. 4 (December), pp. 142–146, www.jstor.org/stable/2133259?seq=1#page_scan_tab_contents
- D a h a ' m i s h a h, 'Abd Allāh 2011. *Sūrīā: Mazr'ah al-Asad*. Bayrut: Lubnan

- De Atkine, Norvell B. 1994. Middle East scholars strike out in Washington. — *The Middle East Quarterly*, Vol. 1, No. 4 (December), www.meforum.org/203/middle-east-scholars-strike-out-in-washington
- den Tek, Klaas 2009. Sharia courts give The Hague the shivers. — *Expatica*, 21 June, www.rnw.org/archive/sharia-courts-give-hague-shivers
- Dibou, Tanja 2016. Süüria noorte alaviitide väärtused ja identiteedi konstrueerimine. Magistritöö. Tallinna Ülikool, Humanitaarteaduste instituut. (Käsikiri)
- Dickinson, Elizabeth 2013a. Kuwait, ‘the back office of logistical support’ for Syria’s rebels. — *TheNational*, 5 February, www.thenational.ae/news/world/middle-east/kuwait-the-back-office-of-logistical-support-for-syrias-rebels
- Dickinson, Elizabeth 2013b. Shaping the Syrian conflict from Kuwait. — *Foreign Policy*, December 4, foreignpolicy.com/2013/12/04/shaping-the-syrian-conflict-from-kuwait
- Dickinson, Elizabeth 2014. The case against Qatar. — *Foreign Policy*, September 30, foreignpolicy.com/2014/09/30/the-case-against-qatar
- EI = *The Encyclopaedia of Islam*. 1960–2009. 2nd ed. 13 vols. Ed. by P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs *et al.* Leiden: E. J. Brill
- EQ = *Encyclopaedia of the Qur’ān*. 2001–2006. 5 vols, plus index. Ed. by Jane Dammen McAuliffe *et al.* Leiden: E. J. Brill
- Erdem, Muharrem 2010. Secrets and Revelations: An Ethnographic Study of the Nusayri Community in the Karaduvar District of Mersin. A Thesis Submitted to the Graduate School of Natural and Applied Sciences of Middle East Technical University. Ankara, etd.lib.metu.edu.tr/upload/12612501/index.pdf
- Faksh, Mahmud A. 1984. The Alawi community of Syria: A new dominant political force. — *Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No. 2 (April), pp. 133–153, www.jstor.org/stable/4282993?seq=1#page_scan_tab_contents
- Fitzgerald, Hugh 2005. MESA Nostra. — *FrontPage Magazine*, January 26, www.campus-watch.org/article/id/1551
- Freitag, Ulrike 1999. In search of ‘Historical Correctness’: The Ba’th Party in Syria. — *Middle Eastern Studies*, Vol. 35, No. 1 (January), pp. 1–16, www.jstor.org/stable/4283980?seq=1#page_scan_tab_contents

- F r i e d m a n, Yaron 2010. *The Nuṣayrī-‘Alawīs: An Introduction to the Religion, History, and Identity of the Leading Minority in Syria*. Leiden—Boston: Brill
- G e r l a n d, Patric jt 2014. World population stabilization unlikely this century. — Science, 10 October, Vol. 346, No. 6206, pp. 234-237, www.sciencemag.org/content/346/6206/234.full
- G o l d s m i t h, Leon 2015. *Cycle of Fear: Syria’s Alawites in War and Peace*. London: Hurst & Company
- G u z m á n, Roberto Marín 2001. El fundamentalismo islámico y su reacción contra la globalización. — Actas X Congresso Aladaa, Cultura, Poder e Tecnologia: Asia e Africa Face á Globalizagao, Río De Janeiro, 2001. Vol. Ii, Xi-1 Xi-22, vt bibliotecavirtual.clasco.org.ar/ar/libros/aladaa/marin.rtf
- H a c h i c h o, Mohamad Ali 1964. English travel books about the Arab near East in the eighteenth century. — *Die Welt des Islams*, New Series, Vol. 9, Issue 1/4, pp 1–206, www.jstor.org/stable/1570430?seq=1#page_scan_tab_contents
- H a n n ā, ‘Abd Allāh 2015. *al-Murshidīyah fī muḥīthā al-‘Alawī wa-ajwā’uhā al-siyāsīyah wa al-ijtimā’īyah 1923–1946*. Bayrūt, Lybnān: al-Markaz al-‘Arabī lil-Abhāth wa-Dirāsāt al-Siyāsāt
- H a s a n, Samuil 2010. *wakfs*. — Helmut K. Anheier, Stefan Toepler, Regina List (eds.). *International Encyclopedia of Civil Society*. New York: Springer, pp. 1630–1633
- H e b r a e u s, Bar 1932. *The Chronography of Gregory Abū’l-Faraj 1225–1286, the Son of Aaron, the Hebrew Physician Commonly Known as Bar Hebraeus, being the First Part of his Political History of the World*. Transl. from the Syriac by Ernest A. Wallis Budge. Vol. 1. London: Oxford University Press, Humphrey Milford
- H e n n i g a n, Peter C. 2004. The Birth of a Legal Institution: The Formation of the waqf in Third-Century A. H. Ḥanafī Legal Discourse. Leiden—Boston: Brill
- H u s s a i n, Zakir 2016. *Saudi Arabia in a Multipolar World: Changing Dynamics*. Abingdon, Oxon: Routledge, Taylor & Francis Group
- i b n ‘A l ī ‘A w ā d j ī, Ghālib 2001. *Firaq mu‘āsirah tantasibu ilā al-Islām: wa-bayān mawqif al-islām minhā*. Vol. 2. Djiddah: Maktabat al-‘asrīyah al-dhahabīyah
- I b n T a y m i y y a h 1425/2004 = *Madjmu‘āt fatāwa shaikh al-islām Ahmad ibn Taymiyyah*. Vol. 35: *Kitāb qitāl ahl al-baghī*. Ed. ‘Abd al-Rahmān ibn Muhammad ibn Qāsim. Riyād

- I b r ā h ī m, ‘Alī ‘Azīz 1999. *al-‘Alawīyūn fī dā’irat al-daw’*. Bayrūt: al-Ghadīr
- I b r a h ī m, Raymond 208. Islam’s doctrines of deception. — Jane’s Islamic Affairs Analyst, October, www.meforum.org/2095/islams-doctrines-of-deception
- I b r a h ī m, Raymond 2010. How Taqīyya alters Islam’s rules of war: Defeating jihadist terrorism. — *The Middle East Quarterly*, Vol. 17, Winter, pp. 3–13, www.meforum.org/2538/taqiyya-islam-rules-of-war
- K a s s a m, Raheem 2015. UK’s first female sharia judge: ‘We can’t ask muslims not to have more than one wife’. — *Breitbart*, July 2, www.meforum.org/blog/2015/07/uk-sharia-judge
- K e d a r, Mordechai 1999. “Arabness” in the Syrian media: Political messages conveyed by linguistic means. — *International Journal of the Sociology of Language*, No. 137, Issue 1, pp. 141–146
- K e p e l, Gilles 2000. *Jihad: expansion et déclin de l’islamisme*. Paris: Gallimard
- K e r n, Soeren 2011a. Brussels: The new capital of Eurabia. — Gatestone Institute, November 22, www.gatestoneinstitute.org/2602/brussels-eurabia
- K e r n, Soeren 2011b. Denmark on edge, sharia law grows with impunity in Denmark and elsewhere in Europe. — *The Cutting Edge*, October 25th, www.thecuttingedgenews.com/index.php?article=52983
- K e r n, Soeren 2011c. Islamic sharia law court opens in Belgium. — Gatestone Institute, September 15, www.gatestoneinstitute.org/2425/belgium-islamic-sharia-law-court
- K e r n, Soeren 2013. Majority of Europe’s muslims favor sharia over democracy. — *The Clarion Project*, December 16, [www.clarion\[-\]project.org/analysis/majority-europes-muslims-favor-sharia-over-democracy](http://www.clarion[-]project.org/analysis/majority-europes-muslims-favor-sharia-over-democracy)
- K e s s l e r, Oren 2012. The two faces of Al Jazeera. — *The Middle East Quarterly*, Vol. 19, No. 1 (Winter), pp. 47–56, <http://www.meforum.org/3147/al-jazeera>
- K h a d d u r i, Majid, Herbert J. L i e b e s n y (eds.) 1984. *Origin and Development of Islamic Law*. New York: AMS Press
- K h a l a f, Roula, Abigail F i e l d i n g - S m i t h 2013. Qatar bankrolls Syrian revolt with cash and arms. — *FTMagazine*, May 17, www.ft.com/content/86e3f28e-be3a-11e2-bb35-00144feab7de

- K h a t i b, Line 2011. *Islamic Revivalism in Syria: The Rise and Fall of Ba'athist Secularism*. Routledge
- К о г о в и к о в 1990 = Аандрей В. Коровиков. *Исламский экстремизм в арабских странах*. Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы
- K r a m e r, Martin S. 1987. Syria's Alawis and Shi'ism. — *Shi'ism, Resistance and Revolution*. Ed. Martin Kramer. Boulder, CO: Westview Press, pp. 237–254
- L a n d i s, Joshua M. 2003. Islamic Education in Syria: Undoing Secularism. Watson Institute for International Studies, Brown University, November 2003, faculty-staff.ou.edu/L/Joshua.M.Landis-1/Islamic%20Education%20in%20Syria.htm
- L a n d i s, Joshua 2004. Asad's Alawi dilemma. — SyriaComment.com, October 8, faculty-staff.ou.edu/L/Joshua.M.Landis-1/syriablog/2004/10/asads-alawi-dilemma.htm
- L a u r e n t, Annie 1983. Syrie-Liban: les faux frères jumeaux. — *Politique étrangère*, Vol. 48, N. 3, p. 591–600, www.persee.fr/doc/polit_0032-342x_1983_num_48_3_3330
- L a w s o n, Fred H. 1982. Social Bases for the Hamah Revolt. — *MERIP Reports, No. 110, Syria's Troubles (November–December)*, www.merip.org/mer/mer110/social-bases-hama-revolt
- L e b l, Leslie 2014. The Islamist threat to European security. — *Middle East Quarterly*, Vol. 21, No. 3 (Summer), www.meforum.org/3837/the-islamist-threat-to-european-security
- L u t z, Wolfgang, Warren C. S a n d e r s o n, Sergei S c h e r b o v (eds.) 2014. *The End of World Population Growth in the 21st Century: New Challenges for Human Capital Formation and Sustainable Development*. London—Sterling, VA: Earthscan
- M a l t h u s, Thomas 1798. *An Essay on the Principle of Population*. London: Printed for J. Johnson, in St. Paul's Church-Yard [vt eesti k: Th. Malthus, “Essee rahvastiku printsiibist”. Tlk Ene-Reet Soovik. — *Akadeemia* 2012, nr 12, lk 2177–2191; 2012, nr 1, lk 156–177]
- M a r h o o n, Husain 2013. Bahrain Salafists Increase Involvement in Syria War. — Almonitor. The Pulse of the Middle-East, July 2, www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/07/bahrain-salafists-syria-war-fighters.html
- M a z l ũ m, Ḥusayn Muḥammad 1999. *al-Muslimūn al-'Alawīyūn bay-na muftarayāt al-aqlām wa-jawr al-ḥukkām*. Vol. 1. S.l.: s.n.

- M a u n d r e l l, Henry 1703. *A Journey from Aleppo to Jerusalem at Easter A.D. 1697*. Oxford : Printed at the Theater, an. Dom., archive.org/details/gri_journeyfroma00maun
- M e d v e d e v v o w s major Mideast role on Syria visit. 2010. Al Arabiya News, Tuesday, 11 May, www.alarabiya.net/articles/2010/05/11/108264.html
- M o o s a, Matti 1983. *Extremist Shiites: The Ghulat Sects*. Syracuse, NY: Syracuse University Press
- M u s l i m Brotherhood in Qatar. *S.a.* — GlobalSecurity.org, www.globalsecurity.org/military/world/gulf/qatar-muslim-brotherhood.htm
- N a b h ā, Khidr̄ Muḥammad 2013. *al-Jabal al-‘Alawīyīn wa-Jabal ‘Āmil: wathā’iq wa-ta’līq*. al-Rabāt: Dār al-Amān
- O l s s o n, Tord 1998. The gnosis of mountaineers and townspeople: The religion of the Syrian Alawites, or the nuṣāirīs. — *Alevi Identity: Cultural, Religious and Social Perspectives. Papers Read at a Conference Held at the Swedish Research Institute in Istanbul, November 25–27, 1996*. Ed. by Tord Olsson, Elisabeth Özdalga, Catharina Raudvere. Richmond: Curzon, pp. 199–221
- O w e i s, Khaled Yacoub 2010. Environmental disaster hits eastern Syria. — Reuters, Nov 15, www.reuters.com/article/2010/11/15/us-climate-syria-idUSTRE6AE2BT20101115
- P e t e r s o n, Üllar 2016. Islamiriik ja mittemuslimid: Abū Yūsufi *Kitāb al-kharādž*’i näitel. — *Akadeemia*, nr 3, lk 447–485, nr 4, lk 673–707
- P h i l l i p s, Melanie 2006. *Londonistan: How Britain is Creating a Terror State within London*. Gibson Square
- P h i l l i p s, Melanie 2008. Ending Londonistan. — *Middle East Quarterly*, Vol. 15, No. 3 (Summer), pp. 63–66, www.meforum.org/1964/ending-londonistan
- P i n t o, Paulo G. 2011. ‘Oh Syria, God Protects You’: Islam as cultural idiom under Bashar al-Asad. — *Middle East Critique*, Vol. 20, Issue 2, pp. 189–205, www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19436149.2011.572414
- P i p e s, Daniel 1989a. Syria: The next generation. — *Middle East Forum*, www.meforum.org/pipes/190/syria-the-next-generation
- P i p e s, Daniel 1989b. The Alawi capture of power in Syria. — *Middle Eastern Studies*, Vol. 25, Issue 4, pp. 429–450, www.danielpipes.org/191/the-alawi-capture-of-power-in-syria

- P i p e s, Daniel 1992. *Greater Syria: The History of an Ambition*. New York—Oxford: Oxford University Press
- P i p e s, Daniel 2006. Trouble in Londonistan [“What British Muslims Think”]. — New York Sun, July 11, www.meforum.org/4398/trouble-in-londonistan
- P i p e s, Daniel 2007. Five years of campus. — Jerusalem Post, September 20, www.meforum.org/4463/five-years-of-campus-watch
- P i p e s, Daniel 2012. Erdogan and Assad at war. — National Review, October 16, www.nationalreview.com/article/330499/erdogan-and-assad-war-daniel-pipes
- P i p e s, Daniel 2013. Explaining the denial: Denying Islam’s role in terror. — Middle East Quarterly, Vol. 20, No. 2 (Spring), pp. 3–12, www.danielpipes.org/12604/islam-role-terror
- P i p e s, Daniel 2014. What Egypt’s president Sisi really thinks. — *Middle East Quarterly*, Fall, www.danielpipes.org/14931/abdel-fattah-al-sisi
- P i p e s, Daniel 2015. Does Europe have no-go zones? — The Blaze, January 20, www.meforum.org/4993/does-europe-have-no-go-zones
- P o l l of U. S. muslims reveals ominous levels of support for islamic supremacists’ doctrine of shariah, jihad. 2015. — Center for Security Policy, June 23, www.centerforsecuritypolicy.org/2015/06/23/nationwide-poll-of-us-muslims-shows-thousands-support-shariah-jihad
- R e e d, Stanley F. 1980. Dateline Syria: Fin de Régime? — *Foreign Policy*, No. 39 (Summer), pp. 176–190
- R u b i n, Michael 2009. The enduring Iran-Syria-Hezbollah axis. — AEI, December 17, www.aei.org/article/foreign-and-defense-policy/regional/middle-east-and-north-africa/the-enduring-iran-syria-hezbollah-axis
- S a d o w s k i, Yahya 2002. The evolution of political identity in Syria. — Shibley Telhami, Michael N. Barnett (eds.). *Identity and Foreign Policy in the Middle East*. Ithaca: Cornell University Press, pp. 137–154
- S a i n t - P r o t, Charles 1984. *Les mystères syriens: la politique au Proche-Orient de 1970 à 1984*. Paris: A. Michel
- S a u d i A r a b i a threatens Qatar with repercussions over perceived interference in the region. 2014. — Islam Times, February 22, www.islamtimes.org/en/doc/news/354253
- S a u d i P u b l i c a t i o n s on Hate Ideology Invade American Mosques. 2005. — Center for Religious Freedom. Freedom House,

- freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/Saudi%20Publications%20on%20Hate%20Ideology%20Invade%20American%20Mosques.pdf
- S c h a e b l e r, Birgit 1999. Coming to terms with failed revolutions: Historiography in Syria, Germany and France. — *Middle Eastern Studies*, Vol. 35, No. 1 (January), pp. 17–44
- S c h w a r t z, Stephen 2011. John L. Esposito: Apologist for Wahhabi islam. — *American Thinker*, September 18, www.meforum.org/3043/john-l-esposito-apologist-for-wahhabi-islam
- S c h w a r t z, Stephen 2012. Harvard's Middle East Outreach Center: Propaganda for teachers. — *American Thinker*, February 5, www.meforum.org/3169/harvard-middle-east-outreach-center
- S e a l e, Patrick 1989. *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*. Berkeley: University of California Press
- S e y m o u r, Martin 1970. The dynamics of power in Syria since the break with Egypt. — *Middle Eastern Studies*, Vol. 6, No. 1 (January), pp. 35–47
- S i d a h m e d , Abdul Salam, Anoushiravan E h t e s h a m i (eds.) 1996. *Islamic Fundamentalism*. Boulder, CO: Westview Press
- S i n g e r, Amy 2002. Constructing Ottoman beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem. Albany: State University of New York Press
- S p y e r, Jonathan 2015. Qatar seeks reconciliation with Saudi-Egypt axis. — *The Jerusalem Post*, January 11, www.meforum.org/4968/qatar-seeks-reconciliation-with-saudi-egypt-axis
- S t i b b a r d, Paul, David R u s s e l l, Blake B r o m l e y 2012. Understanding the waqf in the world of the trust. — *Trusts & Trustees*, Vol. 18, No. 8 (September), pp. 785–810, beneficgroup.com/blog/wp-content/uploads/2012/09/Understanding-the-Waqf-in-the-World-of-the-Trust.pdf
- S t i l l w e l l, Cinnamon 2008. Sharia law: Coming to a Western nation near you? — *FrontPageMagazine.com*, September 25, www.meforum.org/1987/sharia-law-coming-to-a-western-nation-near-you
- S t i l l w e l l, Cinnamon 2009. Ahmadinejad's academics. — *FrontPageMagazine.com*, July 10, www.meforum.org/2402/ahmadinejad-academics
- S t o c k, Raymond 2014. Egypt under Al-Sisi: His toughest challenge is his most challenging opportunity. — *Diplomatist Magazine*, August, www.meforum.org/4786/sisi-greatest-challenge

- The Future of the Global Muslim Population. 2011. — PewResearchCenter, January 27, www.pewforum.org/2011/01/27/the-future-of-the-global-muslim-population
- van Dam, Nikolaos 1996. *The Struggle for Power in Syria: Politics and Society under Asad and the Ba'ath Party*. London—New York: I. B. Tauris
- Vassiljev 1999 = Алексей М. Васильев. *История Саудовской Аравии (1745 г. – конец 20 в.)*. Москва: Классика плюс; Книжный дом газеты Труд
- Vidino, Lorenzo 2005. The Muslim Brotherhood's conquest of Europe. — *Middle East Quarterly*, Vol. 12, No. 1 (Winter), pp. 25–34
- Wedeer, Lisa 1999. *Ambiguities of Domination: Politics, Rhetoric and Symbols in Contemporary Syria*. Chicago: The University of Chicago Press
- White, Benjamin Thomas 2011. *The Emergence of Minorities in the Middle East: The Politics and Community in French Mandate Syria*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- World Population Prospects: The 2004 Revision. 2006. Vol. 1. New York: UN
- World Population Prospects: The 2006 Revision. 2007. Vol. 1. New York: UN
- Worren, Torstein Shiøtz 2007. Fear and Resistance: The Construction of Alawi Identity in Syria. Master thesis in human geography. Dept of Sociology and Human Geography. University of Oslo, February 2007, www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/16035/fear_and_resistance.pdf
- Yizraeli, Sarah 2000. How important is Saudi oil? — *Middle East Quarterly*, Vol. 7, No. 1 (March), pp. 7–64, www.meforum.org/42/how-important-is-saudi-oil

ÜLLAR PETERSON (sünd. 1973) on lõpetanud 1998 Tartu Ülikooli ajaloolasena, magistrakraad samas 2005, alates 2014 Tallinna Ülikooli kultuuride uuringute doktorant. TÜ üldajaloo lektor 2006–2009. *Akaadeemias varem avaldanud Usāmah ibn Munqidhi Õpetlike näidete raamatu tõlkekatkendi* (koos järelsõnaga; 2013, nr 11, lk 1955–1991) ja artikli “Islamiriik ja mittemuslimid: Abū Yūsufi *Kitāb al-kharādž*’i näitel” (2016, nr 3–4, lk nr 3, lk 447–485, 673–707).

ARVUSTUS

KULTUURITEOORIAM PIIRITLEDAS

Rein Raud. *Mis on kultuur?: Sissejuhatus kultuuriteooriatesse. (Gigantum humeris.)* Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, Eesti Keele Sihtasutus, 2013. 456 lk.

Kultuur on tänapäeva humanitaaria võlusõna, kõikehaarav alusmõiste, mis seob ühte esmapilgul kui tahes erinevad teemad ja nähtused. Iga asi meie ümber võib lähemal vaatlusel osutada mingis mõttes kultuuriliseks. Kirjanduse ja kunstivaldkondade mõistmine kultuurina ei vaja ise- gi selgitust, aga piisab vaid antropoloogi saatmisest meditsiinilaborisse ning sealgi toimuv avaneb kiiresti osana kõike haaravast kultuuritegevusest. Oluline igapäevaroll on seal ka suhtluspraktikal, väärtusnormidel, institutsionaalsetel struktuuridel, eesmärkidena sõnastatud ideaalidel ja nii edasi. Kui veel mõne sajandi eest tähendas “kultuur” midagi üpris eriomast ja piiritletut, siis nüüdseks on sellest saanud universaalmääratlus. “Kultuur” on alustasandiks kogu humanitaarteaduslikule uurimistöole (vastandudes kahjuks pahatihti “loodusele” kui nähtusele, millega humanitaarid ei tegele, v.a muidugi siis, kui see loodus kuidagi kultuuriliseks osutub). “Kultuur” on justkui omamoodi jagatud pind, mis võimaldab kõigil humanitaarteadlastel tajuda end osana tervikust, olgu teadlase erialavaldkond milline tahes. Pole siis imestada, et rööbiti mõiste laienemisega kõikehaaravuseni kerkib esile ka eraldi akadeemiline uurimisvaldkond, mis just selle mõistega tähistatavat nähtust püüab haarata, mõtestada ja seletada. Rein Raua raamat pakub laiahaardelist ülevaadet seesuguse distsipliini peamistest uurimissuundadest ja teoreetilistest arengusuundadest.

Liikudes samm-sammult koolkonnalt koolkonnale, suurnimelt suurnimele, mõistab Raud seda raamatut ühtlasi kõrgkooliõpikuna, mis peaks andma üliõpilastele esmase ülevaate kultuuriteooria kõigest lähenemissuundadest, küsimusepüstitustest ja põhiväidetest. Väga tüüpiline on niisugusel juhul küsida, kas autor on ikka käsitletud kõiki olulisi erialasuundumusi ja tähtsamaid teoreetikuid, ja tõsta esile just neid, mis kriitiku arvates on puudu. Paralleelselt saab arutleda ka selle üle, kui õnnestunuks pidada sissevaateid mitmesugustesse teooriatesse, ning viimaks väärib iga raamatu puhul (ning esmajoones nende puhul, mis end õpikuna esitlevad) tähelepanu see, kas raamat on ikka piisavalt selgesõ-

nalisel ja arusaadavalt kirjutatud, et ka aimatav lugejaskond seda ilma suuremate tõrgeteta mõistaks.

Vastusena viimasele küsimusele võin öelda, et kõnealune teos on igati õnnestunud. Kui ehk mõned raskepärasemad ja keerulisemad kohad välja arvata (mida võiks vabandada ka vaadeldavate teemade sisulise keerukusega), on üldjoontes tegu raamatuga, mis peaks üliõpilastele ja teistelegi huvilistele igati jõukohane olema. Kuna sisuliselt küll pädevaid, ent keeleliselt väga keeruliselt sõnastatud õpikuid ilmub ikka ja jälle, väärib Rein Raua teos siinkohal tunnustust.

Pikemalt tuleb peatuda aga küsimusel, milliseid koolkondi ja uurimissuundi Rein Raud kajastab ja millistele ta tähelepanu ei pööra. Kergeti võib jääda mulje, et niisugune kriitika on vaid asjatu autori kallal norimine — on ju raamat niigi juba üle 450 lehekülje paks ning kõigist ja kõigest ülevaadet anda pole võimalik. Kuhugi tuleb tõmmata piir olulise ja mitteolulise vahel ning jagelemine selle üle, kas mingis valdkonnas tulnuks peale mainitute peatuda veel ka teoreetikutel X ja Y, ei võimalda mõtestada raamatut tervikuna ning on lõppude lõpuks lihtsalt küsimus mahupiirangute ja sisuliselt olulise tasakaalustamisest. Nõnda on ka Aare Pilv (2014) oma arvustuses peatunud sellel küsimusel ainult põgusalt, osutades mõnele teoreetikule, kellele vahest tasunuks samuti tähelepanu pöörata.

Kuid tegu ei ole lihtsalt küsimusega sellest, kas kõik olulised teemad ja teoreetikud raamatus kajastuvad. Olulise ideeniidina läbib Raua raamatut soov mõtestada kultuuriteooriat iseseisva akadeemilise distsipliinina. Tegude ei ole mitte lihtsalt sissejuhatusega kõigi nende teoreetikute tegemisse ja mõtetesse, kes ühel või teisel viisil on mõtestanud kultuuri, vaid ühtlasi sooviga piiritleda kultuuriteooriat uurimisvaldkonnana. Osutusi Raua seesugusele murele leiab raamatust kogu aeg, kuid isearanis silmatorkav on see paaris kohas, kus ta otsesõnu arutleb kultuuriteooria distsipliini ülesehituse, sisemise jaotuse ning piiride üle. Üks märkimisväärseim neist paikneb lehekülgedel 184–186, kus Raud kurdab kultuuriteooria sisulise ja institutsionaalse killustumise üle, mõistes niisugust hargnemist ja paljusust muret tekitava asjaoluna distsipliini terviku vaatenurgast. Täiesti omaette teemapüstitusena avaneb distsipliinaarsuse küsimus aga 11. peatükis (lk 339–374), mille ülesehituslikuks aluseks on küsimus, millisel moel kultuuriteooria suhestub (või peaks suhestuma) erinevate uurimisaladega, mis on kultuuriteooriaga lähedalt seotud, kuid mida Raud ei pea otseselt kultuuriteooria osaks. Sellistena tõstab ta esile neuroteadusi, kultuuripsühholoogiat, kultuurigeograafiat ning majandusteadust. Arvestades Raua laia haaret, on natuke isegi

üllatav, et näiteks kultuuripsühholoogia osutub tema käsituses uurimisvaldkonnaks, mis jääb väljapoole kultuuriteooriat.

Kuid milleks see kõik? Milleks kogu arutelu selle üle, keda on kaasatud ja keda ei ole, kuidas distsipliini piire on või ei ole määratletud? Vastus on lihtne: uurimissuundade, teemapüstituste ja koolkondade vahel ei ole üksnes küsimus sellest, kas kõik eriala põhisuunad on piisaval määral kajastatud või mitte, vaid on ühtlasi viis, kuidas kujundada ja luua distsipliini ennast. Igasugune ülevaade distsiplinaarsest tervikust sisaldab alati püüet määratleda distsipliini tuuma ja piire. Väga tõenäoliselt oleks kõnealune raamat saanud hoopis teistsuguse vormi, kui sellega ei käiks kaasas soov distsiplineerida kultuuriteooriat. Mõne valdkonna väljajätmine annab sellises olukorras selge signaali, et tegu ei ole piiritletava distsipliini jaoks olulise valdkonnaga. Praktilisemalt väljendudes: uurijal on täiesti lubatud neist mööda vaadata. Ameerika sotsioloog Andrew Abbott (2002) on tabavalt osutanud, kuidas distsipliinid ei ole lihtsalt üks viis kategoriseerida akadeemilise tegevuse tervikut eri spetsialiseerumissuundade vahel, vaid sel on intellektuaalses enesemõtestamises palju mõjukam roll. Distsiplinaarsus pakub õpetlasele enesemääratlust ning arusaama, missuguse teadmise poole tuleb püüelda. Arusaam distsiplinaarsest spetsialiseerumisest annab võimaluse õigustada osalist ja lünklikku teadmist — tuleb tunda ühtesid raamatuid ja teooriaid, aga teisi mitte. Ehk: distsiplinaarsuses pole oluline mitte see, kas tuntakse üht või teist kanoonilist autorit, vaid võimalus õigustada ainult ühe või teise, kuid mitte mõlema tundmist (Abbott 2002: 210–213; vt ka Abbott 2001).

Seda aspekti on oluline silmas pidada pöördudes küsimuse juurde, kas ka Rein Raud on ehk välja jättnud mõne märkimisväärse valdkonna, mis samuti kultuuri teoreetiliselt analüüsib ja seletab. Kui Aare Pilve põgusad märkused, keda samuti oleks võinud kaasata, järgivad üldiselt sama skeemi ja samu koolkondi, mida ka Raud esitab, soovides vaid täiendada neid ühe või teise õpetlasega, siis tegelikult leidub ka paar kultuuri mõtestavat ja uurivat valdkonda, mida Raud üldse ei käsitle.

Eriti märkimisväärseks võib neist pidada evolutsioonilist kultuuri-käsitust, mis on viimasel paaril kümnendil väga palju tähelepanu ja vastukaja leidnud. Evolutsiooniliste kultuurikäsitluse all pean ma silmas selliseid kultuuriteooriaid, mis vaatlevad inimest bioloogia ja evolutsiooniteooria perspektiivist ning küsivad, kuidas sobitub inimese kultuurilisus bioloogilise evolutsiooni tingimustesse ning ka saab rääkida ka kultuurilisest evolutsioonist või kuidas saaks neid kahte tinglikult eristatud asja vaadelda ühe suurema terviku osana (ja mis see tervik olema peaks). Lihtsustatult võiks öelda, et nad tegelevad küsimusega,

miks on selline bioloogiline organism nagu *Homo sapiens* omandanud niivõrd kõikehaarava tunnuse nagu kultuurilisus ja millist rolli või ülesannet see kultuurilisuse tunnus ikkagi täidab? Esmajoones võiks siin esile tõsta Michael Tomasello töid, kelle teooria järgi pidi kultuurilisus olema selleks otsustavaks abivahendiks, mis võimaldas inimestel väga lühikese ajaga areneda teistest hominiididest niivõrd erinevaks. Kultuur võimaldas teadmiste ja oskuste edasiandmist mitu korda kiiremini, kui see oli võimalik üksnes bioloogilist teed pidi. Seetõttu muutus kultuurilisus väga kasulikuks kohastumuseks, mis andis inimesele evolutsioonilises valikus teiste elusolenditega võrreldes suure eelise. Oluline on ka tähele panna, et niimoodi ei ole kultuurilisus enam lihtsalt vahendiks, mille kasutamine võimaldab saavutada suuremat edu, vaid muutub ühtlasi tunnuseks, mille jätkuvaks kohandamiseks ja soodustamiseks hakkas aegamisi ümber kujunema ka inimese kognitiivne ülesehitus ja toimimine (Tomasello 1999a, 1999b; vt ka Tomasello jt 1993).

Tomasello pole aga sugugi ainus. Leidub õige palju uurijaid, kes on püüdnud vaadelda kultuurilisust inimese kui bioloogiliselt arenenud olendi ühe tunnusena, otsides seejärel võimalust, kuidas teoreetiliselt seletada, miks ja kuidas tekkis ja toimib kultuur. Peter J. Richerson ja Robert Boyd on selle küsimusega tegelnud juba mitu aastakümnet, avaldades põhjalikke uurimusi ja raamatuid (1985, 2005) inimese kultuurilise ja geneetilise evolutsiooni tihedast seotusest. Kindlasti väärivad esiletõstmist ka Merlin Donaldi väga mõjukad raamatud, kus ta esitab mitmeastmelise skeemi arengust, mille käigus miljonite aastate eest elanud hominiidist sai mitmesuguste kohastumuste tulemusena sümboolselt mõtlev tänapäeva inimene (1991, 2001; lühema kokkuvõtte annab 1993). Kõige uuematest kirjatöödest võib nimetada veel Joseph Henrichi (2016) raamatut, kuid mõistagi on nende autorite puhul tegu vaid jäämäe tipuga ning pidev erialane diskussioon on palju laiaulatuslikum (vt nt Sterelny 2006; Nettle 2009; Mesoudi jt 2006, jne).

Rein Rauda arutelud oleksid kindlasti võitnud nii mõndagi selle uuema kultuuriteoreetilise valdkonna kaasamisega, sest määratledes kultuuri tähendusekeskselt (“võiksimise siinse käsitluse kontekstis defineerida kultuuri kui inimese elukeskkonda tähenduslikuks muutvate representatsioonide, tekstide ja praktikate lõdvalt seonduvat kogumit”, lk 24), satuks ta siin vastamisi kultuuriuurimisega, mis rakendab märkimisväärset teistsugust kultuuridefinitiivset, pidades kultuuri keskseks tunnuseks tähenduslikkuse asemel hoopis teadmiste ja oskuste edasiandmist. Kuigi tegu on valdkonnaga, mis ilmselt on kujunenud üsnagi lahus neist koolkondadest ja filosoofilistest vaidlustest, millele Raud enda raamatus keskendub, ei saa evolutsioonilist kultuuriuurimist ja sellest välja kasvanud kultuuriteooriaid pidada kultuuriteooria distsipliini

jaoks kuidagi sekundaarseks, sest ka see uurimisvaldkond on enda keskseks uurimisobjektiks võtnud just kultuuri ja kultuuriliseuse. Nende se-
sine lahutatus tuleneb pigem tinglikest distsiplinaarsetest jaotustest —
kõik kirjeldatu võib näida üksnes loodusteaduslikuna ja kultuuriteooria
tahab end mõista just humanitaarteaduslikuna — ja mitte niivõrd sisu-
listest põhjustest.

Peale evolutsioonilise kultuuriuurimise leidub Lääne mõtteloos veel
üks märkimisväärne valdkond, mis samuti pöörab palju tähelepanu kul-
tuurile ning millest Raud üldse juttu ei tee. Selleks on teoloogia. Raud
keskendub ja tugineb põhiosas neile mõttevooludele, mida Lääne mõtte-
loos on ikka mõistetud teoloogiast lahus seisvana, nii et tegelikult ei ole
üllatav, et tema raamat kultuuriteooriatest ei peatu mitte kordagi kultuu-
ri teoloogilisel analüüsimisel. Ometi on kultuurikeskkonna mõtestamine
ja sellega suhestumine olnud alati teoloogilise diskussiooni allikaks.
Mainida võiks näiteks Paul Tillich'i raamatut, mille pealkirjaks on just
nimelt *Kultuuriteoloogia* (1964), kuid mõjukaid teemakohaseid teoseid
on teisigi (nt Tanner 1997; Gorringe 2004). Pealegi ei tuleks sellele kü-
simusele läheneda ainult märksõnu “teoloogia” ja “kultuur” otsides —
arutelu kultuuri ja kultuurinähtuste üle on teoloogias olemas ka mitmes
muus vormis ja kontekstis. Ometi on selge, et igapäevastes kultuuri-
uuringulistes aruteludes astutakse harva dialoogi Lääne teoloogiatriadit-
siooniga. Ehkki suur osa tänapäeva läänemaailma arutelusid on mingil
moel välja kasvanud ühest või teisest kristliku teoloogia arutelust, ei
ole see osutunud piisavaks põhjuseks, et niisuguste teoloogiliste aru-
teludega lähemat tutvust teha. Koos religioossuse ja kristluse taanda-
misega privaatsfääri on sinna taandatud ka kristlik teoloogia, millega
kirikuelust ja teoloogilisest tegevusest väljapoole jäävad inimesed har-
va (kui üldse) sisulisse dialoogi astuvad — nagu võib näha ka siinsest
Rein Raua raamatust. Ometi leiab selgelt kristliku või kitsamalt teolo-
gilise taustaga argumente ka mõnest Rein Raua arutelust. Kas või näi-
teks sellest, kuidas ta Semiosalongi loengus kaitseb väidet, et inimesel
on vaba tahe, aga loomad ei ole. Omamoodi üllatavalt jõuab ta argu-
mentatsioon seal viimaks välja väiteni, et tema jaoks on arusaam in-
imese vabast valikust lõppude lõpuks lihtsalt usu küsimus (Raud 2014)!
Võib muidugi vaielda, kas inimese eriliseks ja loomariigist lahus ole-
vaks kuulutamine ning selle kaitsmine “see on usu küsimus”-argumen-
diga on vältimatult teoloogiline, kuid vaevalt saaks ka väita, et niisuguse
inimesi ja loomi radikaalselt lahutava argumenti taust ei ole sisuliselt
kuigi tugevalt seotud läänemaailma kristliku kultuuritaustaga. Kokku-
võttes aga: kui ka teoloogia välja jätta (ja seda valikut ilmselt on või-
malik õigustada), tuleks vähemasti esitada põhjalik selgitus, miks teo-

loogilisi arutelusid kultuuri üle ei käsitleta teoses, milles lubatakse anda ülevaade kõigist kultuuriteoreetilistest valdkondadest.

Ometi on evolutsioonilised kultuuriteooriad ning teoloogiline kultuurianalüüs siiski nähtused, mis on samavõrd osa Lääne kultuurilisest enesemõtestamisest nagu kõik ülejäänud koolkonnad ja valdkonnad, mida Raud oma raamatus tutvustab. Omaette huvitav on see, et ainult nende läänemaiste arutelude, koolkondade ja uurimissuundadega ta ka piirdub. Muu maailm on küll kultuuriteoreetiliste arutelude objektiks võrdsest läänemaailmaga, aga jääb mulje, et kultuuriteoreetilise arutelu subjektiks (ehk selleks, kes arutleb ja annab oma panuse üldisesse arutellu) on ta vaid siis, kui võtab omaks mõne Lääne päritolu koolkonna, diskursuse või probleemipüstituse. Parimal juhul ja vaid kaude võib idamaa omaette väärtuse saada postkoloniaalse teooria piires (lk 318–329), kuid siingi on tegu esmajoones küsimusepüstitusega, mis tuleneb Lääne enesekohastest aruteludest.

Võiks küsida: kas siis Indias, Hiinas, Jaapanis (mida Raud ju hästi tunneb) või mujal ei ole arutletud ega peetud teoreetilisi diskussioone nähtuste üle, mida me üldistatult hõlmame Läänes mõistega “kultuur”? Paljuski on tegu umbes samasuguse küsimusega nagu see, kas “filosoofia” eksisteerib vaid Lääne traditsiooni piires või võime rääkida ka India filosoofiast, Hiina filosoofiast jne. Küsimuse teeb huvitavamaks asjaolu, et viimases arutelus on ka Raud ise sõna võtnud, kaitses paindlikumat ja hõlmavamalt filosoofiakontseptsiooni ning väites, et “meie tänapäevases globaliseerunud maailmas tuleks igat definitsiooni, mis jätab mitte-Euroopa filosoofia väljapoole “päris filosoofia” piire, pidada olemuslikult sektantlikuks” (2006: 619). Kas seesama kehtib sel juhul ka kultuuriteooria puhul? Ilmneb ju tema käsitlestuse märkimisväärtne ühisosa Lääne filosoofiatraditsiooni ning kultuuriteooria uurimisvaldkonna vahel — suurt osa esiletõstetud teoretikuid kajastatakse ka uuema filosoofiaajaloo põhilisi koolkondi käsitlevates teostes. Tausatana võib aimata siin Lääne humanitaaradeusliku mõtteleo arenemist lahus sisulisest dialoogist teiste suurte kultuuripiirkondadega, mistõttu on kultuuriteooria distsipliinipiirid tõmmatud viisil, mis välistab mitmesuguste idamaiste mõttetraditsioonide ja koolkondade kaasamise ning võimaldab seda ka õigustada. Ometi võinuks Raud süüvida sellesse küsimusse ning selgitada, miks ta on lähtunud just sellisest kultuuriteooria määratlusest, mis tema enda sõnade järgi oleks tänapäeva üleilmastunud maailma kontekstis “olemuslikult sektantlik”. Või ongi kultuuriteooria eriomaselt läänemaine nähtus?

Lõpetuseks tahaksin põgusalt peatuda sellel, kuidas Rein Raud käsitleb valdkonda, mida ma raamatus tutvustatute seast ehk kõige pa-

remini tunnen — religiooniuringuid (lk 272–280). Huvitaval kombel on Raud otsustanud kasutada uudissõna “usunditeadus”, mis Eesti religiooniuringulises erialakirjanduses on peaaegu tundmatu. Kui “religiooniuringute” kõrval võib Saksa taustaga teoloogide puhul leida veel mõiste “religiooniteadus” kasutamist (otsesem tõlge sõnast *Religionswissenschaft*) ning vanemas kirjavaras esineb lihtsalt “võrdlev usundilugu / usuteadus”, siis “usunditeadust” peale Raua raamatu mujal akadeemilises kirjavaras ei kohta. Kui ka võtta kasutusele selline uus mõiste, võinuks ühtlasi selgitada, miks nii. Pealegi oleks mitte kurnis olevale lugejale (on ju tegu õpikuga) tulnud mainida, et tegelikult muus eestikeelses kirjavaras seda uurimisvaldkonda usunditeaduseks ei nimetata.

Sisulisest küljest võib Rein Raua ülevaadet religiooniuringutest pidada aga üpris õnnestunuks, küll ühe väikese probleemi ja ühe küsitavusega. Probleemiks on see, et uurimisala üldiseloostuses kirjeldab Raud väga hästi teatavat teisenemist, mis religiooniuringutes umbes viimase viiekümne aasta jooksul on aset leidnud: “Oma lähenemises uskumustele ja rituaalidele haakub usunditeadus ühelt poolt nii antropoloogia ja sotsioloogia kui ka teiselt poolt psühholoogia ja filosoofiaga. Ka usunditeaduse põhihoiakus on toimunud teatav nihe. Varasemat usunditeadust võib pidada suuresti tekstipõhiseks ning tema eesmärgiks teiste usundite õpetuse ja maailmavaate analüüsi. Seevastu uuema usunditeaduse huvide kese on muutunud järjest praktikapõhiseks ja liikunud inimeste individuaalse usulise kogemuse ning sellest motiveeritud usulise käitumise analüüsi poole” (lk 273). Hoolimata sellisest väga tabavast kirjeldusest hõlmab järgnevalt esitatud sisuline ülevaade aga ainult selliseid uurijaid, kes keskenduvad tekstidele (ehk ideedele, teoloogiatele, mütoloogiatele). Raud peatub põgusalt Max Mülleril, James Frazeril, William Jamesil (keda küll huvitas kogemus, kuid oma uurimuses tugines ta üksnes tekstidele), viitab möödaminnes Freudile ja tema koolkonnale ning kirjeldab seejärel pikemalt Mircea Eliade tegevust ja tema põhiideid. Ometi ei kajasta niisugune ülevaade sugugi sedasama arengut, mida ta varem nõnda hästi on kirjeldanud. Sest ka Eliade, kes on tema valikus kõige uuem nimi, keskendub ikkagi maailmavaatelistele seisukohtade ja mõtiskluste analüüsile ning tõlgendamisele. Usulisel kogemusel on Eliade töödes muidugi suur osa, kuid mitte “praktikapõhiseks” mineku tõttu, vaid püüdest jõuda lähemale ja mõista paremini neid õpetusi ja maailmavaateid, mis talle huvi pakuvad. Praktikale ja rituaalidele pöörab Eliade tegelikult üpris vähe tähelepanu.

Religiooniuringute tervikliku kajastamise ja mainitud “nihke” selgemaks esitamiseks oleks olnud parem, kui peale Eliade oleks peatud ka mõnel uuemal teoreetikul — on ju tema põhiteoste ilmutumisest

möödas üle poole sajandi. Mõjukamatest viimase aja uurijatest, kes on tegelnud teoreetiliste küsimustega, võinuks kaaluda näiteks Roy Rapaporti, kes seab religioosse rituaali ja rituaalsuse igasuguse inimtoimimise keskmesse (1999), või Catherine Belli ning tema rituaali- ja praktikakeskseid arutelusid (1992), või äkki hoopis Jonathan Z. Smithi, kelle mitmesugused teoreetilised arutelud on viimase paari kümnendi religiooniuuringutes (sh eriti võrdlevas usundiloos) äärmiselt mõjukaks saanud (vt nt 1988, 2004). Kõigil neil on öelda üht-teist sellist, mis võiks huvi pakkuda ka kultuuriteooria peavoolule. Religiooniuuringute praegune esitus jääb veidi õhku rippuma, sest kuigi see on paigutatud praktikakesksete teooriate alla ning ka uuema religiooniuurimise praktikakesksus on hästi esile tõstetud, kirjeldatakse ometi konkreetsetest uurijatest ainult neid, kes *ei ole* praktikakesksed, mistõttu võinuks niimoodi esitatud religiooniuuringuid samahästi paigutada tekstikesksete või teemakesksete teooriate alla. Aga nõnda liigun ma juba omaette diskussioonivaldkonda: kas Rein Raua viis jaotada teooriaid teksti-, praktika- ja teemakeskseteks on õnnestunud või mitte? See on küsimus, mida Aare Pilv (2014) on tegelikult juba väga hästi analüüsinud ja arendanud ning mul pole kuigi palju lisada.

Kokkuvõttes võib Rein Raua teost pidada siiski väärt lugemiseks, mis annab selge, sidusa ja sujuvalt loetava ülevaate kultuuriteooria põhilistest koolkondadest ja mõtestamissuundadest. Kuid nagu ma juba algul ütlesin, ei ole tegu lihtsalt kõikehõlmava ülevaatega, vaid ühtlasi sooviga esitada kultuuriteooriat iseseisva distsipliinina, millel on mitmesugseid allhoovusi ja mis on dialoogis teiste selliste distsipliinidega, kelle tegevus puudutab mingil moel kultuurilisust, kuid ei ole otseselt osa kultuuriteooriast. Sellise enesemääratlemise ja -piiritlemise kontekstis tasuks autoril kaaluda, kas võiks ka need paar-kolm valdkonda, mida ma esile tõstsin (evolutsioonilised kultuuriteooriad, teoloogilised perspektiivid ja võimalikud mitte-Lääne päritolu dialoogipartnerid) tõsisemalt ja sisulisemalt kultuuriteoreetilistesse diskussioonidesse hõlmata. Usun, et sellest võiks välja kasvada mõndagi huvitavat nii kultuuriteoreetiliste uurimuste ja diskussioonide piires kui ka laiemalt.

Indrek Peedu

Kirjandus

- A b b o t t, Andrew 2001. *Chaos of Disciplines*. Chicago: University of Chicago Press
- A b b o t t, Andrew 2002. The disciplines and the future. — Steven G. Brint (ed.). *The Future of the City of Intellect: The Changing*

- American University*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, pp. 204–220
- B e l l, Catherine 1992. *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford: Oxford University Press
- B o y d, Robert, Peter J. R i c h e r s o n 1985. *Culture and the Evolutionary Process*. Chicago: University of Chicago Press
- B o y d, Robert, Peter J. R i c h e r s o n 2005. *Not by Genes Alone: How Culture Transformed Human Evolution*. Chicago: University of Chicago Press
- D o n a l d, Merlin 1991. *Origins of the Modern Mind: Three Stages in the Evolution of Culture and Cognition*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- D o n a l d, Merlin 1993. Précis of *Origins of the modern mind: Three stages in the evolution of culture and cognition*. — *Behavioral and Brain Sciences*, Vol. 16, No. 4, pp. 737–791
- D o n a l d, Merlin 2001. *A Mind So Rare: The Evolution of Human Consciousness*. New York: W. W. Norton & Company
- G o r r i n g e, Timothy J. 2004. *Furthering Humanity: A Theology of Culture*. Aldershot etc.: Ashgate
- H e n r i c h, Joseph 2016. *The Secret of Our Success: How Culture Is Driving Human Evolution, Domesticating Our Species, and Making Us Smarter*. Princeton: Princeton University Press
- M e s o u d i, Alex, Andrew W h i t e n, Kevin N. L a l a n d 2006. Towards a unified science of cultural evolution. — *Behavioral and Brain Sciences*, Vol. 29, No. 4, pp. 329–383
- N e t t l e, Daniel 2009. Beyond nature versus culture: Cultural variation as an evolved characteristic. — *Journal of the Royal Anthropological Institute*, Vol. 15, No. 2, pp. 223–240
- P i l v, Aare 2014. Märkmeid Rein Raud õpiku juurde. — *Sirp*, 27. IV
- R a p p a r t, Roy A. 1999. *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. Cambridge, U. K., New York: Cambridge University Press
- R a u d, Rein 2006. Philosophies versus philosophy: In defense of a flexible definition. — *Philosophy East & West*, Vol. 56, No. 4, pp. 618–625, vt www.scu.edu.tw/philos/98class/Mar/F/Rein_Raud.pdf
- R a u d, Rein 2014. Võidab see, kes teeb vähem vigu? — Semiosalong. Vt www.mixcloud.com/Semiosalong/error-5-tln-rein-raud-v%C3%B5idab-see-kes-teeb-v%C3%A4hem-vigu (14.7.2016)

- Smith, Jonathan Z. 1988. *Imagining Religion: From Babylon to Jonestown*. Chicago: University of Chicago Press
- Smith, Jonathan Z. 2004. *Relating Religion: Essays in the Study of Religion*. Chicago—London: University of Chicago Press
- Strelny, Kim 2006. The evolution and evolvability of culture. — *Mind & Language*, Vol. 21, No. 2, pp. 137–165
- Tanner, Kathryn 1997. *Theories of Culture: A New Agenda for Theology*. Minneapolis: Fortress Press
- Tillich, Paul 1964. *Theology of Culture*. Ed. by Robert C. Kimball. New York: Oxford University Press
- Tomasello, Michael 1999a. *The Cultural Origins of Human Cognition*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Tomasello, Michael 1999b. The human adaptation for culture. — *Annual Review of Anthropology*, Vol. 28, October, pp. 509–529
- Tomasello, Michael, Ann Cale Kruger, Hilary Horn Ratner 1993. Cultural learning. — *Behavioral and Brain Sciences*, Vol. 16, No. 3, pp. 495–552

INDREK PEEDU (sünd. 1985) on lõpetanud Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna riigiteaduse ja usuteaduskonna bakalaureuseõppe 2008, religiooniantropoloogia magister 2011, a-st 2012 usuteaduskonna religiooniuuringu doktorant. *Akadeemias* avaldanud artiklid “Kuluka signaliseerimise religiooniteooriat” (2012, nr 3, lk 492–507) ja “Kuidas teada kõike?: Märkmeid teadmisotsingu radadelt” (2014, nr 3, lk 387–409) ning tõlked: Richard Sosis, “Religioossed käitumisviisid, märgid ja keelud: Signaliseerimisteooria ja religiooni evolutsioon” (2012, nr 2, lk 283–317), Peter Harrison, ““Teadus” ja “religioon”: Piirjooni kujundades” (2013, nr 3, lk 453–463, nr 4, lk 579–602) ja Richard King, “Orientalism ja müütiline “hinduism” tänapäeval” (2014, nr 8, lk 1382–1421).

ABSTRACTS

MARJU LEPAJÕE. Wisdom and justice protect everyone: The impact of the Reformation on the treatment of education in Estonia

The essay is dedicated to the 500th anniversary of the Reformation in Estonia. The author recalls peoples lost in history and today's disappearing cultures and states that one of the most essential preconditions for the survival of a people in the present-day world is higher education in the mother tongue — the spiritual scale in which the mother tongue as a person's most precise means of cognition lives. Hence, the mother tongue is the source of particular liberty. Therefore, higher education in Estonia must continue in Estonian, as it has been for nearly a century already.

The Estonian concept of education was born from the educational ideas of Protestantism and particularly of Martin Luther. Therefore, Luther's spiritual heritage and studies of the history of Lutheran theology need special attention to adequately describe the history of Estonian school and education theory. As financing of humanitarian studies in Estonia has dropped below the critical limit in the recent decades, there is a great shortage of researchers, including an even greater shortage of young researchers. In the hope for a better future, Luther's ideas should be constantly kept in mind.

The essay attempts to analyse Luther's ideas against the background of the pedagogical views of the antiquity (enkyklios paideia). Shaping of imagination, capacity of judgement and sense of measure with the support of so-called seven liberal arts is highlighted. The author gives a synopsis of Luther's three most essential writings on education and reaches the conclusion that Luther's educational programme was a logical continuation to the earlier treatment of education. The innovation that resulted from Luther's theology was that education should be provided to all Christians in their mother tongues. This idea has a revolutionary impact for small nations. In Estonia, general education in the mother

tongue has been the most powerful and consistent drive for the development of the society throughout centuries. (Auth.)

TÕNU VIIK. Stargazer's reflections

Old Estonians have given their own names to what can be seen in the sky. Usually these do not coincide with the Arabic and Greek names which have become official by now. It is interesting, however, to compare these names. In the case of our Galaxy, Estonians, like Finns, Swedes and Ukrainians can be called "savages". Differently from big European nations, they did not know anything about the Greek legend about the origin of the Galaxy but gave it their own name. Estonians and Finns called it the Birds' Way, believing that migratory birds use it for orientation on their long flights. Surprisingly, it is really so.

Like Greeks, Estonians have invented legends about many constellations; some of these are very clever. There are also some features in common with our Scandinavian neighbours; the most essential seems to be the existence of the Tree of the World in both cultural areas. (Auth.)

TOOMAS KIHU. Their mouths are full of earth

MARINA GRISHAKOVA. The Strangeness of literature

The paper is a transcription of the lecture delivered on 10 May 2016 at the inauguration of Marina Grishakova as professor of literary theory at the University of Tartu. It seeks to answer the following questions: "What is literature? Why does it matter? How could an institution that seemingly lacks an immediate practical use exist for thousands of years?" The paper discusses various functions of literature — that of social cohesion, documentation and memory, evolutionary adaptation, prognosis and thought experiment, and focuses on the role of fiction and imaginary scenarios in filling explanatory gaps and introducing pre-conceptual, intuitive, hypothetical knowledge in public sphere. The paper also explores the concept of "transgression" and the phenomenon of "transgressive fictions" that evoke new, complex forms of experientiality by revealing the limits of knowledge. (Auth.)

MATI RAHU, TALIS BACHMANN. Research paper: the pre-publication peer-review process

The heated debates over the peer review seem to promise no end. Despite the meta-scientific research on this topic and grave worrying by financing bodies, academic bosses and publishers (not to say anything about pseudoscientists who indeed seem to make the loudest screams), problems around this issue persist. As peer review is a critical, if not the most decisive, aspect of scientific careers, and because taxpayers — justifiably so — want to know what is being done with their money, Rahu and Bachmann decided to continue their meta-scientific essay series just with this hot topic. They discuss the principles and ways one can become a reviewer, what the essence and stages of the reviewing job is, what types of reviewers there are around in the academic campi, and what kind of wisdom might be useful for actual and potential authors in trying to cope with this, often unfair, but sometimes sweetly rewarding world of scientific publishing. There, the reviewer is the king (if not a joker). (Auth.)

INGEBORG BACHMANN. Poetry

MARTIN HEIDEGGER. Identity and difference

“Identity and difference” consists of two lectures given in 1957.

The first article (‘The Principle of Identity’) is essential for understanding a number of themes in the second article. In the first article Heidegger discusses what is commonly known as the Principle of Identity. Most people view this principle as the fundamental principle of logic, and this is certainly true. What most people do not realize is that, as Heidegger points out, this principle is primarily (both in importance and in temporal order) a principle of Being. Heidegger notes that traditional portrayal of the principle, $A=A$, tends to cause confusion because whereas “equality” implies two terms, “identity” implies only one term. As such, he proposes that the principle of identity would be better portrayed as “A is A”. The principle of identity is then seen to refer primarily to that which is, and to truly discuss identity rather than equality.

The second article ('The Onto-Theo-Logical Constitution of Metaphysics'), though not dependent on the first article, uses some of the main concepts and ideas that are explained in the first article. In the second article Heidegger seeks to explain the onto-theo-logical constitution of Metaphysics, what this means, how it has affected Being, and why, considering all of this, western Metaphysics has misunderstood Being. When Heidegger says that Metaphysics is onto-theo-logical, he takes the time to explain what he means by this combined word. When he says that Metaphysics is theological, his claim can be divided into two main points: logical and theo. He says, "If science must begin with God, then it is the science of God — theology." Why is Metaphysics Theo-logical? Because it distinguishes Being and being, and then poses Being as the ultimate ground of all being. This concept of a first cause (ground) is then said to be God. Because Metaphysics deals with Being it is said to be ontology. Thus, Metaphysics is said to be Onto-theo-logical.

He also discusses what he calls the ontological difference, which certainly means more in the light of his discussion of sameness and identity in the previous article. Finally, we also find a discussion of modern technology in the second article. (Edit.)

ÜLLAR PETERSON. Events that lead to the Syrian Civil War in the Islamic World and Syria in particular. Part II

The Alawite Assad regime has opted to encounter such Sunni elane against the nusayrī kuffār in two ways. Firstly, it tries to merge the Alawites with the general ideological tenets of al-Assad's regime like Arabness and Ba'athism. Religiously, the regime tries to merge the Alawites with the Shi'a, using any theological argument from the pre-Assad period to announce that the Alawites are Shi'as.

Sunnis in general, however, have been averse to acknowledge the Alawites pertaining to Islam, stressing the wide theological gap between Sunni Islam and the Alawites and also accusing them of being "religious simulants".

Being unable to co-opt the Alawites into the modus vivendi of the ruling ideology and being well aware of the unabated Sunni grudge against these "deplorable heretics", the modus

operandi chosen by the regime has been blatant negation of the existence of any Alawites in Syria.

By 2011, the situation in Syria was dismal in any aspect. The over-militarised and excessively ideologised “Asad’s Farm” was suffering from unabated corruption, unemployment, poverty and was becoming an international pariah to all except for other outcasts as Iran and Russia. (Auth.)

Review

INDREK PEEDU. **Delineating the theory of culture**

Rein Raud. Mis on kultuur?: Sissejuhatus kultuuriteooriatesse. [What is culture?: Introduction to theories of culture.] (*Gigantum humeris*.) Tallinn: Tallinn University Press, Estonian Language Foundation, 2013. 456 pp.

Serial

GALILEO GALILEI. **Discourses and Mathematical Demonstrations Relating to Two New Sciences — Mechanics and Local Motions. Part XIV**

In his last book, Discourses and Mathematical Demonstrations Relating to Two New Sciences — Mechanics and Local Motions, published in 1638, the Italian physicist, astronomer and philosopher Galileo Galilei (1564–1642) summarises his earlier studies on physics. In the book written in dialogue form, Galileo deals with what are today called material science and kinematics, which actually are the two new branches of science mentioned in the title. He formulates the law of inertia and the laws of free fall, lays the foundations to mechanics, sums up his studies of the pendulum and the inclined plane, discusses the infinity, deals with the durability of materials and its causes, and uniform and accelerating motion. In Stephen Hawking’s words, he anticipated Isaac Newton’s laws of motion. By this book, Galileo exercised the greatest influence on later science and defeated the Aristotelian worldview. (Edit.)

AUTHORS

INGEBORG BACHMANN (1926–1973), Austrian writer

TALIS BACHMANN PhD (b. 1951), professor of cognitive psychology and psychology of law at the School of Law, University of Tartu

GALILEO GALILEI (1564–1642), Italian astronomer, philosopher and physicist

MARINA GRISHAKOVA PhD (b. 1961), professor of literary theory, Institute of Cultural Research and Arts, University of Tartu

Martin HEIDEGGER (1889–1976), German philosopher

ANDREI KEDRIN MA (b. 1982), Russian digital artist and illustrator

TOOMAS KIHU PhD (b. 1963), editor-in-chief of *Akadeemia*

MARJU LEPAJÕE MA (b. 1962), lecturer in patristics and Latin at the School of Theology and Religious Studies at the University of Tartu

INDREK PEEDU MA (b. 1985), doctoral student of religious studies at the School of Theology and Religious Studies at the University of Tartu

ÜLLAR PETERSON MA (b. 1973), doctoral student of Tallinn University

MATI RAHU PhD (b. 1942), lead research fellow at the Department of Epidemiology and Biostatistics, Estonian National Institute for Health Development, Tallinn

TÕNU VIK PhD (b. 1939), astronomer

ARUTLUSI JA MATEMAATILISI
TÕESTUSKÄIKE KAHE UUE
TEADUSHARU VALLAST,
MEHAANIKA JA VÄIKSEMATE
LIIKUMISTE ALALT

Galileo Galilei

Tõlkinud Mailis Pöld

XIV

Algus 2015. aasta 12. numbris.

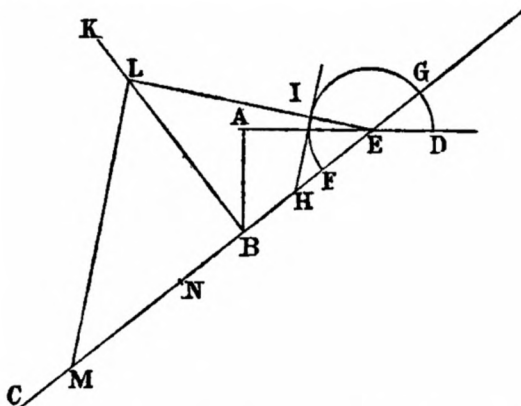
Tõlgitud väljaandest *Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a due nuove scienze attinenti alla meccanica e ai movimenti locali*. Edizione critica a cura di Claudio Pierini. Verona: Cierre Grafica — Edizioni Simeoni, 2011.

Neljateistkümmes ülesanne — Kolmekümne viies propositioon

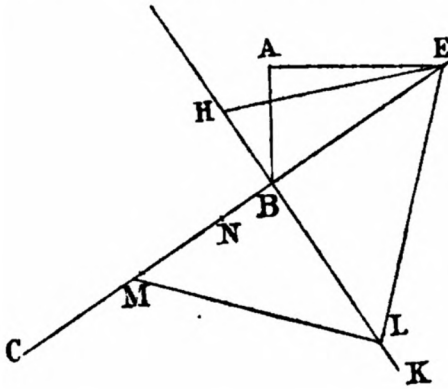
Määrata etteantud püstsirge ja sellega ühendatud kaldjoone põhjal kaldjoone peal kindlaks selline lõik, mis eraldi võetult läbitaks paigalolekust algava liikumise korral sama ajaga, mis kuluks sellesama lõigu ja püstsirge läbimiseks üheskoos.

Olgu püstsirgeks AB ja sellega ühendatud kaldjooneks BC . BC peal tuleb kindlaks määrata selline lõik, mis eraldi võetult läbitaks paigalolekust algava liikumise korral sama ajaga, mis kuluks sellesama lõigu ja püstsirge AB läbimiseks üheskoos. Esimalt tuleb tõmmata rõhtjoon AD , millega kaldjoone CB pikendus peaks ühtima E -s; seejärel tähistatakse AB -ga võrdne BF ning keskpunktiks võetud E -st joonestatakse sammuga EF välja ring FIG ning FE -d pikendatakse ringjoone punktini G ; ja nagu GB suhtub BF -i, suhtugu BH HF -i, ja HI puudutagu ringjoont I -s. Edasi pannakse B -st paika FC -ga risti asetsev BK , millega L -is hakkab lõikuma joon EIL . Lõpuks tõmmatakse EL -iga risti asetsev LM , mis lõikub BC -ga M -is. Ma väidan, et joon BM läbitakse paigalolekust algava liikumise korral sama ajaga, mis A -st paigalolekust alates kuluks mõlema, nii AB kui ka BM -i läbimiseks üheskoos. EN -ina tuleb mõõta EL -i pikkus. Ja kuna GB suhe BF -i on sama mis BH suhe HF -i, kujuneb ümberpaiguta-

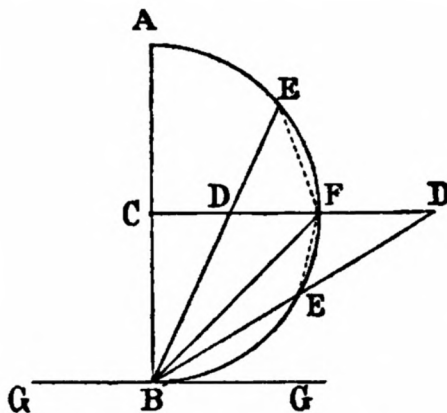
mise tulemusena GB suhe BH -sse samaks mis BF -i suhe FH -sse, ja jaotamise tulemusena on GH suhe HB -sse sama mis BH suhe HF -i. Seetõttu on ristkülik GHF võrdne HB ruuduga; kuid seesama ristkülik võrdub ühtlasi HI ruuduga. Järelikult on BH võrdne HI -ga. Ja kuna nelinurga $ILBH$ küljed HB ja HI on võrdsed ning nurgad B ja I on täisnurgad, peab ka külg BL olema võrdne küljega LI ; ent kuna EI on jällegi võrdne EF -iga, on kogu LE või NE järelikult võrdne LB ja EF -i summaga; ühisosa EF -i mahaarvamisel on allesjääv FN võrdne LB -ga. Ja kuna FB mõõdeti välja BA -ga võrdsena, võrdub LB järelikult AB ja BN -i summaga. Ent kui AB läbimisajana pidada silmas AB -d ennast, on piki EB -d kulum aeg võrdne EB -ga; seevastu kogu EM -i läbimisajaks kujuneb EN , mis on mõistagi ME ja EB geomeetriline keskmine. Ja seetõttu kujuneb ülejäänud BM -i läbimisajaks pärast kulgemist EB -l või AB -l nimelt BN . Ent sai ju nenditud, et AB läbimisajaks on AB ; järelikult on kummagi teepikkuse ABM läbimisajaks ABN . Arvestades aga, et E -st paigalolekust algava liikumise korral on EB läbimisajaks EB , peab B -st paigalolekust alates kujunema BM -i läbimisajaks BE ja BM -i geomeetriline keskmine, milleks on nimelt BL . Seega on A -st paigalolekust algava liikumise korral mõlema teepikkuse ABM läbimisajaks ABN , eraldi võetud BM -i läbimisajaks B -st paigalolekust alates aga BL . Ja kuna ühtlasi sai näidatud, et BL on võrdne AB ja BN -i summaga, siis järelikult ilmnebki eesmärgiks võetu.

Märksa kiiremini käib aga tõestus sedasi.

Olgu kaldpinnaks BC ja püstsirgeks BA . Kui B -st EC -le tõmmatud ristsirget on pikendatud mõlemas suunas, tähistatakse BE ja BA pikkuse vahega võrdne BH ; seejärel mõõdetakse välja BHE -ga võrdne nurk HEL ; väljajoonestatud EL hakkab BK -ga lõikuma L -is; ja L -ist tuleb tõmmata EL -iga risti asetsev LM , mis lõikub BC -ga M -is. Ma väidan, et BM ongi kaldpinnal BC otsitav vahemaa. Kuna MLE on täisnurk, kujuneb MB ja BE geomeetriseliseks keskmiseks BL ; ME ja EB geomeetriseliseks keskmiseks on LE ; ja EN olgu EL -iga võrdne; seejuures kujunevad jooned NE , EL ja LH võrdseks, HB osutub aga selleks suuruseks, mille võrra NE ületab BL -i. Ent seesama HB on ju ühtlasi suurus, mille võrra NE ületab NB ja BA summat. Järelikult on NB ja BA summa võrdne BL -iga. Nii et kui EB läbimisajana pidada silmas EB -d, kujuneb BM -i läbimisajaks B -st paigalolekust alates BL ja selle sama BM -i läbimisajaks pärast EB -l või AB -l kulgemist jällegi BN ; AB läbimisajaks on aga AB . Järelikult on ABM -i läbimisaeg, milleks on mõistagi ABM , võrdne sellega, mis kuluks üksnes BM -i läbimiseks B -st paigalolekust algava liikumise korral. Ja olemegi eesmärgini jõudnud.

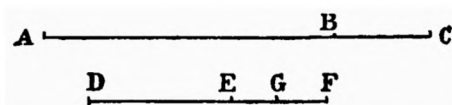
Lemma

DC asetsegu diameetriga BA risti; otspunktist B joonestatakse vabal suval BED ning ühendatakse F ja B . Ma väidan, et FB on DB

ja BE geomeetiline keskmine. Esmalt tuleb ühendada E ja F , seejärel joonestada B -st puutuja BG , mis kulgegu CD -ga rööpselt; kuna nurk DBG osutub selle tulemusena võrdseks FDB -ga ja niisamuti võrdub GBD teistpidise suhte tõttu ka nurgaga EFB , on kolmnurgad FBD ja FEB järelikult sarnased; BD suhe BF -i on seejuures sama mis FB suhe BE -sse.

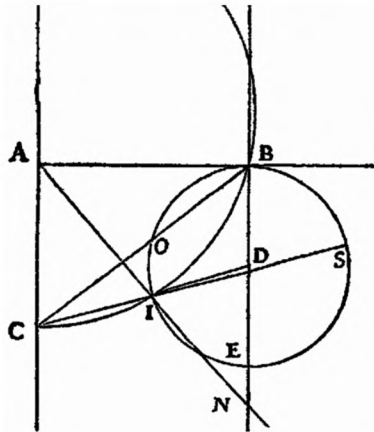
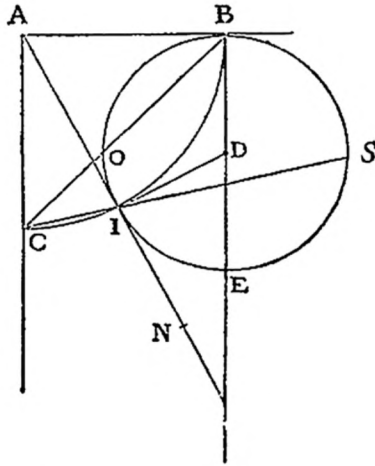
Lemma

Olgu joon AC pikem kui joon DF ja AB suhe BC -sse olgu suurem kui DE suhe EF -i. Ma väidan, et AB on DE -ga võrreldes pikem. Kuna AB suhe BC -sse on suurem kui DE suhe EF -i, saab DE -l seesama suhe, mis AB -l on BC -sse, kujuneda EF -ist lühemasse pikkusse EG ; ja kuna AB suhe BC -sse on sama mis DE suhe EG -sse, selgubki liitmise ja suhte teisendamise tulemusena, et CA suhe AB -sse on sama mis GD suhe DE -sse; ent CA on ju pikem kui GD ; järelikult peab BA olema pikem kui DE .

Lemma

Olgu ringi veerandiks $ACIB$ ja AC -ga rööbiti kulgegu B -st BE , millele märgitud keskpunktist väljajoonestatud ring $BOES$ peab AB -d puudutama B -s ja lõikama ringjoone veerandit I -s; seejärel tuleb ühendada C ja B ning pikendada CI -d S -ini. Ma väidan, et joon CI on alati lühem kui CO . A ja I ühendamisel tekkinud joon puudutab ringi BOE . D ja I ühendamisel tekkinud joon osutub võrdseks DB -ga. Ent kuna DB puudutab ringi veerandit, puudutab seda ühtlasi DI , mis asetseb diameetriga AI risti. Ja sestap puudutab AI ringjoont BOE punktis I . Ja kuna nurk AIC on suurem kui nurk ABC , sest ta toetub pikemale ringikõverale, peab järelikult ka nurk SIN olema suurem kui ABC , mistõttu kaar IES on pikem kui kaar BO ; joon CS asub aga keskpunktile märksa lähemal kui CB ; ja seetõttu CO ongi pikem kui CI , sest SC suhe CB -sse on sama mis OC suhe CI -sse.

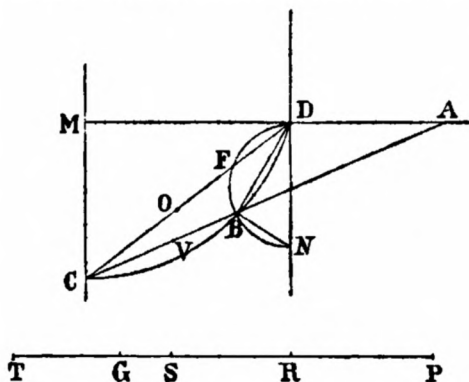

Sama ilmneb veelgi selgemalt siis, kui BIC (nagu võib näha teisel joonisel) osutub ringi veerandist väiksemaks. Nimelt hakkab püstsirge DB lõikama ringjoont CIB ja niisamuti toimib ka DB -ga võrdne DI . DIA osutub aga nürinurgaks ja seepärast hakkab AIN lõikama ka ringi BIE ; ja kuna nurk ABC on väiksem kui nurk AIC , mis võrdub SIN -iga, siis on ta ju ühtlasi väiksem sellest nurgast, mis joone SI tõttu moodustuks I -s puutuja juures; järe-

likult on kaar SEI tunduvalt suurem kui kaar BO . Ja seda tuligi tõestada.

Kahekümne teine teoreem — Kolmekümne kuues propositioon (liikumine kaldpindadel)

Kui rõhhtasandi suhtes püstiasendis oleva ringi alumisest punktist tõuseb kaldpind, mille all kõverduv kaar ei ole suurem kui ringjoone veevand, ja kui sellise kaldpinna otspunktidest tõmmata veel kaks kaldpinda, mis ulatuvad kaarel asuva suvalise punktini, siis toimub laskumine kahe viimase kaldpinna koguulatuses lühema aja jooksul kui pelgalt esimese kaldpinna ulatuses või pelgalt mööda ühte neist kahest viimati mainitud pinnast, täpsemalt alumise ulatuses.

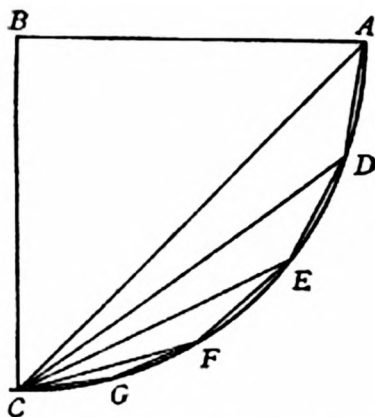
Joonestada rõhhtasandi suhtes püstiasendis oleva ringi alumisest punktist C kaar CBD , mis ei tohiks ületada ringjoone veevandit; kaare kohale tuleb kergitada kaldpind CD ning otsmistest punktidest D ja C tõmmata kaks kaldpinda kaarel võetud punktini B ; ma väidan, et aeg, mis kulub langemiseks mööda kahte pinda DBC , on lühem sellest, mis kulub laskumiseks pelgalt DC -d mööda või ainuüksi mööda BC -d alates paigalolekust punktis B . D -d läbige rõhtjoon MDA nii, et CB pikendus ühtiks sellega A -s; DN ja MC paiknegu rõhtjoonega, BN aga BD -ga risti; täisnurkse kolmnurga DBN ümber tuleb joonestada poolring $DFBN$, mis lõikab DC -d F -is; CD ja DF -i geomeetriliseks keskmiseks olgu DO ; CA ja AB geomeetriliseks keskmiseks olgu jällegi AV . PS olgu aga DC või BC läbimiseks kuluv aeg (sest teata-

vasti läbitakse mõlemad ju täpselt sama ajaga); ja nagu CD suhtub DO -sse, suhtugu aeg SP aega PR ; PR on ajavahemik, mille jooksul keha läbib D -st liikuma hakates DF -i; RS jällegi see aeg, mille jooksul läbitakse ülejäänud FC . Ent kuna PS on ühtlasi aeg, mis kulub kehal B -st alates BC läbimiseks, siis selgub, et BC suhe CD -sse on sama mis SP suhe PT -sse; PT -st kujuneb aeg, mille jooksul A -st laskutakse C -sse, sest eelnevalt näidatu põhjal on DC ju AC ja CB geomeetriline keskmine. Kokkuvõttes selgub, et CA suhe AV -sse on sama mis TP suhe PG -sse; PG peab olema see ajavahemik, mille jooksul keha jõuab A -st B -sse; GT on jällegi A -st B -sse kestnud liikumisele järgneva BC läbimise aeg. Ja arvestades, et DN on ringi DFN diameeter, mis asetseb rõhtjoonega risti, toimub joonte DF ja DB läbimine võrdse ajaga. Nii et kui õnnestub tõestada, et keha läbib pärast DB -l laskumist BC kiiremini kui FC pärast DF -il kulgemist, olemegi ülesande täitnud. Keha katab BC ühesuguse hooga, tulgu ta D -st piki DB -d või A -st piki AB -d, sest nii DB -st kui ka AB -st laskudes saab ta sisse sama kiiruspügala. Järelikult tuleb tõestada, et pärast laskumist AB -l katab ta BC lühema ajaga kui FC pärast kulgemist DF -il. Ühtlasi leidis juba selgitamist, et aeg, mis pärast liikumist AB -l kulub BC läbimiseks, on GT ; FC läbimisajaks pärast DF -i kujuneb aga RS . Niisamuti on vaja näidata, et RS on pikem kui GT . Ja seda saab näidata nõnda: SP suhe PR -i on suhte teisendatavuse tõttu sama mis CD suhe DO -sse; ja teisendamise tulemusena on RS -i suhe SP -sse sama mis OC suhe CD -sse; ja ühtlasi on SP suhe PT -sse sama mis DC suhe CA -sse, sest TP suhe PG -sse on sama mis CA suhe AV -sse; suhte teisendatavuse tõttu kujuneb ka PT suhe TG -sse samaks mis AC suhe CV -sse. Pöördvastavuse järgi on RS -i suhe GT -sse järelikult sama mis OC suhe CV -sse. OC on pikem kui CV , ja see leiab kohe ka tõestamist. Niisiis tuli tõestada, et aeg RS on pikem kui aeg GT . Kuna CF on pikem kui CB , FD aga lühem kui BA , osutub CD suhe DF -i suuremaks kui CA suhe AB -sse; ja CD suhe DF -i on seejuures sama mis CO ruudu suhe OF -i ruutu; sestap siis on CD , DO ja DF järjestikusel võrdelisel sõltuvuses. Ent CA suhe AB -sse on sama mis CV ruudu suhe VB ruutu. Seega on CO suhe OF -i suurem kui CV suhe VB -sse. Eelnevale lemmale tuginedes on CO järelikult pi-

kem kui CV . Peale selle ilmneb, et DC läbimisaja suhe DBC läbimisajaga on sama mis DOC suhe DO ja CV summasse.

Skolion (liikumine ringjoone kaarel)

Tõestatu põhjal näib saavat järeldada, et kiireim liikumine ühest äärmisest punktist teise ei toimu mitte lühimat joont ehk sirget pidi, vaid mööda ringjoone kaart.

Sest kui ringi veerandi $BAEC$ puhul, mille külg BC on rõhthasandi suhtes püsti, jaotada kaar AC võrdseteks osadeks AD , DE , EF , FG , GC , tõmmates punktist C kõõlud punktideni A , D , E , F ja G ning joonestades ühtlasi välja kõõlud AD , DE , EF , FG ja GC , siis ilmneb selgelt, et liikumine kahe kõõlu ADC ulatuses toimub kiiremini kui üksnes piki AC -d või piki DC -d alates paigalolekust punktis D .

Kuid punktist A paigalolekust alates läbitakse DC kiiremini kui ADC ; ja mööda kaht kõõlu DEC alates paigalolekust punktis A teostub laskumine tõenäoliselt kiiremini kui üksnes mööda DC -d; järelkult toimub laskumine piki kolme kõõlu $ADEC$ kiiremini kui piki kaht kõõlu ADC . Ja niisamuti toimub liikumine pärast laskumist mööda ADE -d kiiremini mööda kaht kõõlu EFC kui mööda ühtainukest EC -d; järelkult toimub liikumine mööda nelja kõõlu $ADEFC$ kiiremini kui mööda kolme kõõlu $ADEC$. Ja lõpuks toimub liikumine mööda kaht kõõlu FGC pärast laskumist mööda $ADEF$ -i kiiremini kui üksnes mööda kõõlu FC ;

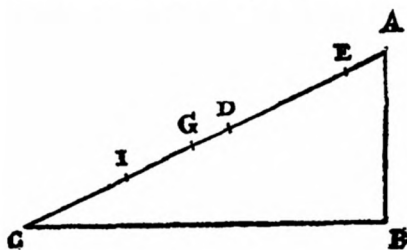
järelikult toimub laskumine mööda viit kõõlu $ADEFGC$ veelgi lühema aja jooksul kui mööda nelja kõõlu $ADEFC$.

Seega siis: mida rohkem me sissejoonestatud hulknurkade abil läheneme ringjoonele, seda kiiremini toimub liikumine A ja C -ga tähistatud äärmiste punktide vahel.

See, mis sai tõestatud ringi veerandi korral, leiab aset ka ringi veerandist väiksema ringikõvera korral, ja arutluskäik jääb samaks.

Viieteistkümmes ülesanne — Kolmekümne seitsmes propositioon

Olgu meile antud ühesuguse kõrgusega püstsirge ja kaldpind; kaldpinnal tuleb leida selline lõik, mille pikkus oleks võrdne püstsirgega ja mille läbimiseks kuluks püstsirgel langemisega võrdne aeg.

Olgu püstsirgeks AB ja kaldpinnaks AC . Kaldpinnal tuleb leida püstsirgega AB ühepikkune lõik, mille läbimine A -st paigalolekust alates toimuks sama ajaga, millega läbitaks püstsirge. Es-malt on vaja tähistada AB -ga võrdne AD ja poolitada ülejäänud DC punktis I ; sama suhe, mis AC -l on CI -sse, olgu CI -l teise lõiku AE ; DG -na mõõdetakse AE pikkus. Ilmneb, et EG on sama pikk kui AD ja AB . Seejuures väidan ma, et EG ongi lõik, mille läbimiseks A -st paigalolekust alates kulub kehal sama aeg, mis tal kuluks AB ulatuses langedes. Sest arvestades, et AC suhe CI -sse on nimelt sama mis CI suhe AE -sse või ID suhe DG -sse, ilmneb suhte teisendamisel, et CA suhe AI -sse on sama mis DI suhe IG -sse. Ja kuna kogu CA suhe kogu AI -sse on niisiis sama mis eraldi võetud CI suhe eraldi võetud IG -sse, suhtub ülejäänud IA ülejäänud AG -sse nagu kogu CA kogu AI -sse. AI on seega CA

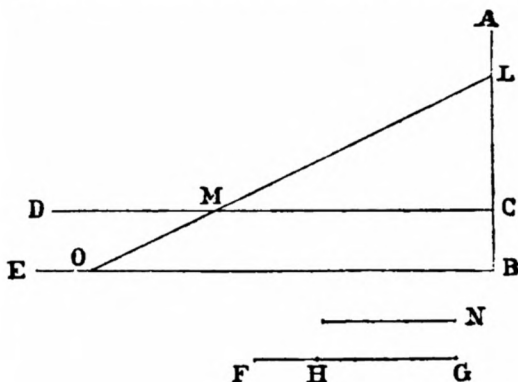
ja AG geomeetriline keskmine; ja CI on CA ja AE geomeetriline keskmine. Kui niisiis AB ulatuses kuluva ajana pidada silmas AB -d, kujuneb AC -st piki AC -d kuluv aeg ja CI -st või ID -st jällegi AE läbimisaeg. Ja kuna AI on CA ja AG geomeetriline keskmine ning CA kogu AC läbimisaeg, on AI niisiis AG läbimisaeg ning ülejäänud IC ülejäänud GC läbimisaeg; ent DI oli ju AE ulatuses kuluv aeg; seega on DI ja IC nii AE kui ka CG läbimisajad. Järelikult kujuneb ülejäänud DA piki EG -d kulgeva liikumise ajaks, mis on mõistagi võrdne AB läbimisajaga. Ja selle tõestamisega tuligi hakkama saada.

Korollaar

Selle põhjal järeldub, et otsitav lõik asub kaldpinna ülemise ja alumise otsalõigu vahel, mille kummagi läbimiseks kulub võrdne aeg.

Kuuteistkümmes ülesanne — Kolmekümne kaheksas propositioon

Leida kahe antud rõhtpinna ja neid lõikava püstsirge põhjal püstsirge ülaosal selline punkt, kust langema hakates ja rõhtpindadele kaldudes läbiksik kaks keha nii ülemisel kui ka alumisel rõhtpinnal sama ajaga, mis kummalgi kulus langemiseks, sellise teepikkuse, mis suhtuksid teineteisesse nagu mis tahes etteantud väiksem ja suurem [suurus].

Rõhtpindu CD ja BE lõigaku püstsirge ACB ning etteantud väiksema ja suurema suuruse suhe väljendugu N -i suhtes FG -sse. Püstsirge AB ülaosal tuleb leida selline punkt, kust alla langedes ja rõhtpinnal CD liikumist jätkates läbiks keha langemisajaga võrdse aja jooksul sellise teepikkuse, mis suhtuks sellesse teepikkusse, mille samast püstsirge punktist kulgev teine keha läbib langemisajaga võrdse aja jooksul rõhtpinnal BE , nagu etteantud N suhtub FG -sse. Esmalt tuleb tähistada N -iga võrdne GH ; ja sama suhe, mis FH -l on HG -sse, olgu BC -l CL -i. Ma väidan, et L ongi otsitav ülemine punkt. Kui on välja mõeldud CL -i kahekordse pikkusega võrduv CM , tuleb tõmmata joon LM , mis pikendamisel ühtib rõhtpinnaga BE punktis O ; BO -l on BL -i kahekordne pikkus. Ja kuna FH suhe HG -sse on sama mis BC suhe CL -i, selgub liitmise ja teisendamise tulemusena, et HG , see tähendab N -i suhe GF -i on sama mis CL -i suhe LB -sse, see tähendab CM -i suhe BO -sse. Kuna aga CM -il on ühtlasi LC kahekordne pikkus, siis teepikkus CM ongi see vahemaa, mille L -ist lähtuv keha läbib pärast langemist LC -l piki rõhtpinda CD ; ja samale arvestusele tuginedes on BO jällegi see teepikkus, mis pärast langemist LB -l läbitakse LB -l kulunud langemisajaga võrdse ajavahemiku jooksul, sest BO -l on ju BL -i kahekordne pikkus. Ja järelikult ilmnebki väidetu.

Sagredo: Minu meelest võime tõepoolest möönda, et meie Akadeemik ei suurustanudki, kui pidas oma käsitelu alguses enda teeneks seda, et suudab meile pakkuda ühe uue teadusharu ühel igipõlisel teemal.

Ja nähes, millise kerguse ja selgusega tuletab ta üheleainsale ülilihtsale alustõele tuginedes nii paljude propositsioonide tõestuskäigud, sugeneb minusse päris paras imestus selle üle, et Archimedes, Apollonios, Eukleides ja paljud teisedki kuulsad matemaatikud ja filosoofid on säärase ainestiku puutumata jätnud, ning iseäranis seetõttu, et liikumise kohta on kirjutatud nii palju mahukaid kõiteid.

Salviati: Eukleidesel ju on pisuke liikumisteemaline tekstilõik, kuid seal ei leidu jälgegi sellest, et ta püüaks hakata välja selgitama kiirenduste vahekorda ja selle iseärasusi erinevatel kaldpindadel.

Niisiis võib tõepoolest väita, et alles nüüd on esimest korda avanenud ligipääs uudsele kaemusele, mis sisaldab lõpmatul hulgal imeväärseid tuletusi, mille üle hakkavad tulevastel aegadel juurdlema teised mõtlevad vaimud.

Sagredo: Ma olen tõepoolest seda meelt, et nii nagu (kas või näiteks) nood mõned Eukleidese *Elementide* kolmandas raamatus tõestamist leidvad ringi omadused loovad juurdepääsu loendamatutele teistele, varjatumatele omadustele, nõndasamuti avaksid siinses lühikäsitluses toodud ja tõestatud tuletused teiste uurivate vaimude kätte sattudes tee veel paljudele muudelegi imeväärsematele järeldustele; ja arvestades temaatika ülevust kõige muu looduses esinevaga võrreldes, see tõenäoliselt nii lähedki.

Pikaks ja vägagi tõiseks osutus see tänane päev, mille jooksul ma lihtsaid propositsioone nautisin rohkem kui nende tõestuskäike; nende hulgas on palju selliseid, millest igaüks, kui soovida asjast korralikult aru saada, röövib mult arvatavasti üle tunni: ma kavatsen selle materjali läbi töötada rahus, juhul kui teie kõrgeausus jätab raamatu minu kätte pärast seda, kui oleme läbi vaadanud sellegi osa, mis puudutab kahurikuulide liikumist, mille, juhul kui te nõus olete, võtaksime käsile homme.

Salviati: Ma ei jäta teid oma seltsist ilma.

Kolmas päev lõpeb

NELJAS PÄEV

Ägedast jõust ehk kahurikuulidest

Salviati: Õigel ajal on päral ka isand Simplicio; seega asugem aega viitmata liikumise teema juurde; ja siin see meie Autori tekst ongi.²⁵

Kahurikuulide liikumisest

Eespool vaatlesime iseloomulikke tunnuseid, mis esinevad nii muutumatu kui ka loomulikul teel kiireneva liikumise juures kõikvõimaliku kaldega pindadel. Käsitluses, millega ma nüüd algust teen, püüan tutvustada ja rangete tõestuste najal kindlaks määrata mõningaid olulisi ja teadmismäärseid ilminguid, mis on omased kehale, kui ta kulgeb kahesuguse, see tähendab muutumatu liikumise ja loomulikul teel kiireneva liikumise segunedes tekkiva hooga; nimelt seesugune näikse olevat too meie sõnutsi kahurikuulide liikumiseks nimetatav kulgemine, mille teket ma selgitan nii.

Rõhtpinnale, kust on kõrvaldatud vähimigi takistus, on minu kujutluses pandud veerema kuul. Varem pikemalt jutuks olnu põhjal teame juba, et tolle kuuli liikumine püsiks muutumatu ja pidevana selsamal pinnal siis, kui see ulatuks lõpmatuseni; kujutledes [seda pinda] aga kindlapiirilise ja tõusvana, sügeneb tollesse kuuli, millele minu arusaamist mööda on omane raskus, pinna äärmisse punkti jõudes ning hoogsat kulgu jätkates varasemale muutumatu ja häabumatu liikumisele lisaks veel tema enda raskusest tulenev langemistung; ja tekibki muutumatumust rõhtliikumisest ning loomulikul teel kiirenevast *deorsum*-kulgemisest koosnev liikumine, mida ma nimetan viskelikumiseks.

Me tõestame hea hulga sellele iseloomulikke omadusi ja esiteks selle.

---

²⁵Ka neljandal päeval esitab Galilei oma seisukohti tundmatuks jääva autori avastustena, pühendudes nüüd esmajoones kahurikuulide liikumise põhitunnuste uurimisele. *Tlk.*

Esimene teoreem — Esimene propositsioon (kahurikuulide paraboolne liikumine)

Kahurikuul, mis liigub muutumatust rõhtliikumisest ja loomulikul teel kiirenevast deorsum-kulgemisest koosneva liikumisega, joonistab välja pooliku parabooli.

Sagredo: Siinkohal, isand Salviati, peate selleks, et vastu tulla minule ja usutavasti ka isand Sempliciole, paratamatult veidi vahet pidama; juhtumisi pole ma geomeetrias veel nii kaugel, et oleksin jõudnud uurida Apolloniost, teades vaid seda, et tema käsitlebki neid parabooli ja muid koonuslõikeid — kusjuures neid ja nende põhiomadusi tundmata vaevalt õnnestub mõista nendega tihedas seoses olevate teiste propositsioonide tõestuskäike. Ja kuna juba kohe esimene tore propositsioon, mille Autor meile esitab, peab oluliseks näidata, et kahurikuuli liikumisjoon on paraboolne, saan mina asjast sedasi aru, et kuna me üksnes säärase joontega tegelemegi, on ilmtingimata vaja täielikult mõista kui mitte just kõigi Apolloniose esitatud kujundite, siis vähemasti nende põhitunnuseid, mis kõnealuse teema puhul on vajalikud.

Salviati: Teie kõrgeausus alahindab end suuresti, kui soovib end näidata asjatundmatuna mõistete vallas, mida ta hiljaaegu nimetas teada-tuntuks — täpsemalt toona, kui me vastupanu käsitlesid pidime tuginema Apolloniose teatud teesile, mis ei valmistanud raskusi.

Sagredo: Võib ju olla, et ma juhtumisi teadsingi seda või uskusin teadvat, kui mul arutluse käigus seda kord vaja läks, ent nüüd, kui ma arvatavasti kuulen kõiki sääraseid jooni puudutavaid tõestusi, ei maksa aega ja vaeva tuulde lastes asjasse nii-öelda pinnapealselt suhtuda.

Semplicio: Ja pealegi, kui isand Sagredo on minuga võrreldes arvatavasti kõigi vajaduste kohaselt varustatud, kõlavad mulle juba need esmased mõisted uudsenä, sest ehkki meie filosoofid on seda kahurikuulide liikumise valdkonda puudutanud, ei meenu mulle, et nad oleksid kokkuvõtvalt määratlenud, millised need kahurikuulide kulgemisjooned ikkagi on, peale kaunis üldsõna-

lise tõdemuse, et alati on tegemist kõverjoontega, välja arvatud püstloodselt *sursum*²⁶ suunatud laskude korral.

Samas aga, kui see natukene geomeetriat, mille ma Eukleideselt olen kõrva taha pannud selle aja jooksul, mil oleme arutlenud muudel teemadel, ei peaks olema küllaldane selleks, et suudaksin hoomata järgnevate tõestuste mõistmiseks vajalikku tarkust, tasub mul leppida sellega, et jään neid propositsioone uskuma, kuid ei küüni neist aru saama.

1 — Paraboolikujuliste kõverjoonte teke ja omadused

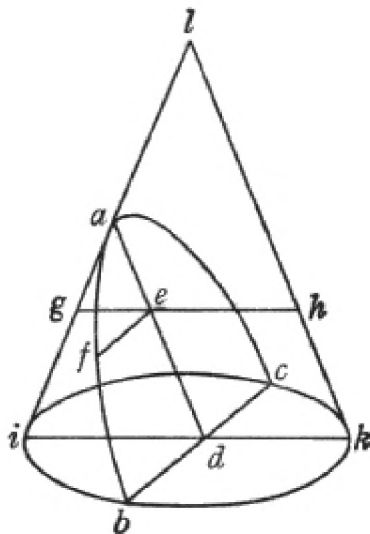
Salviati: Minu enda soov on õigupoolest see, et te saaksite neist propositsioonidest aru, tuginedes teose Autorile endale, kes tollal, kui ta võimaldas mul näha oma töövaeva — kusjuures toona polnud mul Apolloniose uurimusi veel käepärast —, otsustas mulle mingeid muid eelteadmisi jagamata selgitada kaht parabooli põhitunnust, mida meil ainsana läheb vaja ka praeguse käsitluse juures; Apollonios näitab need samuti selgelt kätte, kuid pärast paljusid teisi, mille vaatlemine läheks pikale; ent mina soovin, et lühendaksime oluliselt oma uurimisretke, tuletades esimese vahetult parabooli puhtakujulisest tekkeviisist ning seejärel esimesest niisama vahetult teise põhitunnuse tõestuse.

Esimese juurde asudes pidagem niisiis silmas püstkoonust, mille põhjaks olgu ring *ibkc*, tipuks aga punkt *l*; kui koonust lõikab moodustajaga *lk* paralleelne tasand, tekib *parabooliks* nimetatav lõige *bac*; parabooli alus *bc* hakkab täisnurga all lõikama ringi *ibkc* diameetrit *ik* ja parabooli teljeks kujuneb *ad*, mis on paralleelne moodustajaga *lk*; kui oleme võtnud suvalise punkti *f* joonel *bfa*, tõmmakem *bd*-ga paralleelne sirglõik *fe*; ma väidan, et *bd* ruut on *fe* ruuduga samas vahekorras nagu telg *da* telje lõiguga *ae*.

Edasi kujutlegem, et punkti *e* läbib ringiga *ibkc* paralleelne tasand; see tasapind tekitab koonusesse ringikujulise lõike, mille diameetriks on joon *geh*; ja kuna *bd* paikneb ringi *ibk* diameetriga *ik* risti, võrdub *bd* ruut lõikudest *id* ja *dk* moodustuva ristkülikuga; ja niisamuti võrdub ka ülemises ringis, mis meie kujut-

---

²⁶Üles (lad k). *Tlk.*

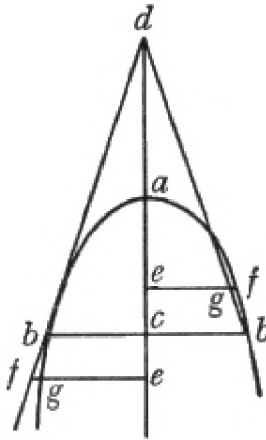
luses läbib punkte g , f ja h , joone fe ruut lõikudest geh moodustuva ristkülikuga; järelikult suhtub bd ruut fe ruutu nagu ristkülik idk ristkülikusse geh . Ja kuna joon ed on paralleelne hk -ga, peab joon eh olema võrdne joonega dk , sest nad on ju samuti paralleelsed; ent ristkülik idk suhtub ristkülikusse geh nagu id suhtub ge -sse ehk da ae -sse; järelikult suhtub ristkülik idk ristkülikusse geh ehk bd ruut fe ruutu nagu telg da telje lõiku ae ; ja seda oligi vaja tõestada.

Teise, praeguse arutluse juures samuti vajaliku propositsiooni avame aga sel kombel. Joonestagem parabool, mille telge ca tuleb pikendada punktini d ; kujutlegem, et vabalt võetud punkti b läbib joon bc , mis kulgeb parabooli alusega rööbiti; eeldusel, et joon da on võrdne teljel paikneva lõiguga ca , väidan ma, et läbi punktide d ja b tõmmatud sirgjoon ei lange mitte parabooli sisse, vaid sellest väljapoole, puudutades parabooli üksnes sellesamas punktis b .

Aga oletagem, et see on võimalik ja sirgjoon langeb parabooli sisse, lõigates seda kas kõrgemalt või sirgjoone pikendamise

korral madalamalt; seejärel tuleb sellel [sirgjoonel parabooli sees] võtta vabalt punkt g , mida omakorda läbige sirgjoon fge .

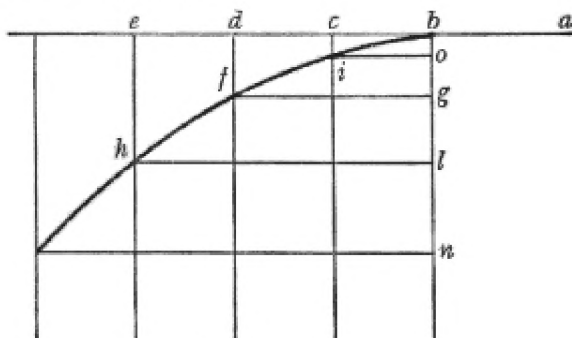
Kuna fe ruut on suurem kui ge ruut, kujuneb fe ruudu suhe bc ruutu suuremaks kui ge ruudu suhe bc ruutu; ja kuna eelvaidetu põhjal on fe ruudu suhe bc ruutu sama mis ea suhe ac -sse, on ea suhe ac -sse järelikult suurem kui ge ruudu suhe bc ruutu ehk ed ruudu suhe dc ruutu (kuna ed suhe dc -sse on sama mis ge suhe rööpjoonde bc kolmnurga dge piires); kuid joone ea suhe ac -sse või ad -sse on jällegi sama mis ristküliku ead neljakordse suuruse suhe ad neljakordsesse ruutu ehk cd ruutu (mis võrdub ad neljakordse ruuduga); järelikult on ristküliku ead neljakordse suuruse suhe cd ruutu suurem kui ed ruudu suhe dc ruutu; järelikult peaks ristküliku ead neljakordne suurus olema suurem kui ed ruut; see aga on väär, kuna ta on hoopiski väiksem, sest joone ed lõigud ea ja ad ei ole ju võrdsed. Joon db järelikult puudutab parabooli b -s, mitte ei lõika seda; ja seda tuligi tõestada.

Simplicio: Te liigute oma tõestustega nii hoogsalt edasi ja eeldate minu meelest ühtepuhku seda, et mul on kõik Eukleidese teoreemid sama hästi käes ja varnast võtta nagu esmased aksioomidki, aga nii see ei ole. Ja kui te praegu kostitate mind teadmiseaga, et neli ristkülikut ead on väiksemad kui de ruut, sest joone ed lõigud ea ja ad ei ole võrdsed, siis ei tekita see minus rahulolu, vaid hoopiski nõutust.

Salviati: Kõik vähegi tasemel matemaatikud eeldavad tõepoolest, et vähemasti Eukleidese *Elementides* tunneb lugeja end koduselt; siinkohal piisab Teie vajaduse rahuldamiseks sellest, kui tuleta-da meelde üht teoreemi Eukleidese *Elementide* teisest raamatu-st,²⁷ kus leiab tõestamist, et kui mingi joon on jaotatud [kaheks] ühepikkuseks või [kaheks] erineva pikkusega lõiguks, on erineva pikkusega lõikudest moodustuv ristkülik väiksem kui ühepikkustest lõikudest moodustuv ristkülik (ehk joone poolpikkuse ruut), olles väiksem nimelt kummagi jaotuspunkti vahelise seg-mendi ruudu võrra; seetõttu ilmnebki, et tervikjoone ruut, mil-lesse mahub neli joone poolpikkuse ruutu, on suurem kui neli eri pikkusega lõikudest moodustatud ristkülikut.

Niisiis tasub meil praeguse käsitluse edasise mõistmise huvi-des meeles pidada noid kaht koonuselementide põhjal tõestatud propositsiooni, sest vaid neid ja ei midagi enamat Autor kasutab-ki.

Nüüd aga võime jälle ette võtta teksti, et näha, mil viisil käib tal esimese propositsiooni tõestamine, kus ta kavatseb meile näi-data, et raske keha, mille langedes liituvad muutumatu rõhtsuu-naline ja loomulikul teel kiirenev laskuv liikumine, tekitab poo-liku parabooli kujulise joone.

Kujutlegem, et rõhtjoon või pind ab paikneb ülal ning kuul veereb seda mööda a -st b -ni muutumatu liikumisega; kuna b -kaob rõhtpinnal tugi alt, ilmneb selles kehas tema enda rasku-

²⁷Jutt käib 5. teoreemist. *Tlk.*

se mõjul mööda püstsirget bn sujuva loomulikul teel kiireneva *deorsum*-kulgemise tung.

Peale selle pidagem silmas, et joon be , mis otsejoones jätkab tasapinda ab , kujutab aja kulgemist ehk teisisõnu mõõtu ja sellele joonele võib vabal suval märkida kui tahes palju võrdseid ajalõike: bc , cd , de ; seejuures peetagu silmas punktidest b, c, d ja e võrdse vahemaa tagant tõmmatud jooni, mis kulgevad püstsirgega bn rööbiti; esimesel joonel võtkem vabalt lõik ci ; järgmisel tuleb välja mõõta neli korda pikem joon df ; eh olgu üheksa korda pikem; ja samas vaimus ikka edasi ka teistel joontel vastavalt [ajalõikude] cb , db ja eb ruutude suhtele ehk teisisõnu nendega ruutvõrdeliselt. Kui me seejärel peame silmas, et kehale, mis b -st kulgeb edasi c poole muutumatu liikumisega, liisandub langev püstliikumine vastavalt ci pikkusele, leiab liikuv keha ajalõigu bc vältel kulgedes end äärmisest punktist i .

Liikumise jätkudes langeb keha ajalõigu db ehk bc -st kaks korda pikema ajavahemiku jooksul esimese vahemaaga ci võrreldes neli korda pikema maa; varasema arutluse käigus tõestasime ju, et teepikkused, mida raskus läbib loomulikul teel kiireneva liikumisega, on ruutvõrdelised ajaga; ja samal viisil kujuneb ajavahemiku be jooksul läbitav järgmine teepikkus eh üheksa [korda suuremaks kui esimene]; nii ilmnebki selgelt, et teepikkused eh , df ja ci suhtuvad üksteisesse nagu joonte eb , db ja cb ruudud. Nüüd aga tõmmakem punktidest i , f ja h joonega eb rööbiti kulgevad sirglõigud io , fg ja hl ; jooned hl , fg ja io on vastavalt võrdsed joontega eb , db ja cb ; ja niisamuti kujunevad jooned bo , bg ja bl võrdseks joontega ci , df ja eh ; peale selle osutub hl -i ruudu suhe fg ruutu samaks mis joone lb suhe joonde bg ning fg ruudu suhe io ruutu kujuneb samaks mis gb suhe bo -sse; punktid i , f ja h paiknevad järelikult ühel ja samal parabooljoonel. Niisamuti võib tõestada, et võttes suvalisel hulgal kui tahes pikki võrdseid ajalõike, jäävad punktid, mida keha läbib sellise liitliikumisega, ikka samale parabooljoonele.

Järelikult ilmnebki see, mida me soovisime tõestada.

Salviati: Sellele järeldusele jõutakse siis, kui kahest eeltoodud propositsioonist esimene ümber pöörata. Juhul kui näiteks punkte b ja h läbiva parabooli korral ei jääks kahest ülejäänud punk-

tist f ja i üks mitte parabooli kulgemisjoonele, vaid sellest sisse- või väljapoole, mistõttu joon fg oleks järelikut kas pikem või lühem kui see joon, mis lõpeb parabooljoonel, poleks hl -i ruudu suhe mitte fg ruutu, vaid hoopiski sellest kas suuremasse või väiksemasse sama mis joone lb suhe joonde bg ; ent tal on see suhe just fg ruutu; järelikut asub punkt f parabooljoonel ja nõndamuti kõik teised jne.

Sagredo: Ei saa salata, et arutluskäik on uudne, leidlik ja järjekindel, tuginedes *ex suppositione*-lähenedisviisile, mille eelduseks on nimelt see, et põikliikumine säilib pidevalt muutumatuna ning loomulik *deorsum* säilitab samuti oma eripära, kulgedes aina sujuvalt kiirenedes ruutvõrdeliselt ajaga, ning et sellised liikumised ja nende kiirused ei hakka segunedes üksteist muutma, häirima ega takistama ja kahurikuuli lennujoon ei muundu liikumise käigus lõpptulemusena muukujuliseks — see aga pais- tab minule ilm võimatu. Võttes arvesse, et meie parabooli telg, millel raskuste loomulikul teel kulgev liikumine eeldatavasti toimub, paikneb maapinnaga risti ja lõpeb Maa keskpunktis — ja kuna parabooljoon kaldub oma teljest järjest kaugemale —, ei saaks küll ükski kuul omadega lõpuks keskpunkti jõuda, kui aga jõuaks, mis näikse jällegi paratamatu olevat, peaks kuuli lennujoon võtma teistsuguse, parabooljoonest sootuks erineva kuju.

Simplicio: Mina lisaksin nendele kitsaskohtadele veel teisigi; üks oleks nimelt see, et meie kujutleme rõhttasandit, mis pole ei tõusev ega laskuv, sirgjoonena — justkui jääks säärane joon ter- vikuna keskpunktist ühesugusele kaugusele, mis pole aga tõsi, sest joone keskpunktist lähtuv liikumine sujub otspunktide poole ju [Maa] keskmest üha kaugenedes, ent pidevalt tõusujoones; see toob omakorda kaasa järelduse, et liikumine ei saa püsida jäävana; õigupoolest ei püsi see muutumatuna mingigi vahemaa ulatuses, küll aga sujub alati raugedes. Pealegi ei ole minu ar- vamuse kohaselt võimalik tõrjuda keskkonna takistust nii, et see ei mõjutaks põikliikumise muutumatust ning langevate raskus- te juures ilmnevat kiirenemise reeglit. Kõigi nende kitsaskohtade tõttu osutub väga ebatõenäoliseks, et sääraste muutlike eelduste najal tõestatud väited saaksid hiljem praktilise katsetamise käi- gus ka tõeks osutada.

Salviati: Kõik esiletoodud kitsaskohad ja tungivad vastuväited on sedavõrd põhjendatud, et minu hinnangul on neist võimatu lahti saada, ja mina omakorda tunnistan neid kõiki, nagu neid usutavasti tunnistaks ka meie Autor; ja ma möönan, et sedasi abstraktselt tõestatud järeldused kujunevad konkreetses keskkonnas teiseks, osutudes vääraks lausa sel määral, et põikliikumine polegi muutumatu ja too loomulik kiirenemine ei toimugi eeldatud suhte alusel ega ole ka kahurikuuli lennujoon paraboolikujuline jne; ent teisest küljest soovin ma jällegi, et te ei nahutaks meie Autorit selle eest, mida hoopis teised suurmehed on oletanud, olgu pealegi, et ekslikult. Juba ainuüksi Archimedese autoriteetsus võiks igahüht rahustada; eks võta ta ju oma kirjatöös *Mehaanika* ja *Parabooli kvadratuuri* esimeses uurimuses tõeseks lähtealuseks selle, et kaaluheel või margapuu kujutavad endast sirgjoont, mis kõigis oma punktides asub raskuste ühisest keskmest võrdsel kaugusel, ja nõõrid, mille küljes rasked kehad ripuvad, paiknevad üksteisega rööbiti; ja nii mõnigi mees annab talle selle vaba suhtumise andeks, sest meie praktilises tegevuses rakendatavad tööriistad ja vahemaad osutuvad niivõrd väikeseks võrreldes meie suure kaugusega maakera keskpunktist, et me võimegi ülisuure ringjoone kaarekraadi üht kaareminutit võtta nii, nagu see olekski sirgjoon, kaht selle kummastki otsast rippuvat püstsirget aga sedamoodi, nagu need oleksidki paralleelsed.

Nii et kui praktilistes töödes selliseid tühiseid suurusi silmas pidada, tuleks esmalt hakata norima arhitektide kallal, kes loodinjööri abil väidavad püsti panevat ilmatu kõrged rööpsirged tornid.

Siinkohal lisan, et meie võime ju öelda, et Archimedes ja teisedki mehed eeldasid oma kaemustes, et nende asupaiga kauguseks maakera keskpunktist on lõpmatu vahemaa; ja sel juhul nende oletused ei olnudki väärad, vaid päädisid järjekindlate tõestustega. Kui meie soovime lõplike vahemaade puhul rakendada järeldusi, mis on tõestatud tohutule kaugusele tuginedes, tuleb ehtsast tõestusest kõrvaldada too meile korda minev viga, mis seisneb selles, et meie kaugus keskpunktist ei olegi tegelikult lõpmatu, küll aga säärane, et seda võib nimetada ilmatu suureks võrreldes nende kunsttükide väiksusega, mida me ellu rakendame; suurim neist puudutab kuulide laskmist ja nendegi puhul

üksnes kahurikuulide laskeulatust, mis — nii suur, kui see ongi — ei ületa mitte nelja miiligi neist, mis vaat et niisama mitme tuhandeni küündides lahutavad meid maakera keskpunktist. Ja kuna kahurikuulide kulg lõpeb maakera pinnal, suudavad nad vaid tajumatult muuta parabooli kuju, mis mööndavasti teise-neks ülimal määral, kui nad lõpuks satuksid maakera keskpunkti.

Ent hoopis enam on märkimist väärt keskkonna takistusest tulenev häiritus ja erakordse mitmekesisuse tõttu on seda võimatu paigutada kindlate reeglite raamesse teaduslikult vormistatud kujul; sest kui võtame vaatluse alla kas või ainuüksi õhu takistava mõju neile liikumistele, mida vaatleme meie, siis selgub, et ta häirib eranditult kõiki ja häirib neid lõpmata erinevatel viisidel, olenedes liikuvate kehade väliskuju, raskuse ja kiiruse lõpmatust varieeruvusest. Sestap võib kiirusega seoses mainida, et mida suuremaks see kujuneb, seda suuremat vastumõju avaldab talle õhk; õhk takistab ka rohkem neid kehasid, mille raskus on väiksem; ja ehkki langeva raskuse hoog peaks suurenema ruutvõrdeliselt kulgemisajaga, osutub õhutakistus ükskõik kui raske keha langemisel ilmatutest kõrgustest ometigi sedavõrd suureks, et röövib kehalt võimaluse üha suuremat kiirust koguda, taandades hoo ühtlaseks ja muutumatuks; ja see kohandus saavutatakse seda kiiremini ja seda väiksemal kõrgusel, mida väiksem on keha raskus. Õhu takistav mõju muudab teistsuguseks ja peatab lõpuks ka sellise liikumise, mis rõhtpinnal, kust on kõrvaldatud kõik muud tõkestavad tegurid, peaks kulgema muutumatu ja igikestvana: ja ka rõhtpinnal toimub see seda kiiremini, mida kergem juhtub keha olema. Kuna sellised raskust, kiirust ja ka väliskuju puudutavad ilmingud on lõpmatult varieeruvad, pole nende kindel teaduslik määratlus võimalik; samas aga, et avaneks võimalus seda teemat teaduslikult käsitleda, on vaja need välistada, ning takistuste välistamise teel avastatud ja tõestatud järeldusi kasutades tuleb need ellu rakendada piirangutega, mida kogemus hakkab meile kätte näitama.

Ja ega kasutegur kujunegi väikeseks, sest mis puudutab materjali ja väliskuju, siis hakkab valik langema keskkonna takistuste suhtes vähem vastuvõtlikele väga rasketele ja ümmargustele kuulidele, ja liiatigi ei osutu vahemaad ega kiirused nii suureks,

et tajutavaid erinevusi ei annaks kerge täpsustusega paika rihtida; õigupoolest osutub ju ka nende heitkehade puhul, mida meie kasutame — olgu need kas tihkest materjalist ja ümarakujulised või kergemast materjalist ja silindrilise kujuga, nagu on lüngude või vibudega läkitatavad nooled —, kulgemisjoone kõrvalekalde täpsest parabooli kujust täiesti tajumatuks. Kusjuures seda (ja ma luban endale mõneti suuremat vabadust), et nende kunstlike vahendite puhul, mida meie rakendame, on just nende väiksuse tõttu imevähe märgata väliste ja juhuslike takistuste mõju, mille hulgas keskkonnast tingitu on ehk märkimisväärsem, võin ma teile selgesti näidata kahe katse abil.

Ma võtan vaatluse alla õhus toimuvad liikumised, sest need meil peamiselt jutuks ongi; seesamune õhk mõjutab neid oma jõuga kahel viisil; esimene seisneb selles, et ta takistab kergemaid kehasid rohkem kui üliiraskeid; teine seisneb aga selles, et ta avaldab rohkem vastumõju sama keha suurema kui aeglasema kiiruse korral. Mis puutub esimesse, siis katse näitab meile, et kaks kuuli, mis on ühesuurused, ent kümme- kuni kaheteistkordse kaaluerinevusega, nagu ilmneb näiteks siis, kui üks on tinast ja teine tammepuust, jõuavad 150–200 küünra kõrguselt langedes maapinnale äärmiselt väikese kiiruserinevusega, mis annab meile kindla teadmise, et õhu takistav ja aeglustav toime avaldub kummaski vähe; sest kui samal hetkel ülalt puukuuli seltsis langema hakanud tinakuuli liikumine oleks vaid pisut, tolle teise kulg aga suuresti pidurdunud, peaks tinakuul ju alla potsatades jätma puukuuli vägagi märkimisväärse teepikkuse võrra tahapoole, kuna ta on kümme korda raskem; seda aga kõigest hoolimata ei juhtu: ta edumaa ei moodusta tervikkõrgusest õigupoolest isegi sajandikosa; ning tinast ja kivist kuuli korral, kui viimase kaal võrdub kolmandiku või poolega esimese kaalust, oleks ajaline erinevus nende jõudmisel maapinnale vaevumärgatav.

Nii et kuna hoog, mille tinakuul kogub 200 küünra kõrguselt langedes (ja mis osutub nõnda suureks, et kulgemist muutumatu hooga jätkates läbiks ta sama ajaga, mis tal kulus langemise peale, 400 küünart), on kaunis märkimisväärne võrreldes nende kiirustega, mida me vibude või muude riistapuude abil suudame anda heitkehadele (kui tulest sõltuvad kiirused kõrvale jätta), siis võime tuntava eksimusega paikapidavaks ja läbinisti tõele-

vastavaks hinnata neid propositsioone, mille tõestamisel jäetakse keskkonna muutlikkus kõrvale.

Teise väite kohta, mis puhul tuleb näidata, et takistus, mis kõnealusele kehale saab õhult osaks siis, kui ta liigub suure kiirusega, pole olulisel määral suurem sellest, mis avaldab kehale vastumõju aeglase liikumise juures, pakub meile kindla tõendi järgmine katse. Pangem kahe ühepikkuse, nelja-viieküünrase nõõri otsa kaks üheraskust tinakuuli, ja kui nõõrid on üles riputatud, viigem mõlemad kuulid püstloodasendist välja; kuid üks kuul tuleb välja viia 80 või enama kraadi ulatuses, teine aga mitte rohkem kui nelja-viie kraadi ulatuses; kui kuulid lahti lasta, joonistab esimene kuul allapoole vajudes ja püstsirget läbides hiigel-suuri, 160-, 150-, 140- jne kraadiseid kaari, vähendades sujuvalt nende amplituudi, teine kuul läbib aga vabalt liikudes väikseid, 10-, 8-, 6- jne kraadiseid kaari, vähendades sujuvalt nendegi amplituudi; hakatuseks väidan ma siinkohal, et esimene kuul läbib oma 180-, 160- jne kraadised kaared sama ajaga, millega teine kuul oma 10-, 8- jne kraadised.

Selle põhjal ilmneb selgelt, et esimese kuuli kiirus on ligi 16–18 korda suurem kui teise kuuli kiirus; nii et kui õhk peaks suuremat kiirust rohkem takistama kui väiksemat, peaksid üli-suurtel, 180-, 160- jne kraadistel kaartel kulgevad võnked olema ju harvemad kui üliväikseid, 10-, 8-, 4- ja ka 2- või 1-kraadiseid kaari läbivad võnked; kuid katse kummutab selle; sest kui kaks kaaslast hakkavad võnkeid loendama, üks ülisuuri ja teine imepisikesi, tõdevad nad, et neil õnnestub loendada kümneid ja kogu ni sadu võnkeid, ilma et tulemus ühegi võnke või üheainsagi punkti võrra lahkneks.

Ja see tähelepanek kinnitab noid kahte väidet üheskoos: see tähendab, et nii suurimad kui ka pisimad võnkumised sooritatakse üksteise järel kõik võrdse ajaga ning õhu takistav ja aeglustav toime ei mõjutagi väga kiireid liikumisi rohkem kui väga pikaldasi võnkumisi — vastuoksa sellele, mida me veel hiljaaegu näisime ühiselt arvavat.

Sagredo: Kuna ei saa salata, et õhk takistab nii ühtesid kui ka teisi liikumisi, sest nii ühed kui ka teised pikapeale rauguvad ja lõpuks sumbuvad, sobib väita, et säärased aeglustumised toimu-

vad nii ühe kui ka teise talituse korral sama suhte alusel. Aga kui meil ühel juhul on tegemist suurema takistusega kui teisel, siis millest muust see ikka tuleb, kui et ühel juhul vastandub takistusele suurem hoog ja kiirus, teisel juhul jällegi väiksem?

Ja kui see tõeks osutub, on keha kiiruse suurus ise nii takistuse suuruse põhjustajaks kui ka selle mõõduks. Seega toimub kõikide liikumiste, olgu pikaldaste või kiirete juures aeglustumine ja pidurdumine sama suhte alusel; ja seda teadmist ei maksa minu meelest ära põlata.

Salviati: Sestap võime selle teisegi juhtumi puhul nentida, et kõrvalekalded, mis ilmnevad välistest mõjuteguritest lahus tõestatud järeldustes, ei vääri meie kunstlike riistapuude juures kuigi-võrd tähelepanu, arvestades neid suure kiirusega liikumisi, millega on valdavalt tegu, ja vahemaid, mis maakera pooldiameetri ja suurimate ringjoonte pikkusega võrreldes on kõigest imeväikesed.

(Järgneb)

ANDREI KEDRIN. Juured ja võrgud (2016)

CONTENTS

Wisdom and justice protect everyone: The impact of the Reformation on the treatment of education in Estonia ..... <i>Marju Lepajõe</i>	3
Stargazer's reflections ..... <i>Tõnu Viik</i>	20
Their mouths are full of earth ..... <i>Toomas Kihho</i>	26
The strangeness of literature ..... <i>Marina Grishakova</i>	28
Research paper: the pre-publication peer-review process .... <i>Mati Rahu, Talis Bachmann</i>	38
Poetry ..... <i>Ingeborg Bachmann</i>	72
Identity and difference ..... <i>Martin Heidegger</i>	83
Events that lead to the Syrian Civil War in the Islamic World and Syria in particular. Part II ..... <i>Üllar Peterson</i>	116
<i>Review: Delineating the theory of culture. Rein Raud. Mis on kultuur?: Sissejuhatus kultuuriteooriatesse. (Gigantum humeris.)</i> Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, Eesti Keele Sihtasutus, 2013. ..... <i>Indrek Peedu</i>	149
Abstracts ..... <i>Indrek Peedu</i>	159
Discourses and Mathematical Demonstrations Relating to Two New Sciences — Mechanics and Local Motions. Part XIV .... <i>Galileo Galilei</i>	165

eurozine

www.eurozine.com

Praaeksemplaride puhul palume pöörduda:
AS Pakett, Laki 17, 12915 Tallinn, tel. 6563639

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind 3.50 eurot